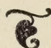
FREDRIK BÖÖK

ESSAYER OCH KRITIKER

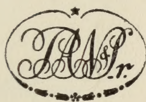
3

Fredrik Böök

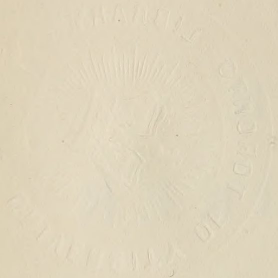
ESSAYER OCH KRITIKER

1921—1922

STOCKHOLM

P. A. Norstedt & Söners förlag

STOCKHOLM 1923

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

230243

INNEHÅLL.

De här sammanförda uppsatserna ha alla varit offentliggjorda i Svenska Dagbladet. Att de, i jämförelse med de föregående samlingarna *Essayer och kritiker*, syssla vida mindre med rent litterära ämnen, torde icke bero på tillfälliga omständigheter, utan på själva den luft vi alla andas. — Jag bör anmärka, att de omdömen jag fällt om greve Witte efter läsningen av hans självbiografi knappast göra honom full rättvisa; att han, med sina begränsningar, var en betydande personlighet, framgår omisskänligt av Paléologues dagboksanteckningar, och uppsatsen *Rasputin och Witte* bildar i någon mån ett fullständigande korrektiv till den första studien.

Lund den 10 januari 1923.

Fredrik Böök.

ANDREW CARNEGIE.

Business men and methods are sharply criticised in our day, not without reason, but we do well to remember that the man of affairs is essential.

Andrew Carnegie: Ezra Cornell, an Adress to the Students of Cornell University, April 1907.

Stålkungen, som började i en telegrampojkes skepnad och drog sig tillbaka från affärerna med en milliard, men som uppställde den tesen, att var och en som dog rik dog vanärad, och i överensstämmelse därmed skänkte bort sina skatter med varm hand, mannen som lade ner nästan lika mycket omsorg och arbete på att bli av med sina pengar, som det en gång kostat honom att förvärva dem — Andrew Carnegie kan obestridligen göra anspråk på att vara en av vår tidsålders märkligaste män. Han hörde icke till dem, som sätta sitt ljus under en skäppa; han höll tal och föreläsningar, skrev böcker och uppsatser, och hans oförgripliga meningar och åsikter blevo bekanta för hela världen. Ett par av hans

Autobiography of Andrew Carnegie. London 1920, Constable & Co.

verk, *The gospel of wealth* och *The empire of business*, ha blivit översatta till nästan alla världens språk, och det stora tal, *För mellanfolklig skiljedom*, som han höll i egenskap av rektor för S:t Andrewsuniversitetet, finnes till och med på japanesiska. Hans böcker äro visst icke ointressanta, åtminstone icke om man kommer ihåg vem som skrivit dem; men de äro icke djupsinniga, och de äro föga originella. »Vägen till framgång» avslöjade han en gång för eleverna vid en handelsskola i Pittsburg och gav dem som huvudregel: »Utgifter alltid mindre än inkomster». För säkerhets skull bad han dem skriva upp det. Det är icke subtilt som en reflexion av Joubert, det är mindre högstämt än Zarathustras visdom, det är mindre paradoxalt än Oscar Wildes maximer, mindre överraskande än Chestertons upptäckter, men det är utan tvivel sant. Under läsningen av Andrew Carnegies essayer erinrar man sig ovillkorligen de anglosaxiska moralister, som väl litet var har gjort bekantskap med under ett tidigt stadium av sitt liv. I min barndom stötte man ofelbart på ett arbete av Samuel Smiles, som hette »Människans egen kraft», och som i många upplagor har stimulerat det svenska folket — det liknade en russinkaka, ty det var späckat med underhållande anekdoter. Det fanns också en mycket läst biografi över presidenten Garfield, vilken började som vedhuggare. Smiles var född skotte liksom Carnegie, och Garfield var amerikan liksom Carnegie, och när man studerar Välståndets evangelium och Arbetets herravälde blir man handgripligt erinrad om rasens och miljöns betydelse för författarpersonligheten.

Men Andrew Carnegie hörde utan tvivel till de människor, som voro intressantare än sina böcker — det gäller för övrigt de flesta icke yrkesförfattare, ty det är blott den verklige, den födde skribenten, som har privilegiet att åstadkomma litterära skapelser av högre värde än människan där bakom. Man kan förstå det av uttalanden från dem, som känt honom personligen. Viscount Morley berättar i sina *Recollections*, att både Matthew Arnold, Herbert Spencer och han själv satte det största värde på Andrew Carnegies ovanligt friska, livliga uppfattning och gärna översågo med hans stundom förhastade omdömen och överdrivna uttryck. Den amerikanske författaren R. W. Gilder försäkrar, att han visserligen var nyckfull, inkonsekvent, ibland nästan grym i sin ofördragsamhet, men också varm och generös, full av känsla och fantasi, en stark, nästan skräckinjagande personlighet. Gilder menar, att hans privatsamtal väl skulle ha varit värda att antecknas och bevaras.

Något liknande har emellertid faktiskt skett i och med det att Andrew Carnegie skrev en självbiografi, vilken i dessa dagar har nått offentligheten. Den ger nämligen så ofantligt mycket mera av den verkliga, konkreta människan än essaysamlingarna. Figuren står fullkomligt levande inför oss, enkel, helgjuten, men alls icke banal, långt mindre torr och ensidig än de slagord och åsikter, vari han försökte uttrycka sina erfarenheter. I litterärt avseende har han med detta postuma verk ryckt upp från Samuel Smiles' region till grannskapet av Benjamin Franklins självbiografi — om än naturligtvis ett grannskap på vederbörligt avstånd. Han före-

träder en typ av anglosaxisk mentalitet och han återspeglar något av den moderna industriella tidsålderns lynne, varken det bästa eller det sämsta, men en god, hederlig, duglig medelnivå, som inger respekt och har drag av storhet. Finge man från hans enastående yttre framgång dra den slutsatsen, att han varit kongenial med sin omgivning och sin tid i åskådning och moral, då kunde man hävda att den moderna kapitalismen, förkroppsligad i en av de största affärsledare som någonsin funnits, icke behövde skyla sitt ansikte med skam. Det är inga idealiskt sköna anletsdrag, som möta oss på Andrew Carnegies porträtt, men det är goda, kloka drag med en skarp blick.

Den åskådning, som präglar Carnegies tal och essayer, är en genomförd utilism. När man hör honom predika för studenter eller arbetare eller kontorister, så har man ofta det intrycket, att välstånd och framgång äro de enda realiteterna i livet. Allt vad han tänker och yttrar går ut på att sporra de unga männen att bli milliardärer. »Tro på er stjärna, var kung i era drömmar, njut på förhand era blivande triumfer, var säker på er seger», det är vad han förkunnar vid Cornell-universitetet. »Var och en av eder skall säga till sig själv: *Min plats är i toppen*», heter det en annan gång. Det är som om det gällde att hetsa fram en rasande tävlingslust. När han talar till arbetarna i Braddock, förespeglar han dem, att vem som helst av dem kan bli direktör, delägare, ja, ordförande i styrelsen. Det erinrar något om lotteriannonserna, där två millioner personer få ett frikostigt löfte om högsta vinsten. Han gör också klart för sina åhörare, att det icke

precis är genom anspråkslöshet, självkritik och försynthet, som de ha bästa utsikter att skapa sin lycka. Mannen, som vill framåt, måste först och främst väcka uppmärksamhet, inskärper han, han måste stiga fram och ha en egen mening, han måste komma med en ny idé, ett nytt uppslag: »Ni kan ha rätt eller orätt, men i varje fall har ni vunnit framgångens första villkor — ni har väckt uppmärksamhet.» Det är modet, oförskräcktheten, som han vill ha fram, och han är icke ängslig för att få en smula oförskämdhet på köpet. Med stor förtjusning berättar han, att några av delägarna i firman Carnegie från början vunnit hans gunst genom att uppträda mot honom, »som om de ägde affären och jag varit någon odåga från Newyork, som lade mig i vad jag inte begrep». Det vill med andra ord säga, att Carnegies hela åskådning har tagit färg av konkurrensens århundrade: reklamen har varit den första konsekvensen, och en viss grov, nästan brutal ton den andra.

Det är något ytligt och torrt över hela denna anglosaxiska kommersialism. Ingen högre standard än framgången erkännes. Gång på gång försöker Carnegie övertyga sina åhörare, att den som misslyckas är värd att gå under, att alla verkliga talanger komma till sin rätt, att det icke finnes någon orättvisa här i världen. Den optimistiska söndagsskolemoralen vill icke medge, att tillvaron rymmer djup tragik. Carnegie försöker intala oss, att det icke finns någon egenskap, som är högre skattad i affärsvärlden än redlighet, och att den arbetsgivare, som upptäckte att en medhjälpare ginge en hårsmån från den smala vägen för firmans skull, ögonblickligen skulle

mista förtroendet till honom. Det är för vackert att vara sant, det är den högmoraliska *cant*, som anglosaxerna anse vara särskilt uppbygglig och samhällsbefrämjande. För att sticka hål på ballongen behöver man bara gå till en uppsats om tulltaxan, där Carnegie öser sin vredes fullaste skålar över projektet om inkomstskatt, ty denna skatteform »skapar en nation av lögnare», och, ehuru rättvis i teorien, är den »en källa till demoralisation, den mest fördärvliga form av beskattning, som uppfunnits sedan mänskligheten började leva i ordnade samhällen». Affärsmännens kärlek till den smala vägen är tydligen något oregelbunden.

Utilismen är förenad med en onyanserad optimism. Carnegie har en outrotlig benägenhet att förväxla materiella framsteg med moraliska, det kvantitativa med det kvalitativa. Han jublar över den raska farten i Amerikas ekonomiska utveckling, han utropar med hänförelse: »Vad är det vi nalkas? Ingenting ringare än att bli jordens jättenation, medan alla andra äro dvärgar.» Sin övertygelse att mänskligheten i andligt avseende står högre än någonsin tyckes han framför allt grunda på det faktum, att stål nu kan säljas till ett pris av två cent för tre skålpund. Den Carnegieska optimismen får sitt renaste och mest filosofiska uttryck i ett slags evolutionslära, inspirerad ur Darwin och Spencer. Det var med hjälp av »First Principles» och »The Descent of Man» som Carnegie upptäckte »utvecklingens stora sanning», och han skriver: »Allt är gott, eftersom allting blir bättre — detta blev mitt motto, min sanna glädjekälla.» Han var en ivrig pacifist, och han gladde sig 1906 åt att så många av krigets rysligheter

nu blott tillhörde det förflutna: »Till sjöss har kaperiet blivit avskaffat, de neutralas rättigheter blivit betydligt utsträckta, den enskilda egendomen vunnit beskydd, och rättigheten till visitation blivit starkt begränsad. Man har i sanning fullt skäl att lyckönska sig. Om människan ännu icke lyckats såra krigets odjur i hjärtat, har hon åtminstone lyckats rycka ut några av dess giftigaste huggtänder.»

Även Carnegies livliga bildningsintressen, som han bevisade i handling genom sina otaliga, storslaget frikostiga biblioteksdonationer, hade en omisskänlig tinktur av utilism. Han gav gärna ett hugg åt universiteten och de klassiska studierna; han älskade att försäkra att »kunskap i kemi är värd mera än kunskapen i alla döda språk som någonsin talats på jorden, kunskap i mekanik nyttigare än all den klassiska lärdom, som proppas i unga män vid universiteten». Han ansåg att den som »lärt sig litet om gamla barbariska skärmytslingar», d. v. s. den historiskt bildade, hade lämpligen förberett sig för tillvaron »på någon annan planet än vår», och han kunde till och med uppställa ett så trångt och ensidigt bildningsprogram som följande: »Skaffa er vetande! Odla smaken för läsning, så att ni få veta vad världen har gjort och gör *och hur affärer bedrivas*.»

Vänder man sig nu till självbiografien, så finner man emellertid, att Andrew Carnegie själv ingalunda har varit besatt av den renodlade kommersialismens anda. Det har funnits plats för mycket annat i hans tillvaro, och den moraliska kraft, som drivit honom framåt, har visst icke varit den platta och nyktra utilismen. Han var född i Dunfermline i Skottland,

och det finnes knappast någonting i livet som han älskat högre än den gamla katedralen, där Robert Bruce, sagohjälten, befriarkungen, ligger begraven. De gamla skotska folkvisorna ha ljudit över hans vagga och satt hans fantasi i brand, han har levat i en atmosfär av poesi och historisk romantik. Vid varje tillfälle citerar han den ståtliga balladen:

> The King sits in Dunfermline tower,
> drinking the bluid red wine.

— han har sina egna textkonjunkturer, som han håller segt fast vid, och han försummade icke att läsa sin favoritballad för kejsar Wilhelm II, när han gjorde dennes bekantskap. Och denna barndomsromantik har för honom varit mera än en estetisk fantasilek, den har varit en kraftkälla i hans liv, en moralisk huvudtillgång, som betytt mera än någon handbok i praktisk moral. Han säger själv, att om man kunde analysera fram varifrån han hämtat sitt mod att handla och ingripa, så skulle det visa sig att det ytterst stammade från gossens brinnande beundran för den i sägnerna frejdade Wallace. När han slet ont i amerikanska fabriker, tänkte han inom sig, att en efterföljare till Wallace och Bruce hellre dog på fläcken än gav tappt. När han blev ställd inför de avgörande proven i sitt liv, när han djärvt ikläddde sig ett ansvar, som var alltför tungt för hans år och ställning, när han som telegrafist tog sig för att usurpera den frånvarande järnvägsdirektörens auktoritet och på egen hals reda upp förvirringen ute på linjerna efter en järnvägsolycka — då tänkte han på, vad Wallace och Robert Bruce skulle ha gjort i hans ställe, och handlade

därefter. Där är ett skotskt höglandsmönster i den ofantliga vävnad, som Carnegies yankee-tillvaro utgör· röken från Pittsburg har icke kunnat utplåna det.

I en reseskildring från Europa har han skrivit en sida om klockorna i Dunfermline Abbey; när han hörde deras klang på nytt, brast han i gråt, och han önskade att få dö vid ljudet av dessa malmtoner. Det är en sida, som kunde ha stått hos Chateaubriand; sällan har *l'amour du clocher,* klockarkärleken till hembygdens kyrka, tolkats vackrare. Det stoltaste ögonblicket i hans liv var det, när han blev hälsad som *Laird of Pittencrieff* och fick skänka sitt barndoms paradis, med sina historiska ruiner, med skog och kullar, åt Dunfermline som en offentlig park. Ingen krona på jorden kunde fresta honom mera, ingen monark kunde bära en mera vördnadsbjudande titel, ty ingen annan ägde kung Malcolms torn. Han glömde icke att berätta det för Wilhelm II. I gåvobrevet till Dunfermline gjorde han undantag för det tornet. Betraktar man hans liv från de gröna kullarna med sina kloster- och slottsruiner, så är det en skotsk hjältesaga, och grundläggandet av den amerikanska stålindustrien är blott en episod i berättelsen.

Hans skotska patriotism var utomordentligt stark. Den har färgat hans ganska utpräglade motvilja mot den engelska aristokratien — Robert Bruce går igen! Den smälte samman med hans amerikanska känslor och kunde t. o. m. skaka hans pacifism. Han kastade 1895 begärliga ögon på Kanada och var uppenbarligen hågad att på ett eller annat sätt erövra

det från »en monarki, som i själ och hjärta avskyr den republikanska idén». Det skotska krigarblodet rörde på sig.

Men den skotska traditionen betydde också annat för honom än historisk romantik och nationalstolthet. Den betydde också politisk radikalism. Hans förfäder hade varit arbetarledare och oppositionsmän; han var stolt över att Dunfermline tävlade med Paisley om äran att vara den radikalaste staden i kungariket, och som gosse kunde han med gott samvete ha mördat kungar, hertigar och lorder. Humes, Cobdens och Brights namn höllos i ära, och man svärmade för den amerikanska republiken. Som barn hörde han sin far sjunga:

To the West, to the West, to the land of the free,
where the migthy Missouri rolls down to the sea;
where a man is a man even though he must toil
and the poorest may gather the fruits of the soil.

Han var tretton år gammal, då familjen emigrerade till detta de fria männens paradis. Att samla markens frukter lyckades verkligen i hög grad för den fattige gossen, emigrantpoesien innehöll den gången inga falska förespeglingar.

För en svensk är det ganska egendomligt att få reda på, att nästan hela familjen länge tillhörde den Swedenborgska sekten. Andrew Carnegie var som yngling en stor kännare av Swedenborgs mysterier, och en from tant beundrade särskilt hans utläggningar av Skriftens »andliga betydelse» — hon väntade att i honom få se ett av Nya Jerusalems mest skinande ljus. Vid en senare period gingo emellertid de skotska invandrarna rätt mangrant över till presbyterianerna. Längre

fram, mot slutet av 1870-talet, övergav Carnegie alla slags teologiska konfessioner. Han blev evolutionsfilosof och agnostiker med Spencer, han fann spår av en gudomlig sanning hos Buddha, Zoroaster och Konfucius likaväl som hos Kristus, och hans religiositet fick en helt och hållet praktisk och ometafysisk karaktär. Han vill böja sitt huvud i tystnad inför det okända, lyda sitt samvetes röst, göra sin plikt i den värld som är vår, utan att ställa frågor om en annan och utan att söka en belöning. Han förklarar sig ense med Franklin, att »den högsta form för gudsdyrkan är att tjäna mänskligheten». Man kan icke bestrida, att han i denna sin sinnesriktning når över den materiella och utilistiska sfären, över hela *the Empire of business*, och står i levande förbindelse med det andliga. I sin essay om Rikedomens användning visar han sig känna ett högsta mål för människosjälen, ett mål som icke har någonting att göra vare sig med rikedom, ryktbarhet eller framgång, som icke kan nås endast med flit och självdisciplin — den djupa frid som följer självuppoffringen. Det är också den visdom, som inspirerade Andrew Carnegie, när han skänkte bort sina ägodelar.

Hans ekonomiska och sociala idéer äro icke djupsinniga, men de äro ett troget uttryck för hans erfarenheter och hans personlighet. Han avskydde börsspekulationer. De hade för honom en karaktär av overklighet. »Jag har alltid önskat att tillverka något, som man kan ta på med händerna, och sälja det.» Han ogillade högeligen allt som liknade spel och ville icke intressera sig för andra affärer än dem han själv bedrev och övervakade. Han ville att en enda man skulle

ha ansvaret på vart skepp, delat ansvar stred mot alla hans instinkter. Han ville icke heller att en man skulle ha intressen på mera än ett håll. Det finns en bild, som han ständigt använder för att karakterisera den själsliga koncentration, som för honom var idealet: »Lägg alla era ägg i en enda korg, och vakta sedan den korgen väl!» Man har hela mannen i detta målande uttryck: bilden är hämtad från hans lantliga barndomsminnen, från den skotska landsbygden — när bondgummorna ge sig av till torget i staden, fördela de stundom äggen i flera korgar för att en eventuell katastrof på vägen icke skall bli alldeles ruinerande. Men denna lantliga bild är sedan tillämpad på det vittförgrenade amerikanska affärslivet: det ger hela den skotsk-amerikanska atmosfären kring Andrew Carnegie.

I sin åskådning förnekade han heller aldrig sin börd. Han tyckte aldrig riktigt om aristokrater, och själve lord Rosebery, som han eljest sympatiserade med, var honom för elegant och sensibel; det retade honom att lorden tog illa upp när hans namn blev felstavat. Han tyckte om folk som gått genom ekluten och fått hårda, stadiga händer. För två samhällsklasser hade han en utpräglad förkärlek, för de fattiga och för millionärerna. Han tackade Gud för att han härstammade från vävare i stället för från hertigar och hertiginnor. Han ansåg att inga barn voro lyckligare än de som föddes av fattiga, men hederliga föräldrar — de äro de enda, som riktigt veta, vad en far och en mor äro, de enda som prövat allt vad ett hem och en lycklig barndom, köpta med arbete och uppoffringar, verkligen betyda. I jämförelse där-

med äro alla arv värdelösa, menar han. Han hade också modet att förklara, att han alls icke önskade fattigdomen avskaffad, att han tvärtom gladde sig över att det var omöjligt. »Avskaffa lyx, om ni vill», skrev han, »men lämna oss den mark, ur vilken det bästa hos människokaraktären växer upp: fattigdom — hederlig fattigdom.» Det är en djup stolthet, som talar ur dessa ord, men den var icke oberättigad. De skotska vävarna voro inga anherrar att skämmas för. Det är också anmärkningsvärt, att så gott som ingenting av de svindlande summor han skänkte bort gick till välgörande ändamål i vanlig mening. Han var icke sentimental. Han ville ge alla unga människor ett tillfälle att lära sig något, att utbilda sig — själv daterade han en ny period av sitt liv från det ögonblick, då ett privat bibliotek välvilligt öppnade sig för gossen — och han ville säkra de efterlevande efter personer som uppoffrat sig för sina medmänniskor (hjältefonden), men han tänkte knappast särskilt på de olyckliga och vanlottade. Han tyckte om dem som lyckades och ansåg millionärer vara jordens salt. Ju flera millionärer det fanns i ett land, desto mera välmående och lyckligt ansåg han det vara. Det må sägas till hans beröm, att han klart och djärvt drog konsekvenserna av hela sitt betraktelsesätt, då han beslöt att dela ut sina rikedomar. Det var den förvärvade rikedomen, icke den ärvda, som för honom ägde ett högt moraliskt värde.

Hans självbiografi blev aldrig riktigt avslutad; världskriget kom och slog pennan ur handen på den 77-årige författaren. Han greps så djupt, att han aldrig förmådde fort-

sätta arbetet. Det sista kapitlet handlar om hans sammanträffande med Wilhelm II i Kiel 1907. Kejsaren anmärkte leende, att Carnegies böcker visade att han hade någon fördom mot kungar, men den gamle gentlemannen svarade, att han gladde sig, när han fann en man bakom kungligheten. Båda voro eniga i beundran för kung Robert Bruce, och Carnegie gjorde kejsaren den hedern att räkna honom för skotte. De trivdes förträffligt samman. Carnegie kallade honom »en allvarlig man, som alltid varit för freden». »Han är glad över att han regerat mer än tjugu år utan att ha utgjutit människoblod.» »Tysklands intressen äro alltigenom gynnsamma för freden, eftersom landet eftersträvar industriell utveckling.» Gång på gång återvänder Carnegie till denna punkt, att han under sina samtal blivit övertygad om Wilhelms uppriktiga fredskärlek. År 1912 träffades de båda på nytt i Berlin, och kejsaren utropade: »Carnegie, tjugufem års fred, och vi hoppas på många flera.»

De sista raderna av manuskriptet äro skrivna efter krigsutbrottet och uttrycka den gamle pacifistens förtvivlan. Men han vore icke den oförbätterlige optimisten, om han icke såge en ljusning i mörkret. Hans hopp klamrar sig fast vid president Wilson. Wilson skall skapa den eviga freden. Wilson är ett geni. Wilson har skotskt blod i ådrorna.

Det är vemodigt att läsa; det står där som ett sista övertygande vittnesbörd om att tillvaron rymmer avgrunder av tragik, av bitter ironi och grotesk förvirring, som den glada utvecklingsoptimismen aldrig kan mäta djupen i.

(Mars 1921.)

H. N. ANDERSEN.

Etatsrådet H. N. Andersen, Det Østasiatiske Kompagnis skapare och chef, hade redan vid krigsutbrottet 1914 nedskrivit ett arbete, som på en gång var ett stycke självbiografi och en överblick av utvecklingen inom det världsomspännande affärsföretag, som han leder. Med några ändringar och ett tillägg blev det tryckt år 1919. Från början lär *Tilbageblik* väl knappast ha varit avsedd för den stora allmänheten, men så småningom har den likväl nått den oinskränkta offentligheten. Man kan icke förvåna sig däröver, men väl glädja sig däråt. Boken är ett dokument, intressantare och lärorikare än det allra mesta som sett dagen inom den nordiska litteraturen under de senaste åren. I en viss mening kan den utan överdrift kallas klassisk, och den kommer för visso att bli beståndande. Den kastar ett klart och för många kanske överraskande ljus över de inre krafter som röra sig i ett stort modernt ekonomiskt företag.

Redan de yttre konturerna i H. N. Andersens och Det Østasiatiske Kompagnis historia äro ägnade både att väcka eftertanken och gripa fantasien. Gossen från Nakskov blev

sjöman och fick med egna ögon se det Kina, som han drömt om och längtat efter. När han betraktade livet och rörelsen i Hongkong, som på kort tid genom energi och företagsamhet förvandlats från ett tillhåll för fiskare och sjörövare till en blomstrande metropol, kände han i sitt inre dunkla krafter röra sig. När han första gången från det öppna havet seglade till Bangkok uppför Menamfloden, »vattnens moder», genom skogar av palmer och mangroveträd, mellan kinesiska djonker och europeiska fullriggare av teakträ, så tycktes han redan ana, att det var här han skulle slå sina första stora slag. Den siamesiska flaggan, en vit elefant på röd botten, mötte honom med samma färger som Dannebrog; måhända har denna tillfällighet spelat en roll för honom, ty han har alltid varit en patriot och en man med stark inbillning. I varje fall stod bilden av Bangkok levande för hans själ under hela den tid han tjänstgjorde som styrman och kapten på barken »Thoon Kramom», som tillhörde kungen av Siam. Det var under handelsresorna, som hans planer utformades och mognade. I Bangkok kämpade han sig fram till en plats bland storköpmännen; firman Andersen & Co., som under chefens personliga inspektion skickade ut sina varor till kunderna mellan 5 och 6 på morgonen, är det frö, varur Det Østasiatiske Kompagni har spirat upp. Uppgifterna ha vuxit i kapp med resurserna, och huvudkontoret i Köpenhamn har blivit medelpunkten i ett nät, som omspänner hela jordklotet. Under boxarupproret verkställde kompaniet trupp- och varutransporter i stor stil, under det rysk-japanska kriget löstes uppgifter av ännu mera vittomfattande och komplicerat

slag. Dotterbolagen ha skjutit upp i de mest avlägsna världsdelar. Svenska Ostasiatiska Kompaniet bildades ursprungligen under medverkan av det danska bolaget, och A.-B. Göteborgs Ris- och Valskvarn var det första rena industriföretag, som Det Østasiatiske Kompagni var med om att stifta. Sydafrika och Västindien ha dragits in i intressesfären; kompaniet har stimulerat odlingen av sojabönor i Mandschuriet och Öst-Sibirien och i sina packhus i Vladivostok samlat sojabönor till hundra millioner kronors värde. Men tyngdpunkten har dock alltid legat i Siam och på Malackahalvön, där hela hjordar av elefanter med snabeln rulla de dyrbara teakträden ned till floden, för att vårflödet skall kunna bära dem vidare till sågverken vid kusten, och där de väldiga gummiplantagerna breda ut sig mitt i urskogen. Det låter som en tropisk saga. »Vildsvin och hjortar söka sig hit för att mätta sig på de spirande gummiplantorna, och i deras fotspår följer tigern för att mätta sig på dem — ett nattligt skådespel, som stundom kan iakttagas från plantagedirektörens eller assistenternas bungalow. Tigern gör ibland nytta som gårdvar för plantagen genom att hjälpa till att hålla de för de unga träden skadliga gästerna på avstånd, dock icke annorledes än att plantagerna för det mesta måste inhägnas med ståltrådsnät. Tigern bidrager också till att hålla arbetarna innanför plantagens områden efter mörkrets inbrott, och emellanåt händer det, att plantagernas ledare konkurrera med tigern om hjortsteken, vilket kan medföra spännande uppträden.» Bland de faktorer, som ingå i kalkylernas nät, befinna sig både tigrar, elefanter och bufflar, och när man

bläddrar genom de många fotografier, som illustrera boken, slår det en fläkt av tropikerna och Tusen och en natt in bland varuhusen och fabrikerna.

Det är icke den enda form för poesi, som livar H. N. Andersens *Tilbageblik.* Frågar man sig vad det är för moraliska krafter, som byggt upp denna väldiga kommersiella organism, så blir man icke lämnad i villrådighet. H. N. Andersen börjar sin skildring med dessa ord:

»I min barndom hade min födelsestad Nakskov i förhållande till sin storlek en ganska betydlig handel och sjöfart, som huvudsakligen berodde på det lolländska åkerbruket. Livet och rörelsen i hamnen, som jag dagligen hade för ögonen, ha omedvetet satt spår i mitt sinne och övat inflytande på min senare livsgärning.

Min håg stod till sjön, och när skeppen styrde ut ur viken med främmande länder som mål, följdes de av mina längtansfulla blickar, och mina tankar voro med dem på deras för mig osynliga vägar, tills de kommo tillbaka med fläkten utifrån den stora världen, som jag längtade efter att lära känna.»

En svensk kan icke läsa dessa nyktra och enkla rader, som bilda upptakten till H. N. Andersens levnadssaga, utan att höra som ett brusande sorl från Vikingens odödliga strofer:

Med häftigt sinne på fjället jag språng
och såg i det vida hav.
Mig tycktes så ljuvlig böljornas sång,
där de gå i det skummande hav.
De komma från fjärran, fjärran land,
dem hålla ej bojor, de känna ej band
uti havet.

En morgon från stranden ett skepp jag såg,
som en pil in i viken det sköt.
Då svällde mig bröstet, då brände min håg,
då visste jag vad mig tröt.
Jag lopp ifrån gettren och moder min,
och vikingen tog mig i skeppet in
uppå havet.

Det är de eviga, outrotliga instinkterna, som skapa dåd och bedrift, så länge världen har stått: äventyrslängtan, erövrarlust, äregirighet, en dunkel dragning mot det okända och oprövade. Det är de instinkter, som byggt vikingaflottor och handelskompanier sedan tidernas begynnelse, som skapat riken och störtat dem; det är livets egen puls, som ynglingen hör ut ur böljeslagen.

Man kan icke ha ett finare och öppnare sinne än H. N. Andersen för dessa skenbart irrationella faktorers betydelse. Det finns till och med en bestämd punkt, som man kan sätta fingern på, där denna insikt har bestämt Det Østasiatiske Kompagnis affärspolitik. Kompaniet har icke nöjt sig med att bygga vanliga motorskepp, utan också försett ett stort segelfartyg med dieselmotor. Man har utgått från, att ett segelfartyg med hjälp av denna reservmaskin skall förmå jämförelsevis raskt passera stiltjebältena och motvindsområdena i tropikerna och därefter med fördel utnyttja passadvindarna, som dock i billighet överträffa varje annan drivkraft. (Kolförrådet skulle däremot alltför tungt belasta ett segelfartyg med reservångmaskin.) H. N. Andersen hoppas med andra ord på en renässans för segelfartygen, och vad som därvidlag driver honom är hela hans psykologiskt-moraliska grund-

åskådning. Han anser nämligen att den lust till sjön, den *Udve*, som rör sig hos dansk ungdom, icke får sin rätta näring uteslutande genom ångbåtsfarten. Det är något av det bästa hos de unga, förklarar han, som lämnas otillfredsställt på de prosaiska och monotona ångbåtarna och motorskeppen. Det är blott synen av »det stora skeppet med de utbredda vingarna», som stimulerar, det är blott på dess däck, som man hör de eggande kommandoropen, när farans timme slår, det är blott där, som man kämpar bröst mot bröst med elementen, aktar på naturens varningar, förvärvar den härdning och mognad, som utmärka den verklige ledaren. Det är denna kamp mot den handgripliga verkligheten, som H. N. Andersen icke vill ha bortstruken ur de danska sjömännens uppfostran. Därmed är också angivet, vad hela världshandeln, vad de stora affärsföretagen betyda för Danmark enligt H. N. Andersens mening. Han inskärper överallt, att det salta havet icke isolerar, utan förenar, att det drar blicken utåt, att det håller tankarna friska och viljan spänstig; man skymtar på ett ställe hans åsikt, hur skonsamt uttryckt den än må vara, att den danska kulturen tarvar en motvikt mot den andliga överspecialiseringen, mot det instängda och ofriska, som lägger sig över vikar, dit världshavets dyning icke når in.

Äventyrstörsten, kärleken till havet som den romantiska urprincipen har hos H. N. Andersen smält samman med hans starka och levande patriotism. Redan som gosse drömde han om Ove Gjedde, Kristian IV:s skånske riksamiral, som drog till Indien för att grunda en dansk kolonimakt, som drev bergverk i Norge och stred mot svensken, och när han läste

om de forna danska Kinafararna, trodde han att världshavet var översållat med fulltacklade skepp under en vajande Dannebrog. När han sedan som yngling stod på skeppsdäcket under växlande himmelsstreck, spejade han ivrigt efter de danska fartygen. »Såg jag i fjärran ett skepp komma brusande under en sky av vita segel, så stod jag i spänning: skulle det vara ett danskt skepp? Skulle det månne icke vara den danska flaggan?» Besvikelsen över att nästan aldrig möta de kära färgerna var för honom malörtsdroppen i sjöresornas och äventyrens skummande bägare. Som man har han gjort sitt bästa för att förverkliga något av gossens sangviniska drömmar, och han har blivit det tjugonde århundradets Ove Gjedde. Traditionen har hos honom icke varit en tom festdekoration, utan en befruktande och skapande arbetsprincip. För honom som för de hjältar som Johannes Ewald besjöng har *det sortladne Hav* visat sig vara *de Danskes Vej til Ros og Magt.* Det är en händelse som ser ut som en tanke, att Niels Juels staty står utanför Det Østasiatiske Kompagnis huvudkontor i Köpenhamn — det markerar den historiska tradition från Danmarks storhetstid, som varit med om att forma sjömansgossen från Nakskov till en modern amiral och organisator. H. N. Andersen vittnar oförbehållsamt om vad han är poesien skyldig; han säger: »Mange fine, digteriske Følelser omsatte i Ord falder ofte som sund og god Sæd i modtagelige Sind.» Det tycks vara en dikt framför andra, som uttryckt hans egna känslor och erfarenheter. Det är naturligtvis *Glæde over Danmark,* skriven under diktarens Kinafärd, full av tropisk stämning och asiatisk exotism, men

buren av en oemotståndlig längtan till det svala, bleka, fjärran fosterlandet. Det är en samtida och själafrände till Geijer, en skald som mottagit avgörande intryck från *Vikingen*, så att man kan höra det Geijerska havsbruset genom en stor del av hans diktning, det är Poul Møller, som tolkat den moderne danske vikingens hemlängtan. Ewalds Kong Kristian, Geijers Vikingen, Poul Møllers Glæde over Danmark — det är den nordiska havspoesien, som H. N. Andersen har kämpat för i realiteternas värld.

H. N. Andersen är ett stycke av en romantiker. Ingenting är mera utmärkande för *Tilbageblik* än det fina sinne för *imponderabilia*, som där röjer sig överallt. Han är övertygad om att livet i väsentlig mån är irrationellt. När han blickar tillbaka på den utveckling, som han upplevat och tagit del i, slår det honom, hur oerhört svårt det är att förklara ett förhållandes uppkomst, att reda ut sammanhanget mellan orsak och verkan. Rena tillfälligheter te sig efteråt betydelsefulla; på väg mot ett mål tvingas man att bruka många omvägar och medel, som stundom utveckla sig till huvudsaker, men stundom falla bort som ställningarna, när byggnaden är färdig. Ingen kan vara mindre doktrinär, mindre ensidig rationalist än H. N. Andersen; snarare skulle man kunna kalla honom för en praktisk mystiker, som anser att livets verkliga problem lösas genom intuitiv handling, genom känsla och aning, snarare än genom linjerät reflexion. Det är en åskådning, som är helt naturlig hos en empiriker, som levat och verkat och funnit syllogismerna en smula onödiga och föga givande. Ibland har man den känslan, att det ligger

något asiatiskt över hela denna åskådning, en förening av mystik, ovilja mot alltför klara begrepp, säker, praktisk intuition och utomordentlig smidighet. Det är, som om H. N. Andersen icke bara hämtat teakträ från den fjärran Östern, utan också något av Österns visdom.

Men romantikern och irrationalisten är först och främst en stor realist. Ett av de problem, som han ständigt har grubblat över, är förhållandet mellan fantasi och verklighet — naturligtvis därför att han så djupt upplevat det. Vad som fångade honom, när han första gången seglade uppför Menamfloden, var uppenbarligen den för blicken ogenomträngliga urskogen. »Det hemlighetsfulla, som låg där bakom, hade en dragande makt», skriver han. Han kunde icke motstå den tjusning, som detta dunkla mysterium utstrålade. När han som man utforskat det, låg det framför honom i formen av gummiplantager, sågverk, tenngruvor. Då han berättar om kompaniets verksamhet under rysk-japanska kriget, yttrar han, att det hela, när det återupplivas i minnet, står för honom som något sagolikt. »Men under själva arbetet trädde den hårda verkligheten kompaniet till mötes i all sin stränghet, och bakom arbetet och ansträngningarna försvann den äventyrliga sagan.» I det år 1919 skrivna tilllägget yttrar han ånyo: »Äventyr är ett begrepp, vartill det ofta knyter sig luftiga föreställningar. Overkligheten har alltid haft en stark makt över sinnet, och ofta har verkligheten med förkärlek blivit iklädd sagans fantasifulla klädnad. — — — Sedan mina gossårs äventyrsdrömmar upplöste sig i realiteter, har min levnadsbana haft verklighetens prägel.»

Man skulle kanske klarast kunna uttrycka vad som föresvävat författaren, om man formulerade det så, att äventyret, det okändas romantik, fantasiens dragning mot fjärran horisonter är den förklädnad, vari livets stora, tunga arbetsuppgifter locka till sig de unga sinnena. Den hemlighetsfulla makt, som rör sig i gossens bröst, som sjunger ur vågorna, skriar med måsen, stormar förbi med vinden, vad är den, om icke riken att grunda, städer att bygga, öknar att genomforska, tankens problem att lösa, livets tunga plikter att bära? Vi dra ut på äventyr, och vi finna arbetet och mödan. Utan den lockande, sugande makten skulle vi kanske stanna i den trånga stugan. Det är naturens stora sköna svek. Hon brukar det överallt. Hon låter kattungen i förtjusta krumsprång, i sorglös lek med nystanet förbereda sig till sitt blivande pliktarbete — det börjar som ett ändamålslöst äventyr och slutar som ett yrke. Hon låter den unga flickan med en rysning av dunkel längtan, av mysteriös dragning mot det okända nalkas det som skall bli hennes livs största och tyngsta arbete, hennes mest tyranniska plikt.

Den mogna visdom, som präglar H. N. Andersens *Tilbageblik*, röjer sig däri, att han så väl förstår detta djupa och hemlighetsfulla samband mellan fantasien och verkligheten, äventyret och arbetet. Han älskar den blånande horisonten, fast han vet att den gömmer arbetsuppgifter, och de äventyrliga gosseinstinkterna vill han med havets hjälp ta i verklighetens, i det danska fosterlandets tjänst.

(Mars 1921.)

ALEXANDER FOSS.

Ingenjör Alexander Foss har i en volym samlat de tal och anföranden, varmed han framträtt under världskrisens år 1914—1919. Det är en bok, som ur olika synpunkter förtjänar uppmärksamhet och ingående studium. Först och främst är den ett historiskt dokument. Ingenjör Foss stod i främsta ledet bland de män, som i farans ögonblick togo törnen för Danmark; som underhandlare med de europeiska regeringarna, som representant för den danska industrien arbetade han med ovanlig kraft och med obestridd auktoritet på lösningen av de stora och svåra problem, som reste sig. Hans bok ger icke blott en översikt av händelseutvecklingen ända fram till det skandinaviska varuutbytet, Versaillesfreden och kampen om Flensburg, den ger också en föreställning om i vilken anda problemen uppfattades och löstes av en bland den danska industriens högst betrodda män. Ur den synpunkten hör den historien till.

Med stolthet och tillförsikt kan man, vare sig man är dansk industriman eller enbart dansk medborgare, peka på

Alex. Foss: I Krigsaarene 1914—1919. H. Asehehoug & Co., København 1920.

detta vittnesbörd om tanke- och känslolivet inom en ledande krets i Danmark. Det är en sällsynt ren och klar horisont, som omger Alexander Foss' gärning och som möter läsaren av *I Krigsaarene.* Ingen detalj, ingen fråga är uppfattad isolerat, lösryckt ur sitt sammanhang; överallt finner man de vidsträckta perspektiven, den lugna, fasta överblicken. Hos denne det praktiska handlandets man finnes något av den ro och det djup i betraktelsen, som vi bruka kalla filosofiska. Alexander Foss begränsar sig aldrig ensidigt till de rent ekonomiska och politiska synpunkterna. Han urskiljer att de till slut överallt äro oupplösligt förenade med psykologiska och moraliska. Man skulle med full rätt kunna kalla denne store industrichef för en humanist, om man nämligen icke anser det humanistiska uttömt i lärdom, böcker och klassiska författare. Det humanistiska hos Alexander Foss ligger däri, att alla hans politiska och ekonomiska strävanden gå ut på upprätthållandet av vissa mänskliga och moraliska värden, på bevarandet av en människotyp, som han genom erfarenheten lärt sig uppskatta.

Men det som i sista hand ger *I Krigsaarene* dess enhetliga prägel och väcker läsarens intresse är den personlighet, som där träder fram. Den söker förvisso icke tilldraga sig uppmärksamheten — det är svårt att leta upp en bok så strängt saklig, så fri från all ostentation som Alexander Foss'. Till och med i de mera personligt hållna talen till Köpenhamns studenter finner man föga privata bekännelser. Icke desto mindre har man, när man läst *I Krigsaarene* till slut, ett starkt intryck icke blott av en historisk epok och en ekonomisk-

politisk åskådning, utan också av en människa. Den oförbehållsamma psykologiska karakteristiken känner man sig i detta fall förhindrad att ge; men det må väl vara tillåtet att åtminstone peka på ett drag, som behärskar alla de övriga, ja, som är deras sammanfattning och blomma. Det är *ansvarsglädjen*. I denna bok om farliga och invecklade situationer, om vanskliga, nästan olösbara problem, om bekymmersamma, hopplöst tilltrasslade framtidsperspektiv finnes det knappast en rad, som återger ångest och oro, och ingen enda som uttrycker bitterhet, trötthet, modlöshet. Det starka och anspända allvar, som präglar Alexander Foss' hela åskådning, har ett ljust och öppet ansikte. Att möta tunga och krävande plikter, att brottas med svårigheter, att handla under känslan av det högsta ansvar, det är för honom icke något, vartill han pressats fram av ett dystert nödtvång; därför fyller han icke heller sitt värv under suckan och bävan, han övar det med det lugn och den säkerhet, varmed en man bejakar sin natur och sitt innersta väsen. Ingenting kan vara mera karakteristiskt än den artikel varmed boken börjar: den utgör ett fast och myndigt tillbakavisande av professor Weis' jämmerskri om »Idealernes Sammenbrud». Den radikala hysterien hade ingenting att säga för Alexander Foss; han hade icke haft någon del i illusionerna och verklighetsförfalskningarna.

När Foss i januari 1915 inför Danmarks industriidkare redogjorde för ställningen, påpekade han det olämpliga och skadliga i att det ständigt talades om Danmarks litenhet, om det lilla landet och det lilla folket. »Vi måste hävda, att

tre millioner äro fullkomligt tillräckligt för att bilda ett folk, och vi böra icke erkänna, att vi i något avseende äro små, därför att vi icke äro många.» Den politiska och moraliska självständighetskänsla, som talar i dessa ord, var drivkraften i Alexander Foss' verksamhet inom industrirådet. Han krävde full respekt för Danmarks rätt att handla efter sina behov utan att därför komma under främmande kontroll. Den svenske politiker, som han genom sina strävanden och sin hållning mest erinrar om, är Hammarskjöld; efter hand som luften klarnar, börjar det väl gå upp för alla, att den enda betydelsefulla och positiva insats, den enda ideella insats, som under världskriget gjordes från svenskt håll, var den som är knuten vid Hammarskjölds namn. Vad som var gemensamt för den svenske statsmannen och den danske industrichefen var övertygelsen att de små nationerna hade lika stora rättigheter och plikter som några andra, att det moraliskt småttskurna icke är en ofrånkomlig konsekvens av den geografiska begränsningen. För övrigt var utvecklingen i Sverige och i Danmark allt annat än parallell; Danmarks belägenhet var helt olika mot vår, och vägar, som den ena parten kunde sträva att undvika, måste genast beträdas av den andra. Industrirådets ingripande bestod framför allt däri, att det motsatte sig ett system med direkta, enskilda förpliktelser av danska medborgare gentemot utländska myndigheter och i stället övertog garantien utåt och kontrollen inåt.

Den rätt till oavhängighet, som Foss hävdat för de små nationernas räkning, bildar också kärnpunkten i hans ekonomiska åskådning. Han är övertygad om att både industri

och lantbruk »andas bäst i självbestämmelsens luft», att intet annat system har förmågan att belöna duktigheten och fliten och skjuta odugligheten till sidan. Han varnar för den benägenhet att hysa obetingad sympati för konsumenten och förhandsantipati mot producenten, som går igenom hela tidsandan; den tenderar mot att gynna passiva och feminina principer på bekostnad av de maskulina. Det föredrag, som han i november 1919 höll på industrimötet om socialpolitiska reformer, är ett mönster på en verkligt överlägsen, sakkunnig, fördomsfri och skarpsinnig granskning av de slagord och önskemål, som skjutit upp efter det stora ovädret liksom svampar efter regn. Han uppvisar, vad som är den verkliga innebörden i kravet på arbetarnas andel i vinsten, under vilka förhållanden det kan genomföras, och vad detta system rimligen kan tänkas ge. Han är ingalunda en doktrinär motståndare till tanken, men han klarlägger, att ett sådant vinstandelssystem icke förmår i ett slag väsentligen höja arbetarnas levnadsstandard, och att dess genomförande minst av allt skulle betyda en seger för de marxistiska teorierna, utan tvärtom ett hävdande av den privata äganderätten. Han undersöker fordringarna på arbetarnas rätt att deltaga i arbetsledningen och kommer till det resultat, att den socialdemokratiska samhällsordningen strandar på rent psykologiska moment. »För att den socialistiska eller kommunistiska staten skulle svara mot idealen, måste människorna vara fullkomligt annorlunda än de äro, drivfjädrarna till deras handlingar av en högre och ädlare art än vad som är fallet. I uppfostran likaväl som i samhället är det omöjligt

att räkna enbart med altruismen, med viljan till och behovet av att offra sig själv för andras lycka; man måste räkna med egoismen som en oerhört stark makt, som väl kan tyglas och tämjas, men omöjligen kan undvaras som drivkraft.» Han vädjar till erfarenheten från de kooperativa företagen för att belysa den frågan, om ett affärsföretag kan ledas efter parlamentariska principer. Den handlingskraft, den snabbhet i besluten, som kräves i all praktisk verksamhet, är oförenlig med det parlamentariska diskussionsinstitutet. Mot den självmotsägelse och den utopi, som detta socialdemokratiska reformkrav innebär, vädjar han till *»all naturlig mänsklig erfarenhet»*.

Med de orden har Alexander Foss nämnt namnet på sin bundsförvant, på den Egeria, hos vilken han ständigt hämtar visdom och råd. Han är genomträngd av övertygelsen, att det icke finnes en väldigare bundsförvant och ingen djupare visdomskälla. Därav kommer det sig, att han med så fullkomligt lugn möter alla de stormbyar och strömvirvlar, som fylla farvattnen. Han är i grunden helt måttligt imponerad av alla de politiska jordskreden och alla de revolutioner i önskningar, tankar och drömmar, som skaka världen med buller och kamp. Han vet att människohjärtat är ett oroligt ting, som söker lyckan överallt, utom i sig självt; han vet att människotanken rastlöst skapar nya idoler och nya system. Men han skriver helt stillsamt: »I denna oro, i denna tid, då många fatalistiskt tro, att omstörtningarna måste komma, är det gott att ha ett lugnt sinne. Orkaner och stormflod ha sin tid. Vad det gäller är att med mod och ro icke räkna

ovädrets explosioner för mera än övergående. Så länge ovädret varar, gäller det väsentligen att hålla fast och stå fast.» Det är i denna anda som han helt förtröstansfullt uppmanar industriens och hantverkets, lantbrukets och sjöfartens män att dryfta reformkraven i erfarenheternas och den sakliga insiktens ljus. Han vet att han står icke på teoriernas, önskedrömmarnas, de själviska intressenas vacklande grund. Han vet att han stöder sig på de lagar, som uppenbarat sig i människonaturen, i släkternas samlade erfarenhet, lagar, som kunna förnekas och saboteras för ett ögonblick, men som bevara sin giltighet och med oemotståndlig, långsamt verkande kraft återta sitt herravälde. Hans åskådning erinrar om den Geijerske Odalbondens.

Denna klassiska och harmoniska empirism bildar grundvalen för Alexander Foss' konservativa åskådning inom politiken. Han utvecklar den i talet för de nyblivna studenterna 1919: »Konservatism är emellertid icke ett krav på stillastående, men ett krav på sammanhang mellan forntid och framtid. Vad som bidrager till att bevara de nedärvda samhällserfarenheterna och de hopsparade samhällsvärdena är konservativt. Vi konservativa skilja oss från de radikala mest av allt däri, att vi icke anse våra förfäder för idioter, vilkas erfarenheter och arbete kunna kastas överbord. Vi vilja över huvud icke genom det tomma rummet till det nya. Vi anse, att samhället i alla sina former, i uppfostran, i hem och äktenskap, i äganderätt och arbetsfördelning är en organism, som innehåller en oerhörd summa av erfarenhet. Vad som skall ändras och tillfogas, må inpassas med lämpor

och varsamhet.» Det är i kraft av denna insikt i det bestående, det allmängiltiga i den historiska erfarenheten, som han visar sig vara en så sträng kritiker av den vulgära utvecklingsläran. Själv naturvetenskapligt bildad, delar han icke de naiva perspektiviska illusioner, som så många naturvetenskapsmän frossa i. Gentemot professor Weis påpekar han, hur ringa verklighetssinne naturvetenskapsmännen ofta visa beträffande människan: de göra henne omväxlande till »djur» och till ett väsen på en så hög utvecklingsståndpunkt, att man icke blott på individerna, utan på samhället vågar ställa de orimligaste krav. »Varför jämra sig så mycket», skriver han, »därför att vi se att människorna äro likadana som de alltid varit, att naturdrifter och moraliska egenskaper äro oupplösligt förbundna som framsidan och baksidan på ett stycke papper?» I talet till studenterna 1914 inskärper han det på nytt: »Vi höra ständigt vad utvecklingen har lärt oss och hur långt vi äro hunna, men det glömmes alltför ofta, att detta, som väl kan gälla mänsklighetens samlade vetande, betyder så oändligt litet för den enskilde bland oss, vilken under de få år det är en människa förunnat att leva skall genomgå samma utveckling om igen, göra samma erfarenheter och samma dumheter som våra förfäder i många, många år före oss. Det är denna osaliga föreställning om vårt framåtskridande, som låter oss finna en Erasmus Montanus t. o. m. i den bäste student. Det är samma falska uppfattning av de nya generationernas ständigt växande klokskap, som genom röstsedeln lägger statens styrelse i händerna på ständigt flera, på kvinnor och ungdom, allt i kraft av utvecklingen, som för-

menas på ett helt annat sätt än förr göra kvinnorna ägnade att uträtta mannens gärning, och att ge ynglingen mannens erfarenhet.»

Alexander Foss skulle icke ha kunnat falla på samma idé som en berömd svensk naturvetenskapsman, som i god tro försett en av sina mest bekanta böcker med ett prydligt motto från Goethes Faust, uttryckande glädjen över »wie wir's so herrlich weit gebracht» — att det är lärdomspedanten Wagner, som han väljer till själafrände, synes ha undgått forskaren i fråga. Den danske författaren ställer sig ganska kritisk mot den isolerade teoretiska lärdomen; ja, han betonar mycket skarpt avigsidorna i hela universitetskulturen. Studentlivsromantiken har i honom ingen beundrare. Han gör den fina och djupsinniga anmärkningen, att om studentlivet står som den skönaste, värdefullaste, soligaste perioden i en mans liv, så betyder detta i grunden, att han misslyckats i det verkliga livet, att han icke förmått realisera sina drömmar, att han snubblat eller stannat i utvecklingen. Studenttiden skall icke alls vara en kulminationsperiod, utan en förberedelseperiod; »livets kulmination ligger för en man i livets mandomsgärning ute i verklighetens värld». Den empiriske realisten Alexander Foss går ända därhän, att han är färdig att underskatta universitetsstudierna; han förklarar: »Det är en tillvaro, som sätter glosan i högsätet, som i stället för den direkta synen på livet, vilken man lär i verkligt arbete, sätter den i andra hand förvärvade synen, som i stället för den naturliga livsglädjen efter dagens möda hänvisar till musernas dans i lampans skimmer, alltså till fanta-

siens värld. Det är detta som gör, att av mången blomstrande ung student blir en pedant, en torr byråkrat eller en Pastor Ruricolus. Det teoretiska, det verklighetsfrämmande verkar förtorkande, och det räcker icke att bygga en bro från idén till livet helt enkelt genom att gifta sig med kopparsmedens dotter på andra sidan gatan. Detta avstånd mellan skolan och livet är en huvudsvårighet och en fara.»

Man skulle kunna uttrycka Alexander Foss' pragmatiska åskådning med ett av Goethes visdomsord: »Was fruchtbar ist, allein ist wahr.» Han vore icke den man han är, om han icke också givit de unga studenter, till vilka han talade, en anvisning på hur denna klyfta mellan skolan och livet kan fyllas ut. Han ber dem betrakta studentåren som en förberedelsetid till mannagärningen, och han ber dem sätta sig höga mål. Han ber dem drömma om större ting än befordran och ämbete, en koja och ett hjärta, och han bringar dem ett förhoppningsfullt och eggande budskap, hämtat ur hans egen erfarenhet: »*Was man in Jugend wünscht, das hat man im Alter die Fülle.*» »Vad det kommer an på, är att begära det rätta, att samla sina innersta önskningar, sin djupaste vilja, om ett stort, värdefullt livsmål. Finns det ett stort mål i det inre, i kärnan, då kommer det yttre att forma sig därefter, och då skall Nemesis, då skall den gudomliga rättfärdigheten låta dig skörda som du har sått.»

I det tal, varmed Alexander Foss 1918 invigde statyn av Ole Rømer framför Den polytekniske Læreanstalt, hyllade han icke blott den snillrike fysikern, som upptäckte ljusets rörelse, utan också medborgaren, som med outtröttlig iver

offrade sin begåvning i det danska samhällets tjänst. Hur stor och betydelsefull vetenskapen än är, den är icke ett självändamål. Det intellektuella ruset är icke den högsta lyckan, förklarade han. »Den högsta lyckan är att låta vetenskap och kunskap befrukta verklighetens värld.» Det är påfallande, att Alexander Foss så ofta brukar Goetheska citat som former för sina livserfarenheter. Vad han i dessa ord om Ole Rømer velat uttrycka, har Goethe en gång givit gestalt åt i bilden av den åldrande Faust, som lämnat bakom sig det tomma metafysiska ruset för att bygga ett rike för människor på en strand, erövrad genom arbete och konst från den vilda och laglösa naturen.

Man lägger från sig *I Krigsaarene* med en djup känsla av vördnad för den förening av klart, kritiskt verklighetssinne och moralisk idealism, som präglar varje sida i boken. Ett samhälle, som får liv och rörelse genom andliga krafter av den art som här trätt oss till mötes, är levande och framtidsdugligt, och skall trotsa alla stormar. Måtte det vara sagt om Danmark, om det borgerliga samhället i Europa!

(Mars 1921.)

RYSSLAND PÅ ÅTTIOTALET.

Det är icke utan förväntningar man öppnar den bok av Standards mångårige ryske korrespondent, vars titel läses nedan. Man erinrar sig ovillkorligen, att en annan engelsk tidningskorrespondent, D. M. Wallace, har skrivit ett av de klassiska verken om Ryssland, ett av dem som djupast påverkat västerlandets bildade allmänhet i fråga om allt som rör den slaviska världen. Wallace's berömda bok såg dagen 1877, och Baddeley vistades i Ryssland under hela åttiotalet; han borde alltså kunnat ge en värdefull fortsättning på sin landsmans erfarenheter. Tyvärr kan emellertid hans volym icke på något sätt tävla med Wallace's; den är omfångsrik, men den kan knappast kallas innehållsrik. Baddeley har haft hela den begränsning i intressen och synkrets, som utmärker den engelske gentlemannen av äldre stil. I undertiteln har denna begränsning kommit till uttryck: *sport and politics*. Det bör tilläggas att han med politik uteslutande menar utrikespolitik; de inre ryska samhällsförhållandena, den stora kampen om riksskeppets kurs efter

---

John F. Baddeley: Russia in the 'Eighties'. Sport and Politics. Longmans, Green & Co., London 1921.

mordet på Alexander II har han ägnat endast en helt flyktig uppmärksamhet.

Därav följer naturligtvis ingalunda, att hans bok är utan intresse; det är tvärtom en både underhållande och lärorik läsning. John Baddeley är en pålitlig och klok iakttagare och han berättar med smak. Det nuvarande tillståndet i Ryssland gör att hans skildringar få ett förökat värde. De ställa fram för oss ett tidevarv, som redan oåterkalleligt tillhör historien, Rysslands *ancien régime*. Det är icke alldeles fritt för att denna grusade värld börjar te sig i ett idealiskt skimmer, liksom så ofta det förflutna. Naturligtvis var den avskyvärd, gemen, byggd på blod, korruption och orättvisa, men i jämförelse med Ryssland efter revolutionens seger ter den sig likväl oskyldig, ungefär som en vanlig genomsnittssyndare vid sidan av en bestialisk tukthusfånge, som en roué vid sidan av Jack the Ripper. I fall det goda samhällsskicket är det som ger medborgarna ett maximum av frihet, ordning och rättvisa, så får man väl i sanningens namn medge, att det ryska självhärskardömet stod idealet mindre fjärran än rådsrepubliken.

Baddeley kom till Ryssland som en vän och protegé hos greve Peter Andrejevitj Sjuvalov, som varit ett av Rysslands ombud vid Berlinkongressen 1878 och följaktligen fått dra sig tillbaka ur det egentliga politiska livet — det ryska nederlaget gjorde honom till en impopulär figur. Sjuvalov var en rysk aristokrat av gamla stammen, men han hade inga slavofila ytterlighetsidéer, han hatade icke Väst-Europa, och han var en förbindlig, älskvärd och civiliserad personlig-

het. Han hade varit chef för den politiska polisen och utövat sitt ämbete med en viss moderation; den fruktansvärda terror, som bröt in vid slutet av 1870-talet och nådde sin höjdpunkt i mordet på Alexander II, tillskrev Sjuvalov i icke ringa mån sina efterträdares hårda och okloka åtgärder — med vad rätt, må lämnas därhän. Vänskapen med Sjuvalov gjorde att Baddeley fick utmärkta förbindelser i de högsta kretsarna och på nära håll kom att se den ryska aristokratien i vardagslag.

Det var ännu hovets och militärens storhetstid. När Sjuvalov överskred gränsen mellan Preussen och Ryssland, stodo guvernörer, officerare och ämbetsmän i guldsmidda uniformer vid stationen, och soldaterna paraderade; de voro inövade att i dånande korus lyckönska överhetspersonerna. I Petersburg hölls det varje söndag en ståtlig trupprevy inför tsaren, i närvaro av de utländska legationerna; där blixtrade och lyste alla de praktfulla gardesregementena, Preobrasjenskijgardet, som en gång hade varit en levande leksak för Peter den store under gossåren, Paulregementet, som bestod av idel trubbnäsor, de kaukasiska ryttarna, som utförde vilda krigslekar, klädda i de olika stammarnas skiftande och brokiga kostymer, scharlakansröda tjerkesser och skäggiga kosacker. Det ryska imperiets alla underkuvade gränsfolk hyllade självhärskaren; det fanns också gardesregementen, som buro Finlands namn. Où est la neige d'antan?

Hären var självhärskarens ögonsten, och ständiga förändringar gjordes i dess uniformering. Alexander III var mycket sparsam, och det nyttiga förenades av skickliga krigsministrar med det nöjsamma. Hjälmarna byttes ut mot ke-

pier; det sparade $1^{1}/_{2}$ million på budgeten. Ett par år efteråt byttes kepierna ut mot hjälmar; det sparade likaledes $1^{1}/_{2}$ million på budgeten. Polisen var fullt militäriskt organiserad och dess effektivitet var beundransvärd. Baddeley berättar en förtrollande anekdot som bevis därpå. Greve Adlerberg, hovministern — för övrigt av en ursprungligen svensk släkt — hade förlorat sin börs på Operan och anmälde det för polisen med en specifikation av innehållet. Följande morgon infunno sig hos honom två polisofficerare och rapporterade, att tjuven var gripen och börsens innehåll funnet, medan tyvärr själva börsen hade försvunnit. När de båda gentlemännen, förbindligt leende, höllo på att räkna upp pengarna, anmärkte greve Adlerberg till deras stora förvirring, att han vid återkomsten från Operan funnit börsen hemma, orörd.

Dylika smådrag, som ställa en epok och ett system livslevande för oss, finner man åtskilliga. Baddeley berättar från sina resor ute på landsbygden, att kuskens första tanke vid åsynen av en bro var hur man skulle kunna undvika den, genom att passera floden vid ett vad, genom att köra på isen eller något dylikt. Varje musjik utgick nämligen från den förutsättningen, att plankorna i bron voro ruttna och begagnandet livsfarligt, och denna hypotes var i allmänhet också riktig. Det är ett sätt att resonera, som utanför Rysslands gränser skulle förlora varje mening. Lika nationellt karakteristisk är den historia, som greve Sjuvalov en vacker sommarkväll berättade för sin engelske vän under en vandring i sin kurländska slottspark. Hans mor hade första gången varit gift med en furst Zubov; vid aderton års ålder blev hon

änka och ärvde den oerhörda Zubovska förmögenheten. Eftersom hon förutsåg, att hon antingen skulle bli mördad eller tvingad till ett nytt giftermål av familjen Zubov, rymde hon emellertid samman med sin gamle trogne förvaltare, vilken lyckades medföra en million rubler i guld. Efter två års vistelse i Italien var dock skattkammaren tom, och änkan återvände till tsar Nikolaus I:s kröning samt gifte sig med greve Sjuvalov. Sonen erinrade sig ännu från hennes resor i Italien, att hon brukade köpa alla villor som hon tyckte om, till vilket pris som helst, bebo dem ett par veckor och sedan sälja dem för en spottstyver.

En annan oefterhärmligt rysk figur, som defilerar i det kurländska slottet Ruhenthals annaler, är den store och fromme kyrkofursten Platon, som på åttiotalet var metropolit i Kiev, men tidigare hade lett den ortodoxa kyrkans mission i de baltiska provinserna. Han var en synnerligen intelligent och energisk prelat, men hans umgängesvanor voro besynnerliga, och när han åt middag på slottet, fällde han repliker, som kommo damerna att rodna och blekna om vartannat. De luterska barnen lät han döpa med våld, och det hände i ett fall, att barnet blev ihjälslaget under den batalj, som utkämpades vid dopfunten mellan föräldrarna och de grekisk-katolska själasörjarna. Greve Sjuvalov, som var en mera fridsälskande man, for till Petersburg och skaffade sig ett kejserligt dekret att omvändelseförsöken i de baltiska provinserna skulle inställas. När Sjuvalov, i full uniform och med alla sina ordnar, infann sig hos kyrkofursten i Riga för att meddela honom detta beslut, utropade Platon: »Kej-

saren uppmuntrar alltså kätteriet!» varpå han vände sig mot tsarens porträtt på väggen och spottade på det. Det var en varmt troende man. När man läser Dostojevskijs sköna lovsånger till den specifikt ryska fromhetstypen i Bröderna Karamasov, bör man erinra sig att det i verkligheten var metropoliten Platon och hans själsfränder, som blomstrade under den nya kulturella regimen på 80-talet. Inrikesministern D. Tolstoj och den trots allt högst aktningsvärde överprokuratorn för heliga synoden Pobjedonostsev höllo skeppets roder, och överprokuratorns beundrade vän Dostojevskij var en gallionsfigur, men på däcket stodo skäggiga barbarer av Platons kaliber.

Det stora inre problemet på åttiotalet var kampen mot den nihilistiska terrorn. Baddeley berättar, att det vid hans ankomst till Petersburg rådde full panik: alla voro nervösa, man barrikaderade dörrarna för natten och hade laddade revolvrar vid sin säng. Baddeley bevittnade både attentat och avrättningar; han såg små bleka judar le föraktfullt under galgen, han berättar om en ung nihilistkvinna, som lyckades hemlighålla sin identitet ända till det ögonblick, då hon helt oförmodat av polisen konfronterades med sin man — då glömde hon alla försiktighetens bud för att kasta sig i hans armar och ropa: »Ah, Sasjenka, hur mår Kola!» Kola var hennes lilla baby, och med den omfamningen hade hon fällt sin dödsdom. Inrikesministern Tolstoj berättade för den engelske tidningsmannen om Nechajev, den förste renodlade terroristen bland nihilisterna. När gendarmerichefen besökte Nechajev i hans cell, blev han av fången

mottagen med hugg och slag. Tolstoj ville icke besöka honom för att icke bli nedspottad. Men han hade betraktat honom genom en lucka på dörren. Nechajev var en liten, mörk man, som sprang fram och tillbaka i cellen som en tiger i sin bur. Han var, trots allt, i komplott med sina vaktare och stod i ständig förbindelse med yttervärlden, så att han, enligt vad Tolstoj försäkrade, hade reda på tsar Alexanders mord en timme efter attentatet. Han dog i fängelse.

Denne Nechajev är ingen annan än hjälten i *Bjässy*, i Dostojevskijs *Onda andar*, den fruktansvärde Peter Stepanovitj Verchovenskij. Infångad, skakande sitt galler, är han på något hemlighetsfullt sätt ett sannskyldigt organ för den ryska folksjälen, *och han kan icke isoleras.* Hans kropp kan dö, men hans ande är odödlig — det är våldets, grymhetens, förstörelsens ande.

Den gode Baddeley är närmast slavofil, och eftersom hans bok är skriven under världskriget, innehåller den naturligtvis den obligata jämförelsen mellan tyskt och ryskt folklynne; det är onödigt att säga till vems fördel jämförelsen utfaller. Men denna lögnlitania sjunger mr Baddeley med en påfallande brist på värme och eftertryck, det skall sägas till hans heder. Hans hjälte, greve Sjuvalov, har också varit jämförelsevis fri från chauvinistisk självförhävelse, och han vittnar beredvilligt om sina landsmäns verkliga egenskaper. Muravievs grymheter som generalguvernör över Polen fyllde Sjuvalov med avsky, och han försökte utan framgång hejda dem. Vid ett tillfälle bevittnade han, att Muraviev inför en torterad fånge talade om det nöje, som åsynen av själva häng-

ningsproceduren skulle bereda honom. Sådana bödelsnaturer voro kejsarens högsta ämbetsmän. Sjuvalov berättade, att under hans tid som polischef brukade ännu personer skicka sina tjänare till polisen för att få dem piskade; det var en liten vana, som hängde kvar från livegenskapens tid. För en människa med några västerländska begrepp måste detta höga ämbete som polischef ha varit nervfrestande. Sjuvalov talade med vämjelse om att på Allhelgonadagen brukade man, i Petersburg som i andra städer, besöka gravarna på kyrkogården; dessa andaktsfulla besök voro emellertid förknippade med så våldsamma backanalier, att han brukade få kommendera ut två kompanier soldater att bära bort de döddruckna från kyrkogården. Soldaterna brukade lägga de av sin sorg överväldigades kroppar i snyggt ordnade led på gatorna. Ett år kommenderades av misstag några gamla nattväktare till detta arbete, och de utförde det i sin enfald på det sätt, att de lade kropparna ovanpå varandra i tre lag, med resultat att de understa höllo på att kvävas. Kan man tänka sig något mera ryskt än denna tavla: Alla helgons dag, vätt av tårar och vodka, doftande av sentimental fromhet och djurisk smuts! Chesterton borde, till straff för sina skändliga panegyriker över Ryssland under världskriget, åläggas att skriva en prosahymn över detta motiv. Dostojevskij skulle ha varit i stånd till det, och han skulle ha övertygat många lättrörda västerlänningar.

Sjuvalov hade den stora förtjänsten att betrakta sina landsmän med nykter sanningskärlek — även bönderna. De ryska musjikerna ha varit föremål för den mest oförtjänta kano-

nisering på alla håll. Slavofilerna och Dostojevskij ha berättat de mest gripande och fromma helgonlegender om dessa milda, trohjärtade, mystiskt innerliga varelser, och Tolstoj har hjälpt till att höja deras godhet och rättfärdighet till skyarna. Själva D. M. Wallace var sorgligt duperad på denna punkt, och hans stora bok om Ryssland har gjort mycket för att i Europa sprida den sötaktiga och lögnaktiga uppfattningen av musjiken. Baddeley har i detta avseende en verklig överlägsenhet över sin föregångare. Sjuvalov har plockat av honom illusionerna. Engelsmannen var en gång närvarande vid en björnjakt, då ett par hundra musjiker med hustrur och barn gjorde tjänst som drevkarlar, och han blev alldeles hänförd över deras vänliga, godmodiga väsen och deras lätt tillgängliga natur. Han uttryckte sin hänförelse för Sjuvalov, men denne svarade: »Passa på! De äro beskedliga, själfulla, tillgivna, allt vad deras beundrare kalla dem för, men de ha också en annan sida. Om jag sade till dessa män, och till kvinnorna också för resten, att ni är en nihilist, så skulle de gå löst på er och bokstavligen riva er i bitar.» Han berättade vidare om den franske soldaten, som med hustru och barn blev tillfångatagen av musjikerna: först dödade de mannen, ty de tyckte synd om honom att han var sårad; sedan gjorde hustrun dem så ont, att de slogo ihjäl henne för att slippa bevittna hennes sorg; och till slut steg deras medlidande med det ensamma barnet till en sådan höjd, att deras yxor på nytt kommo i rörelse. Deras sentimentala talesätt och ymniga tårar äro med andra ord icke mycket att lita på. Vi ha alla hört, att deras kommunism, deras ovilja att er-

känna äganderätten, har en djupt religiös, mystiskt-demokratisk karaktär, och vi ha otaliga gånger, framför allt av Tolstoj, inbjudits att beundra detta sublima drag. Det kan vara skäl att erinra sig en av Sjuvalovs yppersta anekdoter. När skogslagarna diskuterades i en kejserlig kommitté, började en av de liberala medlemmarna det vanliga försvaret för musjikernas tjuvhygge. Bonden menar intet ont, han går ut i skogen med yxan i bältet, han får se ett träd som passar honom — han behöver timret, trädet är i själva verket ingens egendom, varken hans eller jordägarens, det är *Boje derevo,* Guds träd, han tar mot Guds gåva och bär den hem: vem skulle vilja straffa honom för det? En av de närvarande påpekade helt torrt, att musjiken talar om *Boje derevo* bara när trädet är mitt eller ditt; men är trädet hans eget, så pratar han aldrig om Guds lilla träd och låter ingen hugga ner det.

Ingenting är i själva verket skadligare och mera vilseledande än att Europa hänger sig åt fromma illusioner om det ryska folkets själsliga beskaffenhet. Dynastier falla, styrelseformer förändras, men historien känner knappast något exempel på att ett folks karaktär har undergått en förvandling. Ryssland har varit våldets och grymhetens sannskyldiga fosterland, så långt som minnet går tillbaka, och bolsjevikregementet är endast den urgamla heliga ryska anarkiens senaste uppenbarelseform. Att Ryssland icke i någon form, under någon förevändning får breda sig västerut, varken som materiell makt eller som andlig faktor, det borde vara den europeiska kulturens *præterea censeo,* och varje försök, om än så välmenande, att rocka på denna övertygelse

är ett högförräderi. Den ytliga bekantskapen med de odödliga ryska diktarna har gjort mycket för att i Europa sprida en naiv och oansvarig slavofili; men det finnes intet bättre motgift mot denna omogna entusiasm än ett grundligare studium av den ryska litteraturen. Man kan icke tränga in i dess anda utan att med en rysning känna väsensolikheten.

För svenska läsare finnes det ett stickprov att göra, som ligger nära till hands. Det finnes knappast i rysk litteratur ett mera artistiskt verk än S. F. Aksakovs *Familjekrönika*, och icke något som trognare och finare speglar ryskt vardagsliv, det patriarkaliska systemet med dess intima samliv mellan herrar och tjänare, all den naiva poesien och den djupa harmonien från den gamla goda tiden. Med rätta räknas Familjekrönikan till de klassiska mästerverken. Jag undrar, om en svensk kan läsa den utan att bli erinrad om en svensk klassisk diktskapelse — om Nicolovius' *Folklivet i Skytts härad.* Det råder också en egendomlig parallellism mellan de båda verken. De skrevos ungefär samtidigt, av nästan jämnåriga författare: båda skildrade i en rörd och tacksam sinnesstämning sina lyckliga barndomsår, båda göto poesiens klaraste skimmer över förtrogna gestalter, hos båda dofta minnets finaste och mest trolska essenser, båda förhärliga friden och det klara solskenet över en patriarkalisk värld, som tillhör det för evigt försvunna. Det är icke blott samma anda, man möter stundom överensstämmelser i kompositionskonst och berättarteknik, som komma en att studsa. Så länge man läser begynnelsen av den Aksakovska familjekrönikan, är man färdig att ge den ryska idyllen företrädet: miljön är

så mycket större och rikare, landskapet borta vid Ural är ett sannskyldigt paradis på jorden, allting är frodigare och mera måleriskt, själva människorna äro större och mera karaktärsfulla i linjerna, fantasien växer yppigare, känslorna ha en starkare puls. Men efter hand förändras hela sceneriet, man känner med växande oro och obehag en dunkel fientlig princip: piskan viner, blodet flyter, gamla fina adelsdamer gå kring med öppna sår som slagits dem av vördnadsvärda patriarker under tillfälliga vredesutbrott, och till slut stirrar mot en ur alla hörn grymheten, blodtörsten, den sadistiska glädjen vid lidandet. När man en gång har märkt det, faller det en dödsskugga över landskapet: solskenet bleknar, de brokiga färgerna slockna, det bor ångest i näktergalarnas vilda sång, och daggen glänser icke längre i gräset, utan liknar tårar som falla i mörkret. Man får en känsla att hela den blomstrande och doftande idyllen växer över en blodpöl, och med ett andedrag av befrielse och tacksamhet vänder man tillbaka från den paradisiska nejden i Ufa till det enformigare och stillare svenska landskapet — där är renare luft!

(Nov. 1921.)

GREVE WITTES MEMOARER.

Med stort intresse ha greve Wittes memoarer varit motsedda. Strax efter hans död i mars 1915 blev hans arbetsrum undersökt och förseglat och alla hans papper övertagna av regeringsmyndigheterna. Någon tid därefter infann sig hos änkan en av tsar Nikolaus' generaladjutanter och meddelade, att hans majestät, efter att ha tagit del av en påträffad innehållsförteckning, var mycket angelägen om att få tillfälle läsa själva memoarerna. Tyvärr måste grevinnan Witte förklara sig ur stånd att uppfylla tsarens önskan, då manuskriptet var deponerat i utlandet. Tsaren gav emellertid icke upp hoppet om den spännande lektyren, ty kort därefter »infann sig en attaché från ryska ambassaden i Paris i vår villa i Biarritz och företog i ägarnas frånvaro en mycket omsorgsfull undersökning». Stiliseringen är grevinnan Wittes egen. Emellertid befann sig manuskriptet i ett bankfack i Bayonne, och det har nu blivit utan alla besvär tillgängligt för hela den läsande allmänheten, utom för den stackars tsaren, som under tiden avlidit borta i Si-

The Memoirs of Count Witte. Translated from the original Russian manuscript and edited by Abraham Yarmolinsky. London 1921, William Heinemann.

birien. Om han lyckats få läsa originalmanuskriptet, så skulle vi andra säkerligen ha måst undvara nöjet.

Endast ett halvt år, från november 1905 till maj 1906, var Witte den ryska regeringens chef, men denna period var en av de mest betydelsefulla och avgörande i Rysslands hela historia. Ända till sin död förblev han, trots onåden och tillbakadragenheten, en av huvudfigurerna i det ryska riket; rykten, planer och intriger hade hans person till medelpunkt, och det är betecknande, att Paléologue, den franske ambassadören i Petersburg, vid hans bortgång utstötte en telegrafisk suck av lättnad, riktad till M. Delcassé. M. Bompard, en av Paléologues företrädare, som nyligen förrått denna lilla detalj, och som kan göra anspråk på att räknas för sakkunnig, anser också att Witte var den ende statsman, vilken måhända förmått bli herre över situationen i Ryssland och förhindra den fruktansvärda utveckling vi bevittnat. Att Wittes planer först och främst åsyftade Rysslands utträde ur världskriget, ligger i öppen dag; därav den franske ambassadörens tillfredsställelse vid dödsbudet.

Denne statsman, som utfört en huvudroll, och som av de invigda ansågs i stånd till ett ingripande av världsomvälvande innebörd, gör emellertid i sina memoarer icke något alltför imponerande intryck. Han förefaller skrytsam och vulgär. Man märker det redan i hans redogörelse för sina familjeförhållanden. Witte var född i Tiflis 1849, och fadern var av baltisk, måhända ursprungligen holländsk härkomst. För Witte ligger det mycken vikt på att framställa sig som en rysk aristokrat av renaste vatten; han talar om de 84 liv-

egna tjänarna i barndomshemmet och om ett urgammalt kors, som enligt familjetraditionen skulle ha gått i arv från en rysk furste under medeltiden, vilken blev torterad av tatarerna och förklarad för helgon av den ortodoxa kyrkan; han sätter pricken över i-et genom att påstå sig tala franska bättre än ryska. Över dylika uppgifter faller det ett lätt skimmer av löje, när man kan läsa vittnesbörd av hans franska umgängesvänner om den barbariska misshandel, som han underkastade deras språk. Visserligen hade han aldrig rykte som någon vältalare på ryska, men han måste dock ha kunnat utan svårighet göra sig begriplig för sina landsmän.

Efter freden i Portsmouth blev han visserligen upphöjd i grevligt stånd, men en verklig rysk aristokrat var Witte aldrig, hur ivrigt han än vill ge sig sken därav. Han blev aldrig behandlad som en jämlike i Rysslands förnäma kretsar, han stod aldrig i gunst vid hovet, och han hyste därför livet igenom ett djupt och osläckligt hat till de högsta samhällsklasserna och hela den feodala kamarillan. Hans kritik av dessa högt uppsatta lättingar och svindlare är otvivelaktigt träffande. För en person av någon bildning och intelligens måste det ha varit påkostande att strida mot andliga inflytanden sådana som behärskade storfurstarna och hovet. Rasputin var blott den siste i raden. På Wittes tid var det en fransk kvacksalvare och undergörare, en doktor Philippe, som höll nattliga seanser samman med de furstliga personerna, däribland även storfurst Nikolaus, och sträckte sitt inflytande vida omkring. Det är betecknande, att storfurst Nikolaus en gång direkt frågade Witte, om denne ansåge kejsaren vara

en vanlig människa. Witte svarade, att han visserligen erkände tsaren vara en självhärskare av Guds eller Naturens nåde, men dock räknade honom till människorna och ansåg honom delaktig av mänsklig brist. Storfursten genmälte med stor bestämdhet, att tsaren enligt hans mening intoge en mellanställning mellan Gud och människa.

För dessa grövre former av rysk mysticism var Witte okänslig. Det är så mycket mera anmärkningsvärt, som han ingalunda saknade påbrå: han var kusin med madame Blavatsky. Skildringen av denna världsberömda persons ungdomshistoria utgör ett av de mest muntrande och pittoreska partierna av memoarerna. De talrika, varmt troende lärjungar, som denna moderna religionsstifterska vunnit jordklotet runt, borde med djupt intresse ta del av kusinens avslöjanden. Den avgörande punkten i madame Blavatskys liv tyckes ha varit, när hon, efter ett olyckligt äktenskap, av morfadern, som var guvernör, skickades från Tiflis till den i Petersburg bosatte fadern. På vägen gjorde hon nämligen bekantskap med en engelsk ångbåtskapten och flydde med honom till Konstantinopel. Där blev hon cirkusryttarinna och åtföljde sedan en framstående operasångare vid namn Mitrovitj. Tid efter annan ankommo till morfadern i Tiflis brev, vari än Mitrovitj, än någon annan anmälde sig som svärsöner; men då madame Blavatskys första äktenskap ännu var oupplöst, kunde dessa anspråk aldrig godkännas. Efter att bl. a. ha varit ledare av en kunglig sångkör, som underhölls av kung Milan i Serbien, lyckades den talangfulla damen till slut få tillstånd att återvända till Tiflis, där hennes härjade

anletsdrag och ofantligt stora, azurblå ögon gjorde ett starkt intryck på kusinen, då en ung gosse. I Tiflis gav hon spiritistiska seanser som sysselsatte hela *la jeunesse dorée;* Witte erinrar sig särskilt ett tillfälle, då ett piano spelades av osynliga händer. Hon levde tillsammans med sin förste man; men olyckligtvis hade Mitrovitj fått engagemang vid Operan i Tiflis, och hon rymde med honom till Kiev, där hon gjorde lycka på scenen. Längre fram led hon skeppsbrott utanför egyptiska kusten och anlände genomvåt och utarmad till Kairo. Där måste hon ha fått en djupare inblick än någonsin förr i Österns hemliga visdom, ty när hon nästa gång dök upp ur mörkret, hade hon stiftat Teosofiska sällskapet i England.

Denna lilla exkurs må vara ursäktad; det är icke ofta som man finner en religionsstiftares antecedentia skildrade av ett trovärdigt ögonvittne, som till på köpet hör till familjen, och som sålunda kan förena sanningskärlek med pietet. Till Wittes heder kan sägas, att han aldrig synes ha skänkt den mångsidigt begåvade och oerhört företagsamma kusinen någon större tilltro. Han tyckes ha varit en mera nykter natur och huvudsakligen intresserad av praktiska frågor. Sina universitetsstudier bedrev han i Kiev, där han skrev en avhandling om infinitesimala storheter. Enligt hans egen försäkran var det ett originellt arbete, som utmärkte sig genom breda filosofiska synpunkter; men då Witte i i allmänhet har ytterst höga tankar om allt vad han åstadkommit, torde ett mera opartiskt betyg böra avbidas. Han tänkte skriva en astronomisk avhandling, men hindrades härifrån genom bekantskapen med en aktris. Strax därefter

trädde han i tjänst hos ett järnvägsbolag, och på detta område gjorde han genom sin energi och duglighet en rask karriär, som förde honom till allt högre poster; år 1892 blev han först kommunikationsminister och sedan finansminister.

Av vilken typ var denne man, som gjorde en så glänsande lycka i det väldiga ryska imperiet, vad hade han för idéer och politisk åskådning? Som ung man omfattade han de slavofila tänkesätten och drömde om Konstantinopels erövring; då han var chef för järnvägsväsendet i Odessa, var han samtidigt vice ordförande i Slaviska sällskapet. När Alexander II mördades 1881, utvecklade han idén om en kontrarevolutionär sammansvärjning, Det heliga broderskapet, och i dess tjänst gjorde han t. o. m. en hemlighetsfull resa till Paris, fast han snart tröttnade på spionromantiken. Witte skulle sålunda kunna göra anspråk på att vara föregångare till »de svarta sotniorna», den hemliga reaktionära organisation, varöver han senare så bittert beklagade sig; i varje fall medarbetade han i Katkovs och Aksakovs tidskrifter och var alltså anstucken av den mystiska chauvinismen. Men hela denna ideologi tyckes han på åttiotalet ha gjort sig fri från, i samma mån som järnvägstekniska och finansiella frågor började sysselsätta honom. Uppenbarligen var han framför allt en skicklig affärsman. Det är förgäves som man i hans memoarer efterspårar teoretiska uttalanden eller principiella synpunkter. Huruvida han skall betecknas som liberal eller konservativ är en fråga som är svår att besvara. Den engelska förläggarreklamen ropar ut honom som Rysslands store liberale statsman, naturligtvis

med en viss rätt, eftersom han stred mot den nationella traditionen i Ryssland och inledde den parlamentariska utveckligen i landet. Men själv talar Witte på ett ställe om de konservativa åskådningar, som han alltid varit trogen, och i brev till tsaren uppträder han gärna som en förkämpe för självhärskardömet och den kejserliga auktoriteten. Att han var föremål för hat från alla partier, det konservativa, det liberala och det revolutionära, strök han under i en skrivelse till tsaren från april 1906, strax innan han trängdes undan från rikets roder. Grevinnan Witte betonar också i sitt förord, att hennes man aldrig kände sig höra till något parti eller något läger, och hon citerar ett yttrande, som han brukade fälla i den förtroliga kretsen: »Jag är varken liberal eller konservativ. Jag är helt enkelt en man av kultur.» Det skiner igenom, att Witte både i sina egna och sin hustrus ögon var en alltför stor och genialisk personlighet för att kunna rymmas inom de definierbara åskådningarnas trånga ramar.

En så välvillig syn på Witte torde emellertid icke delas av utomstående; många skulle nog anse sig komma sanningen närmare, om de stämplade honom som en idé- och principlös opportunist, en realpolitiker av det fördomsfria och hänsynslösa slaget. Men även detta vore kanske att göra honom någon orätt. Han var ingen idéernas man, men han var i Ryssland företrädaren för ett ekonomiskt system, för den moderna kapitalismen och industrialismen, som under adertonhundratalet tryckt sin prägel på Västerlandet. Det är typiskt, att hans utgångspunkt var järnvägsväsendet, den moderna kommunikationsformen, som endast kunde utveck-

las i samband med Rysslands inträde i en ny ekonomisk tidsålder. Wittes stora framtidsdröm var Rysslands industrialisering. Han trodde att landet med sina oerhörda naturrikedomar och sin obegränsade tillgång på billig arbetskraft skulle bli ledande inom hela världsproduktionen. Han såg i fantasien Rysslands omätliga vidder översållade med fabriker och genomkorsade av järnvägar, och denna syn var den enda, som kom hans hjärta att klappa. En av de få personer, som delade hans entusiasm och voro förtrogna med hans planer, var den store kemisten Mendelejev; vänskapen mellan dessa båda personer, naturvetenskapsmannen och finansmannen, har en lättfattlig symbolisk innebörd. Alla Wittes stora politiska insatser: införandet av guldmyntfoten, avslutandet av handelstraktaterna, upptagandet av de utländska jättelånen, tjänade hans stora ekonomiska framtidsdröm. Han var en motståndare till militarismen, han kämpade livet igenom med det ryska krigspartiet, icke på grund av några altruistiska motiv eller höga ideella synpunkter, utan ledd av den övertygelsen, att allt vad krig heter är en dålig affär, som aldrig förräntar sig. Denna övertygelse hade han fått bekräftad genom rysk-japanska kriget. I memoarerna gör han ett stort nummer av sin opposition mot den ryska krigspolitiken i den yttersta Östern, och naturligtvis kan han icke neka sig att fastslå, huru han vid det eller det tillfället muntligen förutspådde de fruktansvärda olyckor som skulle inträffa, om hans råd icke bleve följt. Tydligen är det till stor del *vaticinium post eventum,* och någon principiell motståndare till finansiell-militärisk expansion i Östern har

Witte säkerligen aldrig varit. Vad som kom honom att rygga tillbaka för den aggressiva ryska politiken var helt enkelt det oerhörda lättsinne och den kortsynta dumhet, som behärskade regeringskretsarna. Witte var icke pacifist, men finansman, och insåg att Ryssland hade lukrativare uppgifter än äventyren vid Stilla oceanen. Det förhåller sig på ett liknande sätt med de flesta av hans liberala tendenser. Han var t. ex. starkt judevänlig, säkerligen icke på grund av humanitära skäl eller av någon blödig motvilja mot pogromer, utan därför att judarnas medverkan var i högsta grad önskvärd, ja kanske rent av oumbärlig, om Ryssland någonsin skulle utvecklas till en modern industri- och handelsstat.

Betraktar man Witte som företrädaren för den kapitalistiska bourgeoisien, så faller det också ett förklaringens ljus över den våldsamma antipati, som slog mot honom från alla håll i Ryssland och gjorde honom till en ensam, hemlös man, trots det att hans position sakligt sett alltid var stark. De slavofila ideologerna, de feodala aristokraterna läto sig icke dupera av hans konservativa talesätt; de visste att han i själ och hjärta icke var en rysk adelsman av gamla stammen, utan en modern finansbaron, de igenkände i honom pioniären för ett ekonomiskt system från Väst-Europa, som med naturnödvändighet måste lägga det ryska samhällsskicket och de dyrbara traditionerna i spillror. Hatet är klarsynt, och det som låg Witte emot var icke blott hans plebejiskt grova väsen och hans extra-ordinära giftermål. Liberalerna avskydde honom, därför att de kände på sig att doktriner, konstitutionella idéer, ädla sinnesstämningar och allt dylikt var

som luft för denne siffrornas och penningarnas man; när han hyllade reformer och framåtskridande, var det icke för deras blå ögons skull, utan för profiten. Socialister och revolutionärer åter togo icke miste, när de betraktade Witte som den förste fullfjädrade representanten för modern kapitalism på rysk botten, de läto sig icke narra av hans författningsreformer, de kände sannolikt, att han i grunden stod dem långt mera fjärran än de slavofila reaktionärerna, än själva de mystiska svärmarna Dostojevskij och Pobjedonostsev. Det egendomliga med Wittes ställning var detta: han var ögonblickets och tidsålderns man, tingens egen logik utpekade honom gång på gång som den oundviklige, vid varje ny katastrof, efter nederlaget mot Japan, vid revolutionens utbrott 1905, under världskriget, stod han ständigt på nytt som mannen som skulle göra det — och samtidigt var han den ensammaste och mest avskydde mannen i Ryssland. Han var personifikationen av Västerlandets kapitalistiska utveckling, som för hela Ryssland är en styggelse, och som även i det övriga Europa ter sig som det oundvikliga, men av ingen älskade.

Det är onödigt att måla negern svart, och man kan vara överdrivet sträng även mot Witte och mot hela den mentalitet som han uttrycker. Gentemot den ryska chauvinismen, både i dess slavofila och dess bolsjevikiska utformning, skulle man kunna hävda, att Witte dock företrädde ett visst mått av förnuft, ordning och billighet. Han var okänslig för den primitiva mysticismen med alla dess dunkla avgrunder, han trodde icke på världens frälsning vare sig genom Tolstoj eller Rasputin, »doktor» Philippe eller Lenin. Det

länder hans nyktra rationalism till ära att han vägrade ta någon befattning med det tvetydiga helgonet Gapon, »den blodiga söndagens» iscensättare, liksom han på sin tid var ointresserad av madame Blavatskys underverk. När han stred mot storfurstar och tsarevnor, mot förstockade ryska byråkrater och hovmän, talade han ofta förnuftets och vettets sak. Han efterträdde en kommunikationsminister, som förstod sig ytterst litet på järnvägar, och som därför under sina inspektionsresor koncentrerade all sin uppmärksamhet på toalettrummen; om dessa voro i tillfredsställande skick, brydde han sig icke ett spår om resten. Det finnes inga skäl att underskatta vad en man av Wittes typ kunnat uträtta genom sakkunskap, duglighet, administrativt ordningssinne och ekonomiskt förstånd — i det stora heliga Rysslands bottenlösa kaos har han fyllt en stor mission, och innan Augias-stallet, efter den sista smutsöversvämningen, ånyo kan bli en människovärdig boningsort, kommer det säkerligen att krävas hela generationers arbete av samma slag som det han utfört. Det finnes ingen anledning att betvivla, att han verkligen ägde västerländska anständighetsbegrepp, som höjde honom över den ryska medelnivån. Han upprördes av de ryska maktägarnas klumpiga provokationer, som skulle tjäna till förevändning för barbariska plundringar. Han var över huvud ingen vän av det råa våldet. Han ogillade uppriktigt den brutala förryskningspolitik, som alla imperiets gränsfolk voro underkastade. Låt vara att han därvid drevs mest av klokhetsskäl; han skriver i memoarerna, att han alltid insett det ogenomförbara i förryskningen, och att det

följaktligen blott fanns två alternativ: att låta gränsprovinserna behålla sin nationalitet eller att uppge dem och sedan skapa en rysk nationalstat. Låt vara att hans egen dunkla känsla av att tillhöra en främmande ras bidragit till hans mera toleranta ståndpunkt; den länder honom likväl till heder. Vi svenskar böra hålla honom räkning för hans replik till Bobrikov, då denne utnämnts till generalguvernör i Finland. Bobrikov jämförde sin mission med den som anförtrotts åt Muraviev 1863, då det polska upproret kvävdes i blod av »Vilnas bödel». Witte svarade generalguvernören, att det uppenbarligen fanns en liten skillnad: Muraviev skickades ut för att göra slut på ett uppror, Bobrikov för att framkalla ett.

Men Wittes memoarer ge också å andra sidan förklaringen till den maktlöshet, som band honom och ställde honom utan anhängare. Även om han i praktisk klokhet, kraft och smidighet var överlägsen andra ryska politici, så saknade han något som fanns hos de övriga partierna, från de svarta sotniorna till kommunisterna: övertygelse, värme, moraliskt patos. Det finns icke många skymtar av andligt liv hos denne energiske realpolitiker. Han tyckes, egendomligt nog, ha hyst en viss ytlig religiositet, han kallar gärna ryssarna ett gudfruktigt folk, och han påstår, att han i Portsmouth tillbragte en natt gråtande och bedjande under avvaktan på om japanerna skulle underteckna freden. När tsaren tvekade att ge sitt bifall till oktobermanifestet 1905, försäkrar han sig också ha bönfallit den Högste att bli befriad från den odrägliga bördan. Men dessa tillfälliga stämningsutbrott i för-

tvivlade ögonblick synas icke ha ägt några djupare rötter; åtminstone är det svårt att upptäcka vare sig verklig fromhet, verklig patriotisk hänförelse eller en ideellt betonad känsla i denna långa självbekännelse. En viss grovhuggen, självbelåten materialism är den anda, som omger Witte. Moraliska betänkligheter synes han sällan ha varit bekajad av. Utan någon förlägenhet berättar han den exakta storleken på de mutor, som han lämnade åt Li-Hung-Chang. Han försummar aldrig ett tillfälle att förhärliga sig själv, och det sker stundom på sanningens bekostnad. Med stort eftertryck skildrar han, hur han framkastade idén till Algeciras-konferensen och fick den genomdriven på ömse håll; i själva verket hade konferensen redan länge pågått, när Witte genom ett inskridande hos kejsar Wilhelm hjälpte den över en död punkt. Det märkliga är emellertid, såsom M. Maurice Bompard visat i Revue de Paris för den 1 september, att Witte på det mest otvetydiga sätt, med ovederläggliga data och autentiska dokument, blivit upplyst om sitt minnesfel; med järnhård beslutsamhet vidhåller han likväl sin orimliga version och tvekar icke ens att retuchera fakta för att göra den sannolikare.

Det finns ett parti i memoarerna, som visar Witte i all hans smidiga vulgaritet, nämligen skildringen av fredsunderhandlingarna i Portsmouth 1905. Han skryter oavbrutet med den stora list som han utvecklade: han smickrade den vulgära amerikanska opinionen på varje upptänkligt sätt, kröp för tidningsmännen, ställde sig in hos de talrika ryska judarna i Newyork för att därigenom komma i gunst hos den

semitiskt influerade pressen. Genom ett dylikt systematiskt hyckleri ansåg han sig ha småningom omstämt den allmänna meningen i Amerika till Rysslands fördel, och det är tyvärr ytterst sannolikt att han har rätt. För övrigt tyckes hans stora huvudbekymmer ha varit det amerikanska köket, som han fann över all beskrivning uselt. Gång på gång återvänder han till detta betydelsefulla ämne, han klagar bittert över den dåliga lunch, som han intagit i presidenten Roosevelts hem, och över bristen på vin. Det är en smula beklämmande att läsa alla dessa jeremiader, när man betänker det ansvar, som vilade på hans skuldror. I hela hans självbiografi finnes det icke heller en sida, som har en fläkt av storhet.

Witte var mycket missnöjd icke blott med Roosevelts kök, utan också med dennes oartiga umgängessätt; bl. a. anklagar han honom för att ha negligerat sin hustru, tagit först av rätterna, o. s. v. Roosevelt ger i sin ordning ett betyg åt Witte i ett förtroligt brev, som han i september 1905 skrev till sin engelske vän Trevelyan. Det vittnar om hans klara blick och människokännedom. Han trodde, att Witte var den bäste man Ryssland för ögonblicket hade till sin rådighet, och menade att han i varje fall var för god för storfurstarna. Men Roosevelt fick det intrycket, att Witte var en fullkomlig egoist, utan alla högre strävanden, en cyniker, som trodde att allt vad moraliska känslor heter saknade betydelse för den praktiska politiken. Hans enda politiska idé var helt enkelt den, att Ryssland måste moderniseras för att komma med i det tjugonde århundradets ekonomiska utveckling.

Mannen är hel och hållen i denna enkla trosbekännelse: rörelse, framåtskridande för sin egen skull — den ökade produktionen, den stegrade ekonomiska omsättningen som självändamål. För övrigt icke en idé, en moralisk norm, ett andligt problem. Den europeiska kapitalismen hade i sin mest schematiska fattigdom, renodlad till tröstlös tomhet, tagit gestalt i Witte. Det ligger något symboliskt i att han var mannen, som skulle ha räddat Ryssland från den röda revolutionen och den fullkomliga anarkien, men att han blev maktlös därför att i grunden ingen tyckte om honom — han hade ingenting att ge annat än den materiella organisationen. Den är mycket värd, mera än dåraktiga svärmare och teoretiska ivrare vilja medge, men den är icke allt, och den kan icke bestå utan som bärare av de osynliga andliga värden, som för realpolitikern av Wittes typ icke ens existera.

(Nov. 1921.)

FRANSKT OCH RYSKT.

Frankrikes forne ambassadör i Petersburg har påbörjat en publikation av sina dagboksanteckningar från världskriget. Det är en mycket ståtlig volym, prydd med vackra akvareller av en rysk artist, och skrivna med en viss elegans, halvt mondän och halvt litterär. M. Paléologue är ju en man med mångahanda estetiska ambitioner, som romanförfattare och kritiker; hans intressen äro ingalunda inskränkta till den praktiska politiken, han har mycket sinne för stämningsvärden, särskilt historiska, och när han i augusti 1914 bevittnade den storslagna patriotiska ceremonien i Kreml, gladde han sig åt att i den kaotiska gyttringen av byggnadsstilar efterspana spåren av bysantinska och italienska inflytanden — ty dessa inflytanden äro knutna till Sophia Paleologos, Ivan III:s gemål och ättling av Bysanz' kejsarätt. Visserligen torde den strängare genealogiska vetenskapen vara böjd för att sätta ett frågetecken vid traditionen om den franske diplomatens härstamning från den

---

Maurice Paléologue: La Russie des Tsars pendant la grande guerre. Aquarelles de G. Loukomsky. Paris 1921. Librairie Plon, Plon-Nourrit et C:ie.

bysantinska härskarsläkten, men M. Paléologue är icke den som försummar tillfället att anbringa en romantisk dekoration.

Någon författare av verklig betydenhet är han knappast, och hans strävan efter det raffinerade och eleganta har en lätt prägel av ytlig banalitet. Men detta hindrar naturligtvis icke, att hans anteckningar äga stort intresse. Han stod i medelpunkten av det tsaristiska Rysslands politik, han var en bildad och intelligent iakttagare, och han har följaktligen en mängd ting att berätta av verkligt historiskt värde. Visserligen torde han befinna sig i en situation, som något erinrar om Fausts, när studenterna infunno sig hos honom för att söka besked om tingens innersta sammanhang, och läsaren känner sig mera än en gång frestad att spela Mefistofeles' roll och tillropa M. Paléologue:

Was willst du dich das Stroh zu dreschen plagen?
Das Beste, was du wissen kannst,
darfst du den Buben doch nicht sagen.

Men M. Paléologue har, trots all försiktighet, icke tröskat halmen så grundligt, att icke några korn av sanningen stå att leta upp för hungriga sparvar. Naturligtvis är det inga hårda fakta av verkligt komprometterande slag, som glömts kvar. Men i själva berättartonen, i de oavsiktliga smådragen, i grupperingen och belysningen på scenen ligger dock alltid något som förråder de beslöjade realiteterna. Att avge en sammanhängande vittnesberättelse, som vid noggrannare granskning icke visar sig innehålla något annat än vad vittnet önskat och eftersträvat att den skulle innehålla, det torde

vara en uppgift, som det ligger över den mänskliga skarpsinnighetens gränser att lösa. M. Paléologue, som är en varm beundrare av Alfred de Vigny och t. o. m. skrivit en bok om honom, kunde ur denna synpunkt kanske ha erinrat sig ett visst ord av den franske poeten: *Seul le silence est grand, tout le reste est faiblesse.* Men i sanningens och det historiska vetandets intresse kan man ju naturligtvis blott välkomna så många svagheter som möjligt av liknande slag.

M. Poincaré, som just i dagarna ånyo trätt i spetsen för fransk politik, gör i M. Paléologues bok en verkningsfull entré redan på de första sidorna. Vi se honom den 20 juli 1914 i det vackra solskenet över Finska viken, sittande på den kejserliga lustjaktens akterdäck, inbegripen i ett livligt samtal med tsaren. Det vill säga, Poincaré talar, till slut nästan ensam, tsarens anletsdrag uttrycka sympati, förtroende och lugn. Det är M. Paléologues samvetsgranna iakttagelse. Vid dinén på Peterhof besvarar han tsarens skål. Orden äro föga märkliga, men de framsägas med en kraft, med ett tonfall av härskarvilja (»un accent d'autorité»), som göra djupt intryck på de närvarande. Mera än en av de guldsmidda ryska dignitärerna tänker: »Voilà comment devrait parler un autocrate.» Reflexionen är M. Paléologues.

Den svage, vacklande tsaren mottog med andra ord upprepade injektioner av en vilja, som var tio gånger starkare än hans egen. Det är denna vilja, som sedan tog sig uttryck i hans handlingar. Var det en fredsvilja?

Den 21 juli besöka M. Poincaré och M. Viviani Petersburg, vars borgmästare, greve Ivan Tolstoj, bjuder gästerna bröd

och salt, enligt nomadfolkens urgamla ritual. Kring deras ekipage lysa gardeskosackernas scharlakanskappor i solskenet längs Neva. Sasonov var stolt över sin lyckliga idé att omge de republikanska jakobinerna med den röda färgen. M. Paléologue var icke lika hänförd. När han såg de franska statsmännen rulla in genom Peter-Paulsfästningens valv, omgivna av kosacker, fick han en plötslig, oemotståndlig farhåga, att de båda republikanerna fördes i fängelse. Han hade aldrig varit mera slagen av »den moraliska motsägelse, den förtigna tvetydighet, som ligga på bottnen av den fransk-ryska alliansen».

Men i banketternas och trupprevyernas festglädje stiger stämningen allt högre och högre. Den 22 juli befinna sig de rysk-montenegrinska storfurstinnorna, Anastasia och Militza, i en formlig extas. De tala båda på en gång till den franske ambassadören: »Det är historiska dagar, heliga dagar! I morgon, vid trupprevyn, skall musiken bara spela *La marche lorraine* och *Sambre-et-Meuse!* Jag har fått ett telegram från pappa; han förutsäger att vi skola ha krig inom månadens slut. I denna lilla asken, som jag alltid bär på mig, har jag jord från Lothringen, riktig jord från Lothringen, som jag själv tagit på andra sidan tyska gränsen, när jag var i Frankrike med min man för två år sedan. Bordet är dekorerat med tistlar — det är tistlar från Lothringen, från det annekterade området, jag plockade dem där och sådde dem i min trädgård. Militza, tala med ambassadören, nu går jag och tar emot kejsaren.» Vid bordet fortsättas de dityrambiska glädjeutbrotten: »Kriget bryter snart ut ... Det skall icke

bli någonting kvar av Österrike... Ni skola ta tillbaka Elsass-Lothringen ... Våra arméer skola mötas i Berlin ... Tyskland skall förstöras.»

Dagen därpå, den 23 juli, utvecklas mycket riktigt hela den militära prakten vid Krasnoje-Selo till de franska krigsmelodierna. Det ligger en stilla symbolik gömd i den lothringska marschen, varmed tsaren uppvaktar den lothringske presidenten. Skulle de montenegrinska prinsessorna vara de enda som tolkat den rätt? Nej, Poincaré, som sitter vid tsaritsans sida, byter ut blickar med den franske ambassadören: »quelques regards me prouvent que nous avons les mêmes pensées». Vilka voro dessa tankar? M. Paléologue blir plötsligt så reserverad; men varför?

På kvällen stor bankett: tsaren och presidenten samtala oavbrutet, medan storfurstinnan Anastasia på långt avstånd lyfter sitt champagneglas och triumferande visar för den franske ambassadören, med en cirkelformig handrörelse, »den krigiska församling som omger oss». Var M. Poincaré innefattad i »le geste circulaire»? Man skulle nästan våga gissa det, ty nu reser han sig till tal. Hans slutfras slungas fram med våldsam kraft: »*De båda länderna ha samma ideal: kraftens, ärans och värdighetens fred.*» Ligger tonvikten på huvudordet eller på bestämningarna? M. Paléologue säger att slutorden smattrade som en trumpetsignal, och de framkallade en orkan av handklappningar. Var det fredstrumpeten eller krigstrumpeten? Nikolaus Nikolajevitj — härens blivande generalissimus — och de montenegrinska prinsessorna sända den franske ambassadören flammande ögonkast — vadan

deras glädje? Skulle freden med tre bestämningar vara detsamma som krig? Denna fruktansvärda missuppfattning måste Anastasia och Militza ha gjort sig skyldiga till, ty de ta M. Paléologue avsides och kvittra på nytt sina oskuldsfulla melodier, med o! och ack! »Presidentens skåltal, det var precis vad som borde sägas, det var vad vi längtat efter! Kom ihåg hans ord, de beteckna ett datum i världshistorien.»

Uppriktigt sagt, så förefaller det som om M. Poincarés genialiska och världshistoriska konst egentligen bestod i hans högt uppdrivna skicklighet att uttala ordet *fred* så, att det på ryska lät som *krig*. Det sörjdes omsorgsfullt för att de ryska krigsivrarna skulle förstå situationen i botten. Å andra sidan var man ytterst angelägen om att den hårda kärnan skulle förvaras i ett skal, som var dekorerat på ett sätt, vilket kunde tilltala den officiella fredsvänliga europeiska opinionen. Den 24 juli besökte M. Paléologue utrikesministern Sasonov och gav honom goda råd: »Glöm icke, att vår regering är den allmänna meningens regering, och att den icke kan understödja er med kraft, om den icke har opinionen för sig. Tänk äntligen också på den engelska opinionen!» Det må överlämnas åt den oförvillade moraliska prövningen att avgöra, om detta språk går ut på rättfärdighetens sak eller på rättfärdighetens sken. Till jämförelse och komplettering kan anföras vad den engelske ambassadören den 28 juli yttrade till M. Paléologue: »Jag tvivlar icke mera på att Ryssland går vägen ända till slut ('marche à fond'); *she is thoroughly in earnest.* — — — Det är nödvändigt att lämna hela ansvaret och hela det militära initiativet åt Tyskland.»

Är det oberättigat att ta fasta på, att sir George Buchanan är säker på Rysslands *reala* krigsbeslut och åt Tyskland överlämnar det militära och strategiska nödtvånget att besvara det reala med ett *formellt?*

När M. Viviani i maj 1916 ånyo begav sig till Ryssland, riktade tsar Nikolaus ett brev till presidenten Poincaré, där han återupplivade minnet av de tre högt uppsatta personernas sammanträffande i juli 1914. Det är en gest för det europeiska galleriet, och tsaren erinrar med djup rörelse om denna redan avlägsna tidpunkt, »då vi icke tänkte på något annat än att säkerställa den fredliga utvecklingen för våra länder, under det att fienden redan stämplade sitt attentat mot Europas fred, i hopp att tillvälla sig världsherraväldet». Det är en rörande bild av förföljd oskuld, som tecknar sig för tsarens minne eller kanske rättare fantasi. M. Poincaré, M. Viviani och M. Paléologue te sig i denna officiösa fresk som vitklädda fredsänglar, med palmer i händerna och små vingar på ryggen — M. Poincaré har ju i ansikte och figur mycket av putto, och kostymen klär honom. Men man gör dem ingen skymf, om man kallar dem fredsänglar från freden i Versailles, och deras trumpeter blåsa oförtrutet *La marche lorraine* och *Sambre-et-Meuse*, men så skickligt tonsatta, att melodierna, när de av östanvinden fördes över det sovande Europa, liknade en koral. Det var den Talleyrandska diplomatiens högsta triumf, och deras militärt-pacifistiska fredstrumpeter borde få sin plats i ett museum över det mänskliga hyckleriets historia, vid sidan av andaktsböckerna med obscena bilder i.

(Jan. 1922.)

RASPUTIN OCH WITTE.

Den franske ambassadören i Petersburg ger i sina dagboksanteckningar en fyllig bild av den ryska mentaliteten under kriget. Med spänt intresse följer man de olika faserna i det fruktansvärda skådespelet.

Redan den 25 juli 1914 antecknar han, att tsaren i en utomordentlig konselj fattat ett *principiellt* beslut om mobilisering mot Österrike, och redan samma dags afton konstaterar han, att tågen äro fulla av soldater och mobiliseringen i full gång. Med Isvolskij utbyter han på Varsjavastationen några iakttagelser, som kunna sammanfattas i satsen: »Cette fois c'est la guerre.» Hur man anstränger sig, är det omöjligt att ur tonfallet höra ut något annat än djup tillfredsställelse. Den 29 juli kommer nyheten, att Österrike givit mobiliseringsorder föregående dags afton, och inom 24 timmar därefter, på kvällen den 29 juli, kan den franske ambassadören anteckna, att den allmänna, men hemliga mobiliseringen beslutats i Ryssland. Strax därefter inträffar en ytterst karakteristisk förändring i tonen. Ännu den 27 juli har M. Paléologue slagit fast, att intet personligt ingripan-

Maurice Paléologue: La Russie des Tsars pendant la grande guerre. Paris 1921. Libraire Plon, Plon-Nourrit et C:ie.

de, ingen mänsklig vilja förmår inverka det ringaste på händelsernas gång — det är oemotståndliga, rent mekaniska krafter, som äro i rörelse. Det förefaller onekligen, som om denna materialistiska historiefilosofi närmast tjänar till att bemantla det faktum, att den franske ambassadören är synnerligen belåten med händelsernas snabba utveckling och icke har den minsta önskan att störande ingripa däri. Men söndagen den 2 augusti, då tärningen oåterkalleligt är kastad, slår M. Paléologue plötsligt an en ny sträng och nedskriver i sin dagbok några vemodiga betraktelser över att det blott behövts en vecka för att kasta förnuftet över ända och släppa lös »la folie universelle». Det är en hyllning åt förnuftet och dygden, litet sentkommen, litet platonisk, men prydlig i alla fall, om man icke har för stora fordringar.

Det är icke den enda punkt, där M. Paléologues hållning är en smula vacklande — man skulle ha lust att använda det franska ordet *ambigu*, som också svarar mot det svenska tvetydig. När han den fjärde augusti inrapporterar, att folkmassan har störtat sig över den tyska ambassaden och plundrat den från källare till tak, så sker detta med en min av hemlig belåtenhet, som icke är riktigt klädsam för en civiliserad nations folkrättsligt befullmäktigade företrädare. Man skulle i den europeiska kulturens namn varit tacksam, om M. Paléologue, inför den vidriga anblicken av förödelsens styggelse, medveten som han är om de ryska myndigheternas medbrottslingskap, hade funnit plats för några andra reflexioner än följande: »Skulle denna akt av vandalism också ha en symbolisk betydelse? Skulle den varsla om undergång

för det tyska inflytandet i Ryssland?» När han sedan, den 11 augusti, redogör för de våldsdåd och förbrytelser, som över hela Ryssland begås mot tyskarna, så skulle man också ha varit honom förbunden, om han låtit bli att skriva: »Tysklands förhärskande ställning i hela affärslivet *rättfärdigar blott alltför mycket denna nationalkänslans brutala reaktion.*»

M. Paléologue är, som man av allt detta kan döma, en något oförsiktig författare. Det har uppenbarligen varit hans avsikt att skildra, hur det tsaristiska Ryssland för ett försvarskrig, ett ideellt krig mot de tyska förtryckarna till de förtrampade slaviska brödernas värn; men han är väl öppenhjärtig i att lägga fram de motiv och känslor, som behärskade de ledande ryska kretsarna. När han den sjätte augusti mötte ett gardesregemente, fingo soldaterna defilera med musik i spetsen förbi den franske ambassadören, och en rysk general skrek med raseri: »Vi skola tillintetgöra de fördömda preussarna! Det skall inte finnas något Preussen mer, och inte något Tyskland! Kejsar Wilhelm skall till S:t Helena!» Samma dag försäkrar M. Paléologue den italienske ambassadören, att ententens obevekliga vilja är att krossa Tyskland. De slaviska bröderna spela en ganska underordnad roll, men en desto mera framträdande spela de otaliga erövringar, som från krigets första ögonblick hägra för de av hopp och lycka berusade. Redan den 6 augusti har Sasonov erbjudit Rumänien huvudparten av Transsylvanien och Bukovina, den 10 augusti har Italien fått löfte om Trentino, Triest och Valona, den 20 augusti utvecklar Sasonov hela programmet: Elsass-Lothringen skall till Frankrike, Belgien skall utvidgas, Han-

nover återupprättas, alla de tyska kolonierna delas, o. s. v. På rysk sida är man outtröttlig i fredsförslag och outtömlig på framtidsperspektiv. Tsaren, storfurstarna och ministrarna påträffas i varje ögonblick lutade över stora kartor, strängt sysselsatta med utkast till Versaillesfreden. Det är deras älsklingssysselsättning. De skjuta den åt sidan endast för några korta stunder, strax efter slagen i Masurien eller genombrottet vid Gorlice; men det behövs blott att de ryska arméernas reträtt försiggår i ett något försenat tempo, för att de med hänförelse skola återupptaga sitt kära besvär. Den 21 november 1914 utspelades en särskilt magnifik scen i Tsarskoje Selo mellan tsaren och den franske ambassadören. Inga nya katastrofer hade den sista tiden hörts från fronten, och tsaren var vid strålande humör, rökte cigarretter, pekade ut på kartan och trivdes. Han undrade, om han skulle ta hela Ostpreussen ända till Weichsel, såsom generalstaben önskade; han tog hand om Posen och Schlesien, han fann att Karpaterna utgjorde Rysslands naturliga gräns, han frågade sig drömmande, om han borde annektera Armenien; han rundade av Serbien och Grekland, skänkte Aachen till Belgien, Kiel till Danmark, skapade Hannover som en buffertstat mellan Preussen och Holland. Det var något soligt och generöst i hela hans väsen, han kände sig genomträngd av moraliska känslor, som tillförsäkrade honom både historiens och Guds bifall, och när M. Paléologue i all förtrolighet anhöll om Syrien, gjorde han icke en sekunds svårigheter. Han förstod fullkomligt M. Paléologues träffande anmärkning, att det Tyska riket i och för sig självt är ett hot mot den franska

nationen, och det var därför lätt att uppnå enighet kring förslaget om dess upplösning. Det hela präglades av en sällsynt intim och harmonisk stämning. Den återkom så fort dessa ämnen bragtes på tal. Den 3 mars 1915 hette det med förtrollande älskvärdhet: »Tag vänstra Rhenstranden, tag Mainz, tag Koblenz, gå ännu längre, om det förefaller er nyttigt. Jag är lycklig och stolt däröver för er räkning.» Och när M. Paléologue den 16 mars 1915 inför Nikolaus Nikolajevitj utvecklade »tout le programme de l'œuvre civilisatrice que la France a le dessein d'entreprendre en Syrie, en Cilicie et en Palestine», svarade denna älskvärda personlighet, som gav audiens i en järnvägsvagong, beklädd med ikoner från golv till tak — minst 200 helgonbilder! — och som till hela sin typ erinrade, enligt M. Paléologues vittnesbörd, om en moskovitisk vojvod från 1500-talet, följaktligen icke precis om en civilisationens heros — alltså, Nikolaus Nikolajevitj svarade enkelt och värdigt: »Jag bifaller alla era önskningar!» Sällan har björnens skinn blivit på förhand så grundligt sålt, flått och delat av ivriga och hoppfulla jägare som under denna märkliga försvarsjakt, och det är en underlig historiens ironi, att när det första jaktbytet låg där, en svart och blodig massa mot den vita snön, så var det den *ryska* björnen, ett världshistoriskt qui-pro-quo, som förorsakat en gränslös förvirring bland drevkarlar och jaktherrar.

Storfurst Nikolaus Nikolajevitj i den med ikoner tapetserade järnvägsvagongen — denna blandning av modern teknik och asiatisk vidskepelse är ytterst karakteristisk för tsarernas Ryssland och den anda vari kriget upplevdes. M.

Paléologue skildrar den stora religiösa ceremoni, som ägde rum i Vinterpalatset den 2 augusti 1914, då den undergörande Kasanska madonnan blev föremål för en högtidlig tillbedjan av tsaren och sex tusen människor — fältmarskalk Kutusov knäböjde framför den 1812, och nu låg Nikolaus II där, blek och extatisk. När han efteråt trädde ut på balkongen, då var han för de otaliga folkmassorna, samlade under standar, ikoner och tsarporträtt, »den av Gud utvalde självhärkaren, den religiöse ledaren, kropparnas och själarnas oinskränkte suverän». Det är representanten för den franska republiken, som konstaterar det. Det ålåg M. Paléologue att visa stor fördomsfrihet. Utan en nervös ryckning i ansiktet nedskriver han de högtidliga förklaringar, varmed Sasonov privat uppbyggde honom: Centralmakternas politik är en skymf mot de gudomliga lagarna, »Dieu me soutient.» Dessemellan har han att anteckna plundringar och mord på tyskar och judar och systematiska religionsförföljelser i det ockuperade Galizien (hösten 1914). Pogromerna och de galiziska våldsdåden ogillar han, ty de göra ett dåligt intryck på den europeiska opinionen, och särskilt är han fylld av sedlig indignation, icke över judemorden i sig själva, utan över det lättsinniga sättet att förspilla sympatierna hos den semitiska finansen i Amerika.

Frankrikes ambassadör har emellertid ingenting annat att göra än att hålla god min. Man bör göra honom den rättvisan, att han icke är tilltalad av Rasputin. Vad Rasputin i grund och botten var för sorts figur, vilken roll han spelade vid tsarens hov och i den ryska politiken, därav får man

en synnerligen klar och autentisk bild i M. Paléologues dagboksanteckningar. Den av handstilsstudier intresserade kan till yttermera visso granska en facsimilereproduktion av ett storpolitiskt brev, som Rasputin på sin tid riktade till M. Paléologue. Om handstilen ingenting förråder av Rasputins karaktär, så ådagalägger den åtminstone den ryska folkskolans låga ståndpunkt.

För en klentrogen västerlänning är det svårt att finna någonting särskilt märkvärdigt och romantiskt med Rasputin. Han var visst inget odjur, och hans begåvning var helt medelmåttig. Han var begiven på dryckenskap, frosseri och liderlighet, liksom de flesta musjiker; skillnaden var blott att han hade enastående tillfällen att tillfredsställa dessa passioner, eftersom han ständigt var omgiven av vin, kaviar och societetsdamer. Han var vidare from, lättrörd, hjälpsam, känslofull och starkt lagd för religiös mystik, fortfarande i likhet med de flesta musjiker. Kort sagt, en god rysk genomsnittstyp, varken en demonisk natur eller en hycklare; hans synder, hans ånger och hans andakt följde varandra tätt, slag i slag, och voro alla mycket spontana och uppriktiga. En viss knipslughet saknade han icke, men han var uppenbarligen alldeles för okunnig och obegåvad för att genomföra några planer eller verka systematiskt för bestämda mål.

När han först dyker upp i dagboksanteckningarna, har han blivit sårad med ett knivhugg av en prostituerad väninna och lyckas med lätthet övertyga tsaritsan, att hans snabba tillfrisknande beror på den gudomliga försynens ingripande. Om kriget yttrar han sig i apokalyptiska fraser, som ingen

begriper, säkerligen allra minst han själv. Finnes det någon mening i vad han säger, så beror det på att han upprepar vad han hört. Hans antecedentia äro sådana man kan vänta dem. Född 1871, hade han till far en fördrucken sibirisk musjik, och hade tidigt utmärkt sig inom en av de otaliga orgiastiskt-religiösa sekterna. Tänker man sig ryska bönder, män och kvinnor, församlade nattetid i en sibirisk skogsglänta, sjungande, dansande, fulla av mystik och åtrå efter det gudomliga, piskande varandra och till slut vältrande sig på marken i konvulsioner och fruktansvärda omfamningar, med månen från tundran blickande ned över skådespelet — så har man en representativ stämningsbild från Rasputins ungdom, det var i dessa kretsar han utmärkte sig för iver och kraft. Hans stora förtjänster väckte snart uppmärksamhet även i högre kyrkliga kretsar. Visserligen gav han stundom anstöt, såsom då han i Kasan, starkt berusad, med piskslag jagade ut en naken kvinna från ett offentligt hus — junikvällen var ljus, och scenen föll något i ögonen — men det är ju å andra sidan väl känt, att just helgonen äro utsatta för de ihärdigaste och mest lömska frestelser från djävulens sida. År 1905 togs det nya helgonet om hand av arkimandriten Theophanos, rektor för den teologiska akademien i Petersburg, tsaritsans biktfader och en av rikets främsta prelater. Storfursten Nikolaus Nikolajevitj hörde till Rasputins första och varmaste beundrare. (Jag erinrar mig att jag under kriget lyssnat till parlamentariska storheter och generalstabsofficerare i Paris, som spillde en dyrbar tid på att övertyga mig, att storfurst Nikolaus vore en absolut västerländsk

intelligens, idealet för en konstitutionell, demokratisk härskare, en avancerad europé, o. s. v. — men det hör ju icke hit.) De rysk-montenegrinska storfurstinnorna, som just tröttnat på magern Philippe (ingående skildrad i Wittes memoarer), entusiasmerade sig genast för Rasputin och föreställde honom för tsaren och tsaritsan sommaren 1907. Det höga herrskapet förfrågade sig hos arkimandriten Theophanos, om Rasputin verkligen vore en lämplig bekantskap att göra, och prelaten gav dem en lugnande förklaring, som bör återges, ty den är ett klassiskt vittnesbörd om den ryska religiöst färgade nationalismen. »Rasputin är en bonde, en naiv själ. Edra Majestät skola finna utbyte av att höra honom, ty det är den ryska jordens röst, som talar genom hans mun. Jag vet allt vad man förebrår honom, jag känner hans synder: de äro otaliga och avskyvärda. Men det finnes hos honom en sådan kraft till ånger, det finnes en så naiv tro på den himmelska barmhärtigheten, att jag nästan kan ansvara för hans eviga frälsning. Efter ångern är han ren som ett nydöpt barn. Gud benådar honom uppenbarligen, han är utvald.» Vem är det som talar? Är det arkimandriten? Nej, i hans röst höra vi dem alla, Tolstoj, Dostojevskij, Aksakov, slavofilerna; det är ett brottstycke av den slavofila mystikens trosbekännelse, det är det heliga evangeliet om den ryske musjiken — det finnes också bolsjevikiska variationer av temat, och de ha alla en ljuvlig, gripande, innerlig klang. Men glöm icke, att den ryska jorden, den ryska folksjälen, den ryske musjiken, som Dostojevskij föll på knä för, glöm

icke att hans namn, när han kastar bort den kollektiva anonymiteten, är Gregori Efimovitj Rasputin!

Himmelska uppenbarelser bekräftade för tsaritsan, att Rasputin var en profet och försynens verktyg, och sedan han haft turen att å himmelens vägnar telegrafiskt underrätta tsaritsan om att tsarevitj skulle tillfriskna från sin svåra sjukdom i oktober 1912, var hans siargåva obestridlig och hans auktoritet oumkullrunklig. I M. Paléologues dagbok ha vi nöjet att se honom livslevande på scenen och i full verksamhet. Genom en grevinna L. överlämnar han till M. Paléologue ett brev, där han i gåtfulla ordalag tillförsäkrar de franska arméerna Guds hjälp och underbara segrar, »från och med detta ögonblick». Det var i november 1914. Det är ytterst roande och uppbyggligt att tänka sig, att den franske ambassadören var nödsakad att besvara detta Rasputins brev, att han kände sig föranlåten att hålla sin skrivelse i en lika nebulistisk och mysteriös stil. M. Paléologue vågade icke annat än tjuta med ulvarna, och Rasputins inflytande var väl värt att ta vara på. Ambassadörens svarsbrev slutade med följande sublima fras: »På den höjd där Frankrike och Ryssland ha ställt sitt gemensamma ideal skola de alltid förstå varandra.» Det är obetalbart: när tsaren och M. Poincaré utväxla pacifistiska skåltal, och när M. Paléologue och den smutsige, liderlige musjiken utbyta profetisk gallimatias, då har man verkligen gripande symboler på alliansens moraliska innehåll. Det bör för M. Paléologue ha varit en viss förödmjukelse, när Rasputin kärleksfullt slöt honom till sitt bröst, där nyss förut madame O:s huvud vilat en kort

och salig stund — det var i denna högt uppsatta dams salong som det personliga sammanträffandet ägde rum, den 24 februari 1915. Strax därefter, i april, hade Rasputin återigen några ledsamma historier. Han hade rest till Moskva för att förrätta en särskild innerlig bön inför några reliker i Kreml. Emellertid hade djävulen uppenbarligen gjort en framgångsrik motoffensiv mot helgonet, ty Moskvapolisen inrapporterade en högst opassande scen från nattrestaurangen Yar, där Rasputin i berusat tillstånd inför ett blandat sällskap av båda könen skrutit med sina talrika framgångar hos societetsdamerna i Petersburg, frikostigt ströende kring sig namn och groteska detaljer och icke ens skonande tsaritsan. Zigenarmusiken spelade, Rasputin visade sina troféer, och när han blev överröstad, uttryckte han sig på musjikernas enkla språk, pantomimiskt ... Icke ens hans närmaste vänner i Petersburg förmådde vederlägga en enda punkt i den detaljrika och väl bevittnade polisrapporten, som lades inför tsarens ögon. Resultatet av angivelsen blev, att tsaren, tsaritsan och deras intimaste förtrogna, madame Vyrubov, gemensamt drogo den slutsatsen, att de helvetiska makterna lyckats fånga gudsmannen i en fälla, men att han med himmelens hjälp kommit jämförelsevis oskadd ur den.

Naturligtvis fanns det personer vid hovet, som icke trodde på Rasputin, men många av dem hyste likväl ingen lust att störta honom. Det fanns till och med intelligenta personer, som voro helt belåtna; de menade nämligen att man kunde råka mycket värre ut. Rasputin var dock en jämförelsevis bildad man; han kunde skriva sitt namn och många andra bok-

stäver. Han hade rivaler, aspiranter på successionen som hov-helgon, vilka befunno sig på ett mycket lägre plan. Det fanns en sagolikt skön montenegrinsk präst, som var vida enfaldigare, det fanns framför allt en idiot vid namn Mitja Koljaba, som hade de mest övertygade anhängare. Denne Mitja Koljaba var dövstum, halvblind, en krympling som saknade armar och hade benen förstörda, han talade med hesa skrin och läten samt genom att gestikulera med det lilla han hade kvar av lemmarna. Hans konvulsioner stodo högt i rop för helighet och gudomligt-profetisk innebörd, och hade med rätta väckt tsarens och tsaritsans djupa och andaktsfulla intresse; under det japanska kriget var Mitja Koljaba på väg att spela en inflytelserik politisk roll, till dess Rasputin lyckades tränga honom i skuggan. Men i detta mörker lurade den stackars profetiske krymplingen på sin stund, omgiven av troende — och därför tyckte, som redan sagt, många att Rasputin var väl på sin plats. Rasputin representerade med andra ord intelligensaristokratien inom sitt yrke.

Det framgår med oemotsäglig klarhet av M. Paléologues dagboksanteckningar, att den egenskap som förhärskade vid det ryska hovet var fromheten, och att denna fromhet var genomdränkt med den grövsta vidskepelse. När tsaren fått i sina händer dossiern över den helige Serafim, för vars kanonisering han energiskt intresserade sig, blev han hjärteglad över att det nu äntligen lyckats bevisa att Serafims lik aldrig undergått förruttnelsen, och han skrev i marginalen på ett av dokumenten de gripande orden: »Genomläst

med en känsla av outsäglig glädje och djup rörelse». Utan ringaste tvivel var hans andakt äkta. Den beklagansvärde sökte moraliskt stöd och religiös uppbyggelse, och han tog tacksamt emot allt vad den ryska ortodoxien hade att bjuda i den vägen. Det är underbart till vilken grad tsaritsan, som dock var av tysk börd, hade lyckats leva sig in i denna atmosfär. Hon var rysk i var enda fiber. Hon ägde, såsom M. Paléologue anmärker, alla de mest uråldriga och specifika elementen i ryskt själsliv. »Jag rodnar över att ha varit tyska!», utropade hon under kriget. Det var överflödigt, ty hon hade gjort sig urarva från hela västerlandet.

Ingenting återger så oöverträffligt den atmosfär, där den ryska politikens öde avgjordes, som det faktum, att medan Rasputin var favoriten, som alla lyssnade till, så var greve Witte den hatade, som ingen ville höra på. Lika djupt och instinktivt som tsaren, tsaritsan och hela den äktryska miljön attraherades av musjiken, som var deras kött och blod, lika våldsamt repellerades de av Witte. Han var fruktad, ingen vågade sig på honom, han var trots allt en makt, men han var avskydd. I M. Paléologues dagbok gör han ett så överlägset och betydande intryck, att den som förut dömt honom efter hans memoarer bör erkänna sig ha underskattat honom. Han var ingen stor författare — liksom han icke var någon offentlig talare av talang — men han var uppenbarligen en man som i intelligens, klarsyn och oavhängighet icke hade sin like i Ryssland. När han i september 1914 återkom till Ryssland från Biarritz, injagade han ögonblick-

ligen en djup skräck i M. Paléologue. Han förklarade öppet, att kriget aldrig kunde bli annat än Rysslands fördärv, och att endast Frankrike och England kunde skörda några fördelar av det. Varför skulle icke serberna få det straff som de förtjänat? Behövde Ryssland erövra nya områden? Fanns det icke redan tillräckligt med utrymme och obegagnade resurser i imperiet? Ost-Preussen? Behövs det flera tyskar? Galizier? Äro judarna för få? Polska provinser? För att förklara Polen oavhängigt? Konstantinopel? Romantik! Låt oss antaga, tillropar han M. Paléologue, att vi segra, att vi förödmjuka Hohenzollern och Habsburg; det betyder ju proklamerandet av republiken i hela Centraleuropa, och därmed är turen kommen till tsardömet.

Hans praktiska slutsats var: »Il faut liquider, le plus vite possible, cette stupide aventure.» Han hade som bekant gjort upp betalningen för ett liknande kalas förut. Med en lojalitet, en frispråkighet och en självkänsla, som verka i högsta grad imponerande, underrättade han från första ögonblicket den franske ambassadören om sin ståndpunkt och sina planer. Det är intet dåligt porträtt M. Paléologue ger av Witte vid avskedet den 12 september 1914: »Befallande, föraktfull, medveten om sin oanvända kraft, gnagd av ärelystnad, rancune, högmod.» Den 10 november 1914 skymtar han på avstånd, man hör viskningarna upprepa hans djärva ord: »Låt oss skynda oss! Tillfället blir aldrig gynnsammare för Ryssland. Vi ha slagit österrikarna och drivit tyskarna tillbaka. Det är vårt maximum. Snart komma tyskarna igen, tack vare sina järnvägar, och då slå de sönder oss. Det

är vad tsaren och hans ministrar borde begripa — om de vore i stånd att begripa något.» Det var Wittes profetia om maj 1915. Han fick icke uppleva den tidpunkten; den 13 mars hade M. Paléologue den djupa tillfredsställelsen att telegrafera hans död till M. Delcassé med tillägget: »Un grand foyer d'intrigues s'éteint avec lui.»

Det var mycket mer än så, som gick under med greve Witte: det var som en härd av syre i den kvava ryska atmosfären, en gnista förnuft och västerland bland den asiatiska rökelsen. Det var Rysslands sista chans att undgå den fruktansvärdaste kulturförödelse, som Europas historia känner sedan folkvandringarna. Witte hade den 12 september 1914 inför M. Paléologue bekänt sin politiska dröm: en allians mellan Frankrike, Ryssland och Tyskland — därför var han varg i veum. Med honom var intet samarbete möjligt, men väl med Rasputin, tsardömets religiöst-politiska genius, och i nödfall med Mitja Koljaba, som genom en hittills oanad grad av lemlästat krymplingskap förtjänade att upphöjas till bolsjevismens gallionsfigur.

(Jan. 1922.)

TVÅ ENGELSMÄN HOS BOLSJEVIKERNA.

I.

BERTRAND RUSSELL.

Det finns väl intet land, där man bland den så kallade intelligensen kan träffa på så pass mycket förhandssympati för den ryska bolsjevismen som i England. När de nuvarande ryska maktägarna låtit sina blickar fara över Europa, sökande hjälp och stöd och välvilja, ha de av naturliga skäl stannat vid dessa engelska radikaler, och resultatet har blivit en hel rad personliga inbjudningar till framstående skribenter att komma till Sovjet-Ryssland för att med egna ögon förvissa sig om tillståndet och om regeringsmetoderna. Åtskilliga av dessa studieresor ha burit litterär frukt. De intressantaste och värdefullaste av dessa engelska reseskildringar torde väl vara de båda, som ha Bertrand Russel och H. G. Wells till författare. För oss andra européer, som icke rimligtvis kunna göra anspråk på förtro-

---

Bertrand Russell: The Practice and Theory of Bolshevism. London 1920, George Allen and Unwin.

endefulla invitationer till Petersburg och Moskva, men som likväl äro ytterst angelägna att få någon reda på hur det ser ut bakom murarna till den sociala pånyttfödelsens paradis, äro dessa reseskildringar av en alldeles enastående betydelse. Vad vi eljest bli uppbyggda med är ju bolsjevikkommissariernas ljusmålningar och de terroriserade flyktingarnas skräckbilder; att ingendera kunna göra anspråk på att vara opartiska och tillförlitliga ligger ju i öppen dag. När däremot Bertrand Russell och H. G. Wells uppträda som vittnen, måste man lyssna med den största uppmärksamhet. Låt vara att det blott är flyktiga intryck, samlade under ett par korta veckor, som de kunna bjuda oss. Sanningen om ett samhälles tillstånd måste dock vara lika svår att dölja som ett ljus i mörkret, och alldeles särskilt måste den vara svår att dölja för intelligenta, högt bildade personer, den ene en vetenskapsman och filosof, den andre en yrkesmässig iakttagare. Den personliga sanningskärleken hos båda dessa vittnen är höjd över varje tvivel; Bertrand Russell har, om jag icke misstager mig, med en vistelse i den engelska statens fängelser försonat sin obetvingliga lust att säga vad han anser vara sant, det må komma aldrig så olägligt.

Till allt detta kommer så en omständighet, som är ytterst gynnsam för alla de sanningssökande läsare, vilka på förhand äro, låt oss säga, något antipatiskt stämda mot bolsjevikerna. Både Bertrand Russell och H. G. Wells ha kommit till Ryssland med en utpräglad välvilja för bolsjevismen. Russell bekänner sig själv vara en övertygad kommunist, Wells föredrar att kalla sig kollektivist; men båda äro genomträng-

da av en ringaktning, ja ett hat till det existerande samhället, som knappast kunde vara starkare. Båda hungra och törsta efter en radikal omgestaltning av alla sociala förhållanden, båda hade uppenbarligen väntat att få se något av sin dröm förverkligat i Ryssland. Båda fasthålla i sina böcker vid det praktiska postulatet: fred med Rådsryssland. Ingen av dem önskar bolsjevikregimens störtande. När man läser dem, har man alltså den trygga känslan: dessa vittnesmål äro åtminstone icke vanställda av fördomar och fiendskap, den kritik, som här kommer fram, är vad även den mest välvillige bedömare måste bekväma sig till, om han vill göra anspråk på ärlighet och uppriktighet. Här är ingenting glömt, som skulle kunna sägas till bolsjevikernas försvar; vad som här säges till deras nackdel, det är vad även den sympatiske beundraren måste erkänna. Både Bertrand Russell och H. G. Wells höra till de ur kritisk synpunkt värdefullaste av alla vittnen: de ovilliga.

Resultatet av dessa båda vittnesmål kan knappast kännetecknas mildare än som förkrossande. H. G. Wells berättar, att man i Petersburg var ganska uppbragt över Bertrand Russell, »som hade åtnjutit republikens gästfrihet och sedan gått bort och sagt ofördelaktiga ting om den». Den stackars matematikern och filosofen skulle utan tvivel, om han återvände till bolsjevikerna, bli satt i stånd att göra en jämförelse mellan de politiska fångarnas behandling i England och Ryssland. Och det är fara värt, att det icke skulle gå Wells bättre, om han försökte fortsätta sina studier.

Emellertid må man icke inbilla sig, att Bertrand Russell

på något sätt blivit skakad i sina åskådningar och övertygelser genom de erfarenheter han gjort i Ryssland. Det finns ett ställe i hans bok, där man kan skymta ett ögonblicks tvekan. Han bekänner nämligen, att han, efter att ha studerat de bolsjevikiska metoderna, icke kunde upptäcka något medel att undvika kapitalismens förbannelse, och att hans första impuls var »to abandon political thinking as a bad job». Men mycket snart repade han sig. I slutbetraktelserna har han svingat sig upp till den övertygelsen, att »kommunismens grundidéer ingalunda äro outförbara», och att de skulle »i omätlig grad öka mänsklighetens lycka». De svårigheter som möta, beträffa egentligen icke grundidéerna, försäkrar han, utan angå endast »övergången från kapitalismen». Det är alltså bara i portgången, som föret är en smula knaggligt — längre fram ligger banan öppen och glittrande! Det förefaller, som om Bertrand Russell hörde till de sangviniska naturer, som aldrig riktigt förstått innebörden i Schillers ord:

Leicht bei einander wohnen die Gedanken,
doch hart im Raume stossen sich die Sachen.

I varje fall har läsaren av Russells bok det egendomliga intrycket, att allt som är empiri står i en ohjälplig motsägelse med allt som är idé. Författaren tyckes vara fullkomligt ur stånd att lösa denna motsägelse; han vajar som ett rö — un roseau pensant — fram och tillbaka, allteftersom vinden blåser från verklighetens värld eller från idéernas rymd. Vill man försöka fixera resultatet av hans grubbel, så har man det kanske i några ord som han nedskriver på tal om sitt

möte med Lenin. Hans tvivelsmål blevo tusen gånger intensivare än förr, bekänner han; de gällde icke kommunismen i sig själv, men de gällde »visdomen i att omfatta en tro så fanatiskt, att man för dess skull är villig att framkalla vidsträckt elände». Kort och gott: beslutsamhetens friska hy har gått över i eftertankens kranka blekhet.

Bertrand Russell förklarar redan i företalet, att de nuvarande maktägarna världen runt äro dåliga människor, och att det nuvarande systemet för människornas liv är dömt. På ett annat ställe heter det, att en radikalt ny samhällsordning utan ringaste tvivel måste uppstå, ehuru han icke har någon aning om huruvida den nya blir bättre eller sämre än den gamla. Vad som därför tycks ha gjort djupast intryck på honom i Ryssland är, att det nya samhället på en mängd punkter erbjuder så slående likheter med det gamla. Han tycks ha blivit i hög grad överraskad genom denna iakttagelse — det tyder på att den framstående matematikern icke är någon lika framstående historiker eller psykolog.

Han konstaterar först och främst, att han mottogs med lyxtåg, regementsmusik, kavallerister i glänsande uniformer, banketter, hälsningstal, militärparader — han kände sig, heter det, som prinsen av Wales. Vederbörande voro angelägna om att han skulle deltaga i så många banketter och parader som möjligt, och ha så få tillfällen som möjligt att spatsera kring i lugn och ro på gatorna. Det förefaller med andra ord, som om Potemkins kulisser icke hörde bara till den kapitalistiska samhällsordningen. Under sina strövtåg på egen hand lyckades det aldrig för Russell att träffa på en

person, som förklarade sig vara kommunist; men väl fick han fast i åtskilliga bönder, som öppet förklarade sig vara anhängare av tsaren. Han konstaterade, att teater- och järnvägsbiljetter samt livsmedelsanvisningar voro lättare att erhålla för de maktägandes goda vänner än för vanliga dödliga. Han såg en hungrig arbetare i Moskva peka på Kreml och utbrista: »Där inne ha de tillräckligt att äta.» Russell medgav att mannens anmärkning var riktig, och att »denna allmänt spridda känsla är ödesdiger för den vädjan till idealismen, som ligger i kommunismen». Han upptäckte, att koncentrationen av makt hos de styrande förde med sig alldeles samma olägenheter som den kapitalistiska koncentrationen av rikedom, och att sovjetregeringen redan tillägnat sig »the capitalist mentality together with the governmental». I en lättfattlig symbolisk minnesbild har han fasthållit denna bittra erfarenhet: han var samman med Trotskij på operan i Moskva i den loge, som förut hade varit tsarens; efter att ha talat med de engelska gästerna gick Trotskij fram till barriären och mottog med korslagda armar publikens hesa hyllningsrop: därefter höll han ett litet tal, »kort och skarpt, med militär precision, och mynnande ut i tre hurra för våra tappra soldater vid fronten». Publiken besvarade talet »på samma sätt, som en publik i London skulle ha besvarat det hösten 1914». Vid sina besök i skolorna lade han märke till, att undervisningen gick ut på att skapa en klass av ledare, omfattande det härskande systemets ideal och beredda att kallt och hänsynslöst utnyttja de obildade massorna för sina politiska syften — med andra ord, skolorna voro

förvandlade till ett av den existerande kommunistiska överklassens vapen i striden för tillvaron.

I detta svältande, frysande, upplösta samhälle, där en resa nästan är en omöjlighet, spelar polisen större roll än i något annat land — den lägger sig i varje detalj av det dagliga livet på ett sätt, som icke ens hade ett motstycke i Preussen under socialistförföljelsernas värsta tid. Strejker betraktas som olagliga; regeringen har upprättat »en järndisciplin, som överträffar den mest autokratiske amerikanske trustmagnats vildaste drömmar». Utländska socialister hindras från att berätta vad de sett, värnpliktsvägrare behandlas lika strängt som i England och bli ofta helt enkelt skjutna. »Den vanlige arbetaren känner sig som en slav under regeringen och har icke någon som helst känsla av att ha blivit befriad från ett tyranni.» Ja, Russell medger öppet, att slaveriet är värre än någonting i det gamla kapitalistiska samhället. Han ger följande sammanfattande skildring av tillståndet: »Svältlöner, lång arbetstid, arbetstvång, strejkförbud, fängelse för långsamma arbetare, minskning i de redan förut otillräckliga matransonerna för fabriker, där produktionen icke svarar mot myndigheternas förväntningar, en här av spioner, färdiga att ange varje tendens till politiskt missnöje och att skaffa anstiftarna fängelse — detta är verkligheten i det system, som ännu påstår sig styra i proletariatets namn.» För att denna dom skall få hela sin tyngd, bör man ha klart för sig, att den är skriven av en man, som driver sin välvilja mot bolsjevikerna ända därhän, att han förklarar: »I Ryssland äro bolsjevikernas metoder mer eller

mindre oundvikliga; *i varje fall är jag icke upplagd för att kritisera dem i deras huvuddrag.*» Russells skildring av ryska tillstånd bör sålunda icke uppfattas som en kritik, utan blott som ett naket konstaterande av faktum.

Vi andra, som icke känna oss förpliktade att undertrycka all slags kritik, kunna däremot icke värja oss för den nära till hands liggande reflexionen, att det bolsjevikiska samhället har bevarat alla olägenheter, som voro förknippade med det kapitalistiska systemet, alla laster och orättvisor, som frodades i det gamla samhällets skydd, men att alla dessa olägenheter och orättvisor ha blivit mångdubblade, förstorade ända till det groteska, förgrovade och förråade ända till det vidriga. Och till allt detta har så det bolsjevikiska samhället fogat en rad nya grymheter, perversiteter och orimligheter, som i det kapitalistiska samhället hittills varit okända. Bertrand Russell berättar om de nya skolorna i Moskva, där barnen undervisas i evrytmiska danser efter Dalcrozes system; särskilt blev han förtjust över barnens sätt att utföra Griegs »Dansen i bergakungens hall». Men som den sanningskäre man han är, tillfogar han några upplysningar, som ställa bolsjevikernas moderna skolprogram i ett mera egendomligt ljus. Han förklarar att barnen, för att komma i åtnjutande av dessa välsignelser, måste »nästan helt och hållet överlämnas till staten». Nominellt har modern tillfälle att besöka sitt barn i skolan, berättar han, men »*hela andan hos myndigheterna synes gå ut på att skära av föreningsbandet mellan moder och barn*». »För många skall detta te sig som en fördel, och det är en fråga som kan bli föremål för

en långvarig diskussion», tillägger den kommunistiske ideologen Bertrand Russell med sin blida och fromma naivitet, liksom för att ge oss ett avgörande bevis på att det icke finnes någon illvilja eller tendentiös partiskhet i hans vittnesmål. Utan ringaste tvivel, man kan föra en oändligt lång diskussion om huruvida mödrar och barn böra skiljas åt eller icke. Vad kan icke diskuteras av moderna samhällsförbättrare? Nyttan av undervisning i självmord inom folkskolorna, fördelerna av samvetsäktenskap mellan syskon, barnens rättighet att öva kontroll av föräldrarnas läsning — hur många intressanta problem finns det icke att ställa under debatt! Men det torde ännu finnas åtskilliga gammalmodiga människor som anse, att de evrytmiska danserna i bolsjevikskolorna, hur utomordentligt värdefulla de än må vara för barnens uppfostran till skönandar och expressionister, i alla fall blivit köpta för ett väl högt pris. Bertrand Russell påpekar, att i dessa skolor allting är genomdränkt av kommunistiska doktriner, att lärarna visa den största hätskhet gentemot alla annorlunda tänkande, att till och med danserna och poemen ha en kommunistisk tendens, och att han hört en lärare predika för barnen i en och en halv timme över partiprogrammet. Och det är dessa skolor i storstäderna, som av alla besökande — även av Wells! — förklaras vara den egentliga ljuspunkten i den ryska förmörkelsen.

Bertrand Russell hade också ett samtal med Lenin, den man som förkroppsligar det bolsjevikiska samhällets anda, som har skapat det nya Ryssland och som tyckes finna sitt verk ganska gott. Han skrattade mycket, berättar Rus-

sell; det lät i början hjärtligt, men föreföll till slut något obehagligt (»rather grim»). Han var befallande, lugn, orädd, den förkroppsligade teorien, den materialistiska historieuppfattningen förvandlad till kött och blod. »Han liknar en professor», konstaterar Russell ohyggligt nog, »genom sin iver att få sin teori förstådd och genom sin förbittring över dem som missförstå den eller hysa andra meningar; han liknar också en professor i sin kärlek till förklarande föredrag. Jag fick intrycket att han föraktar människorna och är en intelligensaristokrat.» »Han beskrev motsättningen mellan fattiga och rika bönder och den propaganda, som regeringen drivit bland de förra mot de senare, *en propaganda som lett till våldsamheter, vilka han tycktes finna roande.*» (Kursiverat här). Han var mycket nöjd med den engelska pressens angrepp på bolsjevismen och ansåg att skildringarna av plundringar och övergrepp gagnat hans sak. »*Beskyllningar för plundring, anmärkte han, kunna möjligen avskräcka borgaren, men ha en motsatt effekt på proletären.*» (Kursiverat här.) Att hans hjärtliga skratt i längden föreföll en smula kusligt även för en kommunist av Bertrand Russells ovanliga *candeur*, kan läsaren gott begripa.

Den älskvärde och fromme Bertrand Russell skriver på ett ställe i sin bok, att problemet består i att skilja på det onda och det goda i bolsjevismen, och att tillägna sig det goda i de länder, som icke befinna sig i en lika förtvivlad belägenhet som Ryssland. Det är ett synnerligen anslående program, men man har så ytterligt svårt att i hans egen skildring upptäcka de goda sidorna av bolsjevikregementet. Är det månne

de kubistiska statyerna av Marx, eller de expressionistiska freskerna på järnvägsvagnarna, eller de plastiska danserna i skolorna? Även det gamla kapitalistiska Europa har ju lyckats producera en hel del ultramodern konst (och dessutom åtskillig annan). Det förefaller av hans egen framställning, som om det icke funnes något som helst positivt eller skapande i Sovjet-Ryssland, och som om den enda verkliga insatsen vore tillintetgörandet av en del kapitalister och förstörandet av samhällets produktionscentra. Bertrand Russell är icke alltid så långt ifrån att inse, att bolsjevismens kärna helt enkelt är blint hat och blint våld. »Den yttersta källan till allt det onda ligger i den bolsjevikiska livsåskådningen: i dess hat-dogmatism och i dess tro att människonaturen kan fullkomligt förändras genom våld.» Förgäves spejar man efter de positiva värden, som Bertrand Russell vill uppmana det västliga Europa att tillgodogöra sig.

Skulle detta positiva värde möjligen ligga i avskaffandet av den fria konkurrensen, i utrotandet av privatförvärvet och kapitalismen? Det är i så fall en ledsam omständighet, att Bertrand Russell ingenstädes i sin bok ger sig in på en undersökning av hur de kommunistiska experimenten påverkat produktionen och samhällslivet. Har Ryssland blivit fattigare eller rikare, lyckligare eller olyckligare, kraftigare eller hjälplösare genom att försöka avskaffa det kapitalistiska systemet? Det är en fråga som den övertygelsetrogne kommunisten aldrig tar upp till diskussion. Han försäkrar på ett ställe liksom i förbigående: »Det finnes intet tvivel om att bolsjevikerna hålla på att med framgång lösa

problemet att enrollera de dugliga praktiska förmågorna i det allmännas tjänst, utan att tillåta dem att samla rikedomar, som de ha lov till att göra i kapitalistsamhällena. Detta gör det möjligt att antaga, att Ryssland, om det får fred, skall kunna inleda en häpnadsväckande industriell utveckling och bli en medtävlare till Förenta staterna.» Det är så sangviniskt, så ytligt, så osannolikt och så obevisat, att man knappast vill ta det på allvar. »Leicht bei einander wohnen die Gedanken — doch hart im Raume stossen sich die Sachen.» Den kommunistiska fanatismen, den oegennyttiga hänförelsen för bolsjeviksamhället skulle som drivande, eggande kraft i samhällsmaskineriet ersätta konkurrensen, förvärvsbegäret, självuppehållelsedriften, alla de centralaste och starkaste makterna i människonaturen? Den turbin, som drives av den kommunistiska ambitionen i ett slavsamhälle, skulle leverera mera kraft än den som drives av de elementäraste instinkterna hos fria män? Man skall vara den framstående matematikern och filosofen Bertrand Russell för att tro det.

Egendomligt nog, så tyckas bolsjevikerna redan ha förlorat denna renhjärtade övertygelse. Bertrand Russell har själv skrivit av besluten vid den nionde kommunistkongressen i Sovjet-Ryssland, och där finner man bl. a. ett par paragrafer av högst märkligt innehåll. I den ena försäkras det, att man måste införa »ett system av rivalitet mellan fabriker, skrån, verkstäder och individuella arbetare». I den andra inskärpes det, att tävlingen skall eggas genom premier, och att livsmedelsransonerna skola utgöra premier, så att »den flitige och samvetsgranne arbetaren får större ransoner

än den likgiltige arbetaren». Det ser med andra ord ut, som om den ryska kommunismen finge börja med att på artificiell väg tillskapa den konkurrens, den hårda kamp för tillvaron, som den ville avskaffa genom att tillintetgöra det kapitalistiska systemet. Efter så många strömmar av blod och olyckor återvänder man helt beskedligt till utgångspunkten. Att uppmana människorna till den färden är som om man bett judarna att vandra genom Röda havet för att återvända till slaveriet i Egypten, grymmare, hårdare och illusionslösare än någonsin, med brutalare fångvaktare än förr.

Det är intet under att Bertrand Russell gör intryck av att vara en något rådvill Moses.

(Febr. 1921.)

II.

H. G. WELLS.

Wells' besök i Ryssland ägde rum under ett par veckor av september och oktober månad 1920. På det stora hela kan man säga att hans erfarenheter fullkomligt överensstämma med Bertrand Russells. Den huvudsakliga konflikten dem emellan gäller en så pass underordnad detalj som Maxim Gorkijs hälsotillstånd. Bertrand Russell anser att Gorkij var döende; Wells tyckte däremot att hans hälsa

H. G. Wells: Russia in the Shadows. London, Hodder & Stoughton.

föreföll lika tillfredsställande som år 1906. Det är icke fritt, att Wells med något högdragen ironi talar om Russells fantasifulla lättrogenhet, som låtit Gorkijs hostattacker göra alltför djupt intryck på sig. En opartisk läsare är emellertid hågad att urskulda Russell, ty det är varken första eller tionde gången som Gorkij lyckats övertyga besökare och journalister om att hans bortgång vore omedelbart förestående. Det tycks vara fråga om en liten personlig egenhet hos Gorkij, som en i den högre matematiska spekulationen fördjupad tänkare sådan som Mr Russell icke nödvändigtvis behöver känna till.

Att Ryssland däremot befinner sig i ett utmärglat och döende tillstånd, därom är Wells fullkomligt enig med Russell, och för oss är det onekligen huvudsaken. Wells berättar, att det i Petersburg numera finnes ett halvt dussin butiker öppna, och av dem äro åtskilliga blomsterbutiker. Det finns knappast ett underbarare bevis på skönhetsdriftens djupa förankring i människonaturen, än att man i denna hungerns, köldens och eländets stad kan köpa en bukett stora krysantemum för fem tusen rubel. Det är mera gripande, än att det i Petersburg och Moskva spelas på fyrtio teatrar varje kväll.

Vad samhällsförhållandena angår, så är Wells något mindre detaljrik än Russell. Han konstaterar, att all handel kallas för spekulation och är förbjuden, men att provianteringen icke desto mindre huvudsakligen sker genom köpenskap på gatorna, och att dessa affärer i Moskva bedrivas fullkomligt öppet. Han förklarar att tillståndet är »en enda

ohjälplig ruin», att en högre kultur i det nuvarande Ryssland har ungefär lika goda livsvillkor som i »en kraal av kaffrer», att bolsjevikregeringen är »till den yttersta grad oerfaren och oduglig», att arbetet på regeringsbyråerna utföres på ett upprörande uselt sätt, »med en lättja och ett slarv, som äro obeskrivliga», i det att tjänstemännen drunkna i osorterade papper och cigarrettstumpar. En del av bolsjevikerna, försäkrar han, äro »benhårda, absolut oläraktiga doktrinärer, fanatici, som tro att förstörandet av kapitalismen, avskaffandet av penningar och handel, utplånandet av alla sociala olikheter äro tillräckliga för att framkalla ett slags kusligt tusenårsrike». »Det finnes bolsjeviker så idiotiska, att de skulle vilja förbjuda kemiundervisningen i skolorna tills de fått garantier för att man lärde ut en proletärisk kemi, och som skulle undertrycka all dekorativ konst såsom reaktionär, med undantag för konstnärliga monogram av bokstäverna R. S. F. S. R. (Rysslands Socialistiska Federala Sovjet-Republik).» Han redogör för ett samtal med den store Zinovjev; det rörde sig om Irland, och Zinovjev arbetade i sitt anletes svett för att utrannsaka, vilka som voro proletärerna, sinnfeinarna eller Ulstermännen. Den förträfflige bolsjevikledaren — som troligen i likhet med Lenin är en utpräglad intelligensaristokrat — kunde över huvud icke tänka annat än i klasskampsformeln, den urgamla och heliga.

Man skulle kunna tycka, att icke ens bolsjevikernas värsta arvfiende och principielle motståndare kunde ge en obarmhärtigare skildring av Sovjet-Ryssland än kollektivisten Wells. Men man är alldeles på villospår, om man inbillar sig att

Wells drar den konklusionen, att det bästa som kunde ske för Ryssland och världen vore bolsjevikregeringens störtande. Ingalunda; Wells är lika energiskt besluten som någonsin Russell att icke bli en renegat, utan att hålla idealens fana högt. Han påstår med stor bestämdhet, att bolsjevikregeringen är den enda möjliga, den enda som kan hindra Rysslands slutgiltiga undergång, och han agiterar häftigt för att Amerika och västmakterna böra understödja den. Med ljus och lykta söker han efter »den skapande kraften» (the creative effort) hos bolsjevikerna, och han finner den till slut också. Den består i det bolsjevikiska skolväsendet. Han anser sig nämligen ha kunnat konstatera, att skolornas antal och kvalitet ha ökats *i städerna*. Huru det förhåller sig på landsbygden, därom nämner han visligen ingenting. Den kritiske läsaren kan icke undertrycka den reflexionen, att några moderna skolor i Petersburg och Moskva, inrättade måhända till parad för utländska besökare, icke kunna anses väga synnerligen tungt i vågskålen. Måhända grips han också av smygande misstankar om dessa skolors förträfflighet, särskilt om han har i minnet Bertrand Russells hederliga och troskyldiga utlåtande om tendensen att skilja mödrarna från barnen. Det är därför med en viss prövande försiktighet han genomläser Wells' redogörelse för de nya skolorna — bolsjevikernas moraliska *pièce de résistance*. Denna genomläsning ger också några ganska överraskande resultat.

Wells berättar först och främst om ett besök han gjorde i en Petersburgskola. Ciceronen och tolken frågade barnen om engelsk litteratur och om de engelska författare de tyckte

bäst om. Det var ett namn, som behärskade alla svaren: H. G. Wells. Milton, Dickens och Shakespeare spelade en ytterst underordnad roll. När barnen blevo närmare ansatta, kunde de upprepa titlarna på ett dussin av Mr Wells' mästerverk. Tre dagar senare lyckades Wells att oförberett smyga sig på en annan skola. Han lät utfråga barnen om sin popularitet, och det visade sig att barnen aldrig hört hans namn och att skolbiblioteket icke innehöll en enda av hans böcker.

Det är överflödigt att säga, att Wells visar sig missnöjd och besvärad av den lilla vänlighet, som vederbörande myndigheter tänkt att visa den berömde engelske skribenten. Men å andra sidan förefaller det likväl, som om Wells glede alltför lätt över denna episod, som om han försummade att draga de moraliska konsekvenser, vartill den berättigar. Han må därför ursäkta, om läsaren gottgör hans försummelse. Slutsatsen är nämligen den, att vederbörande myndigheter och lärare visat prov på en moralisk fördomsfrihet, som gör dem i högsta grad olämpliga för lärarens kall och väcker allvarliga farhågor beträffande den andliga atmosfären i det bolsjevikiska skolväsendet. Mr Wells försäkrar, att barnen voro välklädda och intelligenta; och vi vilja gärna tro, att bolsjevikerna lyckats hålla dem rena från ohyra i yttre bemärkelse. Men det skulle nog vara till barnens fördel, om lärarna icke direkt övade in dem i systematiska lögner till kommuniststatens förhärligande. Mr Wells säger sig vid samma besök ha konstaterat en ytterst dålig disciplin bland de unga. Skulle måhända detta beklagliga faktum icke böra ses i sammanhang med lärarnas och lärjungarnas

medbrottslingskap i försöken att dra enfaldiga främlingar vid näsan genom att vädja till deras fåfänga? Mr Wells, som älskar subtila analyser av samhällets skuld till individernas fördärv, borde icke så lättvindigt ha gått förbi detta intressanta problem.

Att det sedliga tillståndet i de bolsjevikiska samskolorna ofta var ytterst beklagligt, det förkunnar Wells själv med tilltalande uppriktighet. Han anser det emellertid ovisst, huruvida förhållandena äro bättre i Londons fattigkvarter, eller huruvida de voro bättre under tsarregimen. Naturligtvis måste man ge honom rätt i dessa tvivelsmål, eftersom man icke är en specialist, beväpnad med tillförlitliga statistiska siffror, som f. ö. torde vara omöjliga att anskaffa. Emellertid är det icke alldeles fritt, att Wells hyser vissa misstankar om utvecklingens riktning, ty han medger oombedd, att ungdomen i Ryssland förefaller mera laglös särskilt i sexuellt avseende än någon annanstans. »Denna hektiska feber i moraliskt avseende är den mörka sidan i det skådespel, som den ryska uppfostringen företer», skriver han. Vad kan orsaken vara? frågar man ovillkorligen. Wells besvarar vår ohörbara fråga ögonblickligen. »Jag tror att den huvudsakligen bör betraktas som en aspekt av den allmänna samhälleliga katastrofen; varje europeiskt land har haft att konstatera en motsvarande moralisk upplösning hos de unga under krigspåfrestningen.» Är det alltså ingenting vidare än denna huvudsakliga orsak? Åjo, en smula dröjande kommer det en fortsättning hos Mr Wells, en fortsättning, som gör hans sanningskärlek heder: *»men själva revolutionen, som rensat*

bort ett stort antal erfarna lärare, och som gjort varje moralisk standard till föremål för debatt, har utan tvivel också bidragit till den utomordentliga oordningen». Måhända skulle det gjort Wells' skarpsinne ära, om han i detta sammanhang också erinrat sig den kommunistiska doktrinen, att barnen böra isoleras från föräldrarna och helt och hållet tas om hand av staten; han konstaterar själv att vad han bevittnat var »the breek-up of the family in full progress», men han tycks bevittna denna upplösning med stort jämnmod — måhända därför att han själv har en överdriven lust att »ställa varje moralisk standard under debatt».

Wells slutar sitt kapitel om det bolsjevikiska skolväsendet — det har titeln *The creative effort in Russia*, och det handlar betecknande nog icke om något annat — med den förklaringen, att han finner det mycket svårt att fälla ett rättvist omdöme om dessa ansträngningar. Han finner att bolsjevikernas uppfostringsplaner »variera mellan det beundransvärda och det löjliga». Läsaren har onekligen det intrycket att Wells' omdöme går till yttersta gränsen av välvilja. Det osunda och perversa förefaller att vara ett drag, som framträder mera än det löjliga. Men Wells är genom sitt temperament i hög grad disponerad att beundra alla sorters nya och revolutionerande företag, som sättas i gång i stor skala med vederbörlig reklam, utan att alltför småaktigt fästa sig vid de praktiska resultaten och utförbarheten. Man kan konstatera denna Wells' lättantändliga hänförelse på en annan punkt. Han är full av lovsånger över ett litterärt jätteföretag, som bosjevikregeringen synes ha för avsikt att

utföra. Man skall ge ut en rysk encyklopedi av världslitteraturen. Mitt i det svältande Ryssland arbeta hundratals personer på översättningar av alla tiders och länders mästerverk. Wells är gripen och entusiastisk. I det rika England och det rika Amerika bryr sig icke regeringen det allra ringaste om folkens läsning, utropar han med bitterhet. I Ryssland däremot kommer man att få en skatt, som intet folk har maken till. Det finns bara en liten hake i detta jättelika företag — det är något osäkert, om det kan förverkligas på grund av den allmänna ruinen, som fört med sig bl. a. att alla boklådor äro stängda och all bokhandel olaglig. Lägger man därtill, att översättarna sannolikt hålla på att drunkna »i osorterade papper och cigarrettstumpar», och att Gorkij, enligt Wells' eget vittnesbörd, ständigt är invecklad i dispyter med officiella ämbetsmän, »som icke kunna se någonting av värde i någon litteratur tillhörande det förflutna med undantag för revoltlitteraturen», så förefaller det den mindre entusiastiske iakttagaren, som om världslitteraturen trots allt vore bättre vårdad i England och Amerika. Visserligen planerar regeringen där inga jätteencyklopedier, men den har i stället lyckats upprätthålla sådana samhällsförhållanden, att man för en spottstyver kan njuta Milton och Shakespeare och t. o. m. H. G. Wells så mycket man någonsin önskar.

Det mest karakteristiska för Wells' bok är att han å ena sidan skildrar tillståndet i Ryssland såsom alldeles tröstlöst, å den andra sidan hävdar, att dessa sorgliga förhållanden ingalunda äro bolsjevikregeringens fel. Han försummar aldrig ett tillfälle att inskärpa bolsjevikernas oskuld. Ryss-

lands ruin är en följd icke av kommunismen, utan av kapitalismen och den europeiska imperialismen, heter det en gång. På ett annat ställe stryker han under, att den egentliga katastrofen inträffade 1917 och var en frukt av tsarismen. Det är en förfalskning, utropar han med stor iver, när man påstår, att Rysslands fruktansvärda ödeläggelse »*i någon högre grad* är ett resultat *enbart* av de kommunistiska ansträngningarna». (De försiktiga restriktionerna äro värda att lägga märke till!) På ett annat ställe ha emellertid dessa välgörande restriktioner helt och hållet fallit bort: »Bolsjevikstyrelsen i Ryssland är varken ansvarig för uppkomsten eller för fortsättandet av dessa olyckor.»

Wells upprepar dessa högtidliga frikännelseakter en smula för ofta: det är, som om han med allt mer kategoriska och högljudda förklaringar ville bedöva läsaren och överrösta en inre stämma. Vad ger han egentligen för skäl för sin dom? Jo, att katastrofen är lika fruktansvärd i Wien, och att även i Wien en vetenskapsman, professor Margules, har dött av svält. I denna jämförelse döljer det sig emellertid en hel serie av oriktigheter. För det första är det väl ändå tvivelaktigt, om tillståndet i Wien är tillnärmelsevis så eländigt som i Petersburg och Moskva. För det andra har Ryssland haft ojämförligt bättre förutsättningar att övervinna krisen än någonsin centralmakterna. Rysslands krigsförluster och krigsutmattning voro relativt mindre, Ryssland är ett bondeland, relativt osårbart, och borde ofantligt mycket lättare kunna producera de nödiga livsmedlen på egen hand, Ryssland har blivit av med alla sina skulder, Ryssland är försko-

nat från de fruktansvärda brandskattningar och ekonomiska åderlåtningar, som ententen låtit Tyskland och Österrike undergå. Om tillstånden trots alla dessa fördelar äro så oerhört mycket uslare och hopplösare i Ryssland än i Centraleuropa, så finnes det verkligen icke mer än en enda förklaring därtill: bolsjevikregeringens enorma inkompetens, skildrad i de livligaste färger av Wells själv, den hätska och stupida förstörelseandan, den fanatiska och doktrinära kommunismen med ett ord. Det förefaller uppriktigt sagt en smula ovärdigt av Mr Wells att försöka blanda bort korten genom det enkla tricket att tala om professor Margules' svältdöd. Wien är en millionstad i en amputerad stat, med otillräckligt agrariskt uppland, omgiven av obarmhärtiga och illvilliga grannstater; om Wien legat i Bolsjevikien, skulle det nu varit en stenhög, där icke ens råttor och sparvar skulle ha kunnat livnära sig. Om staden likväl befinner sig i en smula bättre skick, så beror det uteslutande på de rester av det kapitalistiska systemet och den gamla samhällsordningen, som den lyckats bevara.

Man kan omöjligen visa mera välvillig partiskhet än vad Wells gör vid bedömandet av bolsjevikregeringen. I samma andedrag som han skildrar den hopplösa slappheten, slarvet, oordningen på regeringsbyråerna, försäkrar han, att allt detta hör oundvikligt samman med den ryska situationen, och att ingen kontrarevolution i världen skulle kunna förändra det. Han går i god för att en kontrarevolution icke skulle medföra några andra nyheter än dryckenskap, försnillningar och mätressväsen. Det är alldeles förvånande,

hur precisa åsikter Wells på ett par veckor lyckats förskaffa sig om det sedliga tillståndet inom ledande bolsjevikkretsar. Den som har en mera desillusionerad uppfattning av människonaturens föränderlighet känner sig knappast övertygad. I varje fall kan man tycka att Ryssland betalt ett väl högt pris för förmånen att styras av renlevnadsmän.

Vad som innerst inne gör Wells så sympatiskt stämd mot bolsjevikledarna personligen är icke svårt att komma underfund med. Det är deras idealism. »Kommunistpartiet, hur man än vill kritisera det, förkroppsligar en idé, och man kan lita på att det står fast vid sin idé. Så till vida står det moraliskt högre än alla sina motståndare.» Wells har en medfödd svaghet för det slags idealism, som en gång blev förkroppsligad i Robespierre — en idealism, som varken är tolerant, välvillig mot människorna, intelligent eller förenad med *bon sens*. Vi andra ha kanske litet lättare än Wells att stå emot den charm, som strålar ut från dessa rätlinjiga samhällsförbättrare — i sin raka stelhet erinra de om en linjal och en giljotin, och intetdera av dessa instrument är särskilt tilltalande. Wells är outtröttlig i att påpeka, att männen av denna typ äro *hederliga*. Han skriver på ett ställe: »Bolsjevikregeringen är oerfaren och inkompetent till yttersta grad; den har haft perioder av våldsamhet och grymhet; men den är på det stora hela hederlig.» På ett annat ställe säger han att den var fanatisk och hederlig: »*Bortsett från individuella grymheter* (*!*) dödade den *på det stora hela* (*!*) av en bestämd orsak och för ett bestämt ändamål.» Skulle man döma av dessa uttalanden, så har Wells överraskande låga fordringar

på en regering. Tror Wells månne, att det finnes någon regering i världen, som, när man välvilligt låter blicken halka över några »individuella grymheter», på det stora hela dödar utan att ha något syfte med det? Skulle Djingis khan eller inkvisitionsgeneralerna ha någonting att frukta av Mr Wells, om han lovade att döma dem efter de här angivna principerna? Skulle icke Jack the Ripper ha en god chans att bli frikänd? I varje fall borde väl tsarregimen kunna få betyg på att inneha ett rekord i hederlighet.

Att den i kompetens att leda Rysslands öden och åstadkomma drägliga samhällsförhållanden mer än väl förmådde uthärda jämförelsen med bolsjevikregeringen, det kan man knappast betvivla efter att ha läst Wells' bok. Man kan roa sig med att studera Wells' skildring av sin resa till Moskva för att göra bekantskap med Lenin. Så mycket trassel, oreda, tanklöshet och enfald har säkerligen aldrig utvecklats under en audiensresa till en av tsarerna, och den gode engelsmannen är också ytterst uppbragt över den sorgliga mentalitet, som han fick göra bekantskap med. Man kan icke undertrycka den gissningen, att en hovmarskalk i Vinterpalatset skulle ha större förutsättningar att rekonstruera det ryska samhället än de herrar, som ordnade Wells' reseplaner.

Lenin själv synes ha gjort ett sympatiskt intryck på Wells, och det fotografi, som förevigat deras samtal, visar oss också de båda herrarnas leende ansikten. Lenin utvecklade sin stora plan att elektrifiera hela Ryssland, och Wells försummar icke att betyga sin beundran för denna »djärva plan». Hans beundran tycks icke i någon nämnvärd mån minskas

av det faktum, att han anser den fullkomligt outförbar... Vi veta redan, att Wells uppskattar planerade jätte-encyklopedier lika högt som färdiga, ja kanske ännu högre. Wells fann »den förvånande lille mannen» *mycket uppfriskande* (*very refreshing*). Som drink betraktad uppfyller Lenin också onekligen mycket högt ställda anspråk — det är något alldeles nytt och rafflande. »He at least has a vision of a world changed over and planned and built afresh.» Det är huvudet på spiken. Wells har varit outtröttlig i att förändra världen och människorna från grunden, han har planerat och byggt — men i romaner och essayer, som ett barn bygger torn och fästningar i sin barnkammare. Lenin — det är mannen, som haft ett stort imperium med 100 millioner människor till barnkammare. Vad är naturligare än att Wells med rörelse och beundran hälsar sin mästare och själafrände, att han till det yttersta urskuldar och försvarar honom! Det är en liten ledsam biomständighet, att den store byggmästaren hitintills bara åstadkommit en rykande ruinhög, men det kan icke förstöra sympatien mellan de båda lekkamraterna.

Wells uttrycker själv på ett ställe, vad det är för en mentalitet, som förenar honom med de ryska marxisterna. »När jag var en pojke på fjorton år, var jag en fullständig marxist, långt innan jag hade hört Marx' namn. Jag hade fått avbryta min uppfostran och blivit infångad i en avskyvärd butik, och jag var tvingad till ett liv av futtigt och glädjelöst slit. Jag fick arbeta för hårt och så många timmar, att varje tanke på vidare utbildning var hopplös. Jag skulle ha anlagt mordbrand i det huset, om jag icke varit övertygad om att det var

brandförsäkrat till över värdet.» Det är detta gamla vilda, oförsonliga samhällshat, glödande under askan, som ligger på botten av Wells' bolsjevikvänlighet. Det har varit starkt nog att överleva allt vad han sett och erfarit i Sovjet-Ryssland. Man kan knappast undertrycka den tanken, att han är en smula för långsint och oförsonlig mot det gamla kapitalistsamhället. Det må ha sina laster och fel, och det har begått värre ting än att sätta Mr Wells i en klädeshandel. Men det har också några goda sidor; bl. a. har det tillåtit samme Mr Wells att bli en världsberömd författare, och det har åstadkommit även andra, ännu mycket värdefullare produkter. Utan att vara någon blind beundrare av det kan man påstå, att det icke överträffats av Sovjet-Ryssland, annat än i grymhet, oordning och vanmakt. Wells' bok ger det tänkbart bästa stöd för detta påstående.

Den enda obestridliga förtjänst, som bolsjevikerna kunna skryta av, nämner Wells egendomligt nog icke ett ord om. De protestera mot Versaillesfreden, den obarmhärtigaste, kortsyntaste, vansinnigaste fred, som världshistorien känner. Det är en ofantlig massa såpa och vatten, som den beskäftige Wells slösat bort på försöken att tvätta den bolsjevikiske negern vit. Han kommer icke att lyckas. Däremot finns det en vit man, som man i England lyckats svärta ner på det mest fruktansvärdaste sätt. Skulle det icke vara en värdigare uppgift för Wells' samhällsreformatoriska arbetsiver att ta itu med den rengöringsproceduren? Det vore originellt, och det vore ett vackert svar till de elaka kritici, som finna Wells' idéer en smula banala. (Febr. 1921.)

BOLSJEVIKERNA OCH LADYN.

Reseskildringarna från Sovjet-Ryssland ha blivit en särskild litterär genre, som nästan varje vecka får nya tillskott. *Arthur Ransome*, som förut berättat om »Sex veckor i Ryssland 1919», har nu redogjort även för sitt sista besök hos bolsjevikerna 1920. Varken Bertrand Russell eller H. G. Wells skulle kunna förnya besöket; att Ransome vågat göra det visar tillräckligt hans ståndpunkt. Han är en av bolsjevikernas handgångne män. Hans bok är en enda apologi för de ryska maktägarna; den återspeglar ingalunda en optimistisk uppfattning av tillstånden, men den försöker med alla tänkbara medel, med okontrollerbar statistik och tvivelaktiga resonemang, ådagalägga att skulden för eländet ingalunda ligger hos bolsjevikerna. Av en fullkomligt motsatt mening är d:r *Boris Sokolov*, f. d. socialistisk deputerad i den ryska konstituanten. Under sitt sista besök i Ryssland

---

Clare Sheridan: Russian Portraits. Jonathan Cape. London 1921.
Arthur Ransome: The Crisis in Russia. George Allen & Unwin, London 1921.
Boris Sokolov: Le voyage de Cachin et de Frossard dans la Russie des Soviets (*Faits et documents*). J. Povolozky et C:ie, Paris 1921.

1919—1920 har han insamlat en mängd uppgifter och dokument, som belysa bolsjevikregimen. Han avslöjar den humbug som bedrives, när skolor, restauranger och fabriker uppvisas för besökande främlingar, han undersöker den verkliga köpkraften i de ryska arbetslönerna. Äro hans siffror riktiga, så är det för en arbetare i Petrograd lika lätt att existera, som om han 1916 hade haft en månadslön på mellan 1 1/2 och 5 rubel. Han citerar ett cirkulär av den 12 oktober 1920, enligt vilket ingen får uppträda som talare vid sammankomsterna utan att ha ett tillstånd undertecknat av Sinovjev, och han anför en arresteringsorder mot professor Guizetti, fängslad därför att han tagit till orda vid ett av sovjet anordnat möte.

Båda dessa böcker ha ett obestridligt värde för den som söker upplysningar om ryska samhällsförhållanden. Man kan knappt säga detsamma om *Clare Sheridans* Russian Portraits, och likväl är hennes bok ur andra synpunkter den allra intressantaste. Mrs Sheridan kom till Ryssland den 19 september 1920 och stannade där till den 7 november. Hon spillde icke sin tid med att besöka fabriker, skolor och folkmöten, i likhet med Bertrand Russell och H. G. Wells, och hon gjorde inga försök att utforska vare sig bolsjevikernas teori eller praxis. Nästan hela tiden tillbragte hon i Kreml i Moskva, där hon gjorde byster av Lenin, Trotskij och många andra av de styrande männen i Ryssland; hon umgicks med dem mycket flitigare och på en mycket förtroligare fot än någon av de andra utländska besökarna. När hon nu har offentliggjort sin dagbok från denna resa, så har hon därmed

givit oss ett dokument av mycket stort psykologiskt värde. Det är fullt av levande, intima, oavsiktligt framställda smådrag; det demonstrerar ingenting, men det förråder så ofantligt mycket. Framför allt ger det, fullkomligt omedvetet, ett lärorikt exempel på den bolsjevikiska agitationen; författarinnan är en oöverträfflig representant för de kretsar i England och Europa, som dragas av en mystisk tjusning mot bolsjevismen. Hennes bok blir ett slags minnesmärke över den bolsjevikvänliga mentaliteten inom den bildade överklassen — den oerhörda naivitet och ytlighet, varmed författarinnan visar sina kort, är ur denna synpunkt endast en förtjänst. Den, som skall representera genomsnittet, kan aldrig vara för litet djupsinnig eller för mycket banal.

Utom alla dessa förtjänster har Mrs Sheridans bok ytterligare en: de talrika, utomordentligt vackra fotografierna. De ställa H. G. Wells' blygsamma amatörfoton ohjälpligt i skuggan. När man ser alla dessa förträffliga plåtar från Kreml och Moskva, med skyltvakter, kanoner, bolsjevikchefer och lekande parvlar, som visa sig vara söner till Trotskij och Kamenev, så förstår man det oinskränkta förtroende, som visats »kamrat Sheridan» och hennes kodak. Det enda ledsamma bland alla dessa bilder är reproduktionerna av Mrs Sheridans porträttbyster. De äro, rentut sagt, under all kritik — för deras skull lönade det sig verkligen icke att resa från London till Moskva. Ojämförligt bättre skulpterad är Mrs Sheridan själv, sådan som hon möter oss redan på omslagets fotografi i sin ryska fårskinnspäls. Det är blott skenbart en frivol anmärkning, ty författarinnans ovanliga

skönhet är en faktor, som man absolut icke kan lämna ur räkningen vid analysen av hennes fall.

Hon är kusin till Winston Churchill och änka efter en i kriget stupad officer. Hela sitt liv har hon varit förtjust i allt ryskt, rysk litteratur, rysk musik, rysk dans, rysk konst. Hon har levat i de allra förnämsta engelska samhällskretsar och blivit hjärtligt utledsen på deras konventionalism. Med den häpnadsväckande öppenhjärtighet, som numera tyckes ha kommit på modet bland engelska damer av societeten — exempel: lady Asquiths memoarer — ger hon oss små inblickar i sina meningsskiljaktigheter med anhöriga. »Tant Jennie», d. v. s. lady Randolph Churchill, klagar över det alltför stora mått av frihet, som den unga änkan åtnjuter. Mrs Sheridan är däremot ytterst belåten med den frihet hon tillkämpat sig och ökar den ytterligare genom att underhålla närmare förbindelser med de ryska bolsjevikkommissarierna i England, än vad hennes förnäma släktingar ha reda på. Hos dem stå nämligen bolsjevikerna mycket illa till boks. När hon besöker en Mr X. — låtom oss hoppas att det icke betyder Winston Churchill — för att få sitt pass viserat till Estland, finner hon att denne delar »den allmänna fördomen»; bland annat frågar han henne, vad hon tror vara bolsjevikernas egentliga mål. Hon svarar, att de äro »mycket stora idealister», även om deras idealism skulle visa sig opraktisk och outförbar.

Mrs Clare Sheridans historia erbjuder slående likheter med en gammal saga om det späda lammet, som av den visa tackan fått så ohyggliga och bloddrypande skildringar av vargens utseende, att den verklige vargen som visade sig ha ett

ytterst sympatiskt och förtroendeingivande yttre i stil med en hygglig vallhund, mycket lätt förmådde locka lammet över på sin sida. Det finns en variant av sagan, som berättar hur modern skildrar jägaren-förföraren för sin dotter med så skräckinjagande färger, att den unga flickans fantasi kom i ödesdiger svallning; även denna variant vore tillämplig i föreliggande fall. Jägarens roll synes med stor brio ha blivit utförd av Kamenev. Han försäkrade, att artisterna i Sovjet-Ryssland utgjorde den mest privilegierade klassen, han skickade en stor bukett röda rosor att placeras på fotstället till Mrs Sheridans staty »Victory 1918» — vilket mera hedrar honom som kavaljer än som konstkännare — han visade sig vara en ytterst angenäm sällskapsmänniska. Medan Mrs Sheridan satt vid årorna i månskenet, gnolade han båtsmanssånger från Volga; han berättade om revolutionsdagarna i Ryssland, så att de närvarande höllo andan, och en vacker kväll på havsstranden skrev han en fransk hyllningsdikt, där han liknade Mrs Sheridan vid Venus. I brist på annat papper blev den nedskriven på baksidan av en fempundssedel. Huruvida detta lilla älskvärda drag skall fattas som en kvarleva av den kapitalistiska mentaliteten eller som ett prov på bolsjevikernas likgiltighet för ekonomiska värden eller helt enkelt som ett bevis på Sovjet-Rysslands finansiella vederhäftighet — därom kan man tvista. Men man kan icke förvåna sig över att Mrs Sheridan fann Morning Posts svartmålningar av det bolsjevikiska barbariet fullkomligt oberättigade och beslöt att göra ett besök i Sovjet-Ryssland i så underhållande sällskap. Sina känslor i det ögonblick, då

ångaren lade från land, har hon beskrivit i följande ord: »There was something indescribably exciting and clandestine about slipping away without anyone knowing».

Det förbjudnas och okändas lockelse omgav henne naturligtvis på hela resan. När hon kom till Stockholm, blev hon icke mottagen på stationen av kronprinsen och i en kunglig automobil körd upp till slottet — så banalt hade det brukat gå till vid hennes föregående Stockholmsbesök. Nu hälsades hon i stället välkommen av Fredrik Ström; det var givetvis vida pikantare. Hon gjorde bekantskap med »a Communist poet called Torré Norman» och lunchade på någon restaurang i uppseendeväckande sällskap. Helt och hållet övergav hon likväl icke gamla vänner, och efter ett telefonsamtal, som Kamenev åhörde med ett roat ansiktsuttryck, tog hon en automobil och ropade till chauffören: »Palace! Kronprinsen!» Chauffören körde henne till Hotell Kronprinsen, men missförståndet blev till slut uppklarat, Mrs Sheridan åt middag på slottet och fick sin reseutrustning förbättrad med käx och cigarretter. Samma kväll korsade hon Östersjön.

Hennes vistelse i Ryssland blev en serie triumfer. Den enda person, som tyckes ha varit ovänlig mot henne, var egendomligt nog fru Kamenev. Vid ankomsten till Moskva synes denna dam — som för övrigt är syster till Trotskij — ha befunnit sig i dåligt lynne, och hennes sätt att ta emot sin man var icke präglat av hjärtlighet. Hon ondgjordes över resterna efter frukosten i restaurationsvagnen, och hon beskyllde sin man för att ha antagit en air av »bourgeois». För att vederlägga denna ohyggliga beskyllning nödgades Kamenev spotta

på plattformen, vilket i sin ordning föreföll Mrs Sheridan bra olikt honom.

Mycket snart befann sig den engelska skulptrisen i fullt arbete uppe i det gamla heliga Kremls minnesrika salar. Lenin och Trotskij, huru oerhört upptagna de än voro, funno tid att sitta för henne. Det visade sig, att Lenin hedrat H. G. Wells — som för tillfället befann sig i Moskva — med att försöka läsa någon av hans böcker; hans val hade fallit på »Joan and Peter», men han hade aldrig orkat läsa den till slut. Den, som själv är ren, kaste första stenen. Lenins konversation hade en avgjord tendens att röra sig kring Winston Churchill, men Mrs Sheridan förklarade sig icke kunna hjälpa att det var hennes kusin. Trotskij tyckes emellertid ha gjort ett avgjort djupare intryck på skulptrisen. Hon sade honom vid ett tillfälle den komplimangen, att han icke det allra minsta liknade sin syster. Trotskij i sin ordning betalte med samma mynt; han avlevererade en hel rad mycket välturnerade artigheter, samvetsgrant upptecknade, han kysste på hand, bad om tillåtelse, innan han i hennes närvaro besvarade en telefonringning — kort sagt, han var så utsökt älskvärd, att Mrs Sheridan till slut frågade honom, vad hon skulle svara sina vänner i England på frågan vad för sorts odjur Trotskij var.

I själva verket visade alla de bolsjevikiska »odjuren» prov på den största förbindlighet. Litvinov knogade i egen hög person med hennes bildhuggargrejor — det tycktes för övrigt ha varit nästan enda sättet att få dem flyttade, ty organisationsförmågan förefaller att ha varit minimal

och transportsvårigheterna oövervinneliga, till och med inom detta bolsjevikernas högkvarter, med dess överflöd på tjänare och soldater. Vid ett annat tillfälle överlämnade Litvinov en dyrbar present — ett hönsägg! Mrs Sheridan fick till och med besöka statens pälsförråd för att där välja ut ett pälsverk åt sig. Beskrivningen på de olika skinn, som hon hade att välja emellan, fyller en hel sida, och hennes följeslagare tyckes till slut ha blivit otålig över den långa väntetiden. Det förefaller märkvärdigt välbekant från den kapitalistiska samhällsordningen ... Så mycket mera tillfredsställande är det att höra följeslagarens slutreplik: »Nu kan ni säga att ni varit med om att regeringen delat ut borgarnas egendom till folket».

Men detta vill likväl ingalunda säga, att Mrs Sheridans erfarenheter alla gingo i rosenrött. En gång, när hon besökte en teater, rådde där stor trängsel, ingen erbjöd henne plats, och hon fick knuffas med turkar, perser och kineser, tills »hennes brittiska blod kokade». En annan gång kände hon sig så oerhört försummad, att hon brast i gråt — bl. a. var hon bitter över att en kurir anlänt dagen förut, men att likväl ingen tagit reda på om han haft några brev till henne. Vid ett annat tillfälle blev hon förtörnad över att ingen öppnade dörrarna för henne; en av de närvarande herrarna gav henne repliken: »Kommunismen betyder att var och en skall hjälpa sig själv.» Hon gjorde ofta den reflexionen, att ingen visste tio minuter i förväg vad som skulle ske, hon förvånade sig över att högt uppsatta personer infunno sig med förklaring att de endast hade tio minuter på sig, men stannade

i tre timmar, och när hennes lårar med porträttbysterna skulle flyttas från Kreml, fick hon en djup inblick i bolsjevikernas oförmåga att lösa transportproblem. Hon besökte för en gångs skull en vävnadsfabrik samman med mr Vanderlip, och denne förklarade att 50 amerikanska arbetare skulle kunna göra samma arbete som 240 ryska kommunister. Det slog henne, att den lättja, som föll henne i ögonen, kunde stå i ett visst sammanhang med själva det kommunistiska systemet, men hon tröstade sig lätt nog med att tillverkningens kvalitet föreföll henne tillfredsställande. Hon träffade en framstående kvinnlig politiker, som skarpt ogillade både porträttbyster, fotografier och alla former av intresse för individer, ty enligt den bolsjevikiska teorien var *saken* ensam av betydelse, personligheterna däremot likgiltiga. En av hennes följeslagare berättade, att hans hustru, som var politiker, lämnat sitt sex veckor gamla barn till en barnkrubba, ehuru hon visste.att dödligheten där var högre än hos de individuellt vårdade barnen; mannen var fullkomligt ense med hustrun, ty båda funno det olidligt att en kvinnas liv skulle ha den tarvliga formen av att föda, tvätta och passa ett spädbarn. Vid en kommunistbegravning lade hon märke till, att den avlidnes änka svimmade under de ändlösa agitationstalen på alla världens språk, och att ingen av de närvarande visade något som helst sympatiskt intresse för den arma kvinnan — den politiska retoriken var det enda som rörde dessa fanatici. Ett intressant exempel på hur litet de renodlade doktrinärerna togo hänsyn till den mänskliga naturen erbjöd utrikeskommissarien Tjitsjerin. Han arbetade hela natten, ringde upp

sina kamrater för småsakers skull mellan 3 och 4 på morgonen och ville sitta för porträttbysten klockan 4 vid hanegället. När han skulle anställa en sekreterare, föll hans val på en ung man, som föreföll särskilt lämplig, därför att han »arbetade på dagen och följaktligen var fri om natten». Litvinov frågade då, när utrikeskommissarien tänkte att den unge mannen skulle sova. Det hade Tjitsjerin alls icke tänkt på. Det är några obetydliga psykologiska faktorer av detta slag, som de snillrika idealisterna ha en viss benägenhet att förbise.

Mrs Sheridan har emellertid av dessa strödda iakttagelser icke på något sätt låtit rubba sig i sin entusiasm. Hon tycker sig märka, att maskineriet fungerar allt bättre och bättre, fastän framstegen ske »slowly, very slowly». Hon njuter i fulla drag av de obeskrivliga skönhetsintryck, som den stora, ödsliga staden skänker henne. Det ligger en fläkt av tragik över hela skådespelet, som förefaller henne ytterst uppbyggligt. »Det fattas kanske föda för kroppen», skriver hon, »men det finnes föda för själen i överflöd.» Hon frossar i känslan av att ha sluppit undan civilisationens tyranni. Hon slipper. hushållsbekymmer, inbjudningar, brevväxling, gasräkningar, skatter. Vad hon prövat på i Kreml, det är kommunismens välsignelser: frånvaron av alla samhällskonventioner. I slutreflexionerna stiger hennes hänförelse till en svindlande höjd. De ryska kommunisterna förefalla henne så ojämförligt mycket mera kultiverade än engelsmännen. I London stå ju konstgallerierna tomma, medan muséerna i Moskva äro fulla av arbetare. (Hon tycks icke ha tagit kölden som stimulus för konstintresset med i räkningen.) Visserligen finns det intet

välstånd i Ryssland, det medger hon generöst, men å andra sidan finns det icke heller någon fattigdom. »Folkets lidanden äro förorsakade huvudsakligen av bristen på mat, bränsle och kläder; detta är icke regeringens fel.» Ser man bort från dessa ledsamma biomständigheter, är tillståndet idealiskt, därom har Mrs Sheridan förvissat sig under de lyckliga, sorglösa och spännande dagar, som hon tillbragt på Kreml samman med högst intressanta personligheter. Hon kommer att sakna denna period av sitt liv, aldrig mer skall hon kunna trivas i det enformiga, prosaiska, själlösa och opatetiska England, och när hon passerar gränsen till Estland bjuder hon det förlovade landet ett långt och vemodigt farväl: »*Good-bye, wonder world, good-bye — good bye!*»

Den förträffliga Mrs Sheridan anser sig tydligen ha prövat en alldeles ny tillvarelseform i det kommunistiska paradiset, hon tror sig ha varit alldeles utanför de ytliga samhällskonventioner, vari hennes föregående liv förflutit. Det har uppenbarligen undgått henne, att hon hos bolsjevikerna fört precis samma privilegierade, bortskämda lättingsexistens som i det gamla kapitalistiska England; hon har levat hos de *upper ten*, utan någon som helst känning med livets nöd och allvar, i en konstgjord atmosfär av relativ fred och välmåga, sysselsatt med estetisk dilettantism och dålig skulptur. Hon har varit *en hovdam hos bolsjevikerna*, och ingenting annat; hon har varit omgiven av artighet, hyllningar och smicker, hon har farit i lyxbil bland en befolkning, som dignar av svält på gatorna, man har skänkt henne ägg, som man i en annan miljö skulle ha skänkt henne juveler, och hon har tagit emot

de tributer, som överallt tillkomma skönheten, i feodala monarkier likaväl som i kommunistiska republiker — ty på den punkten har bolsjevismen ännu icke lyckats emancipera sig från människonaturen. Av tillvarons verkliga ansikte i Ryssland har hon icke sett någonting.

Vill man för jämförelsens skull kasta en blick på det, kan man hos Boris Sokolov slå upp arbetarhustrun Akulina Smychlevas brev, där hon berättar, hur man vägrat hennes treåriga, sjuka flicka att få någon mjölkranson. »Så länge mjölkhandeln var fri, köpte jag emellanåt till henne. När mjölkhandeln blev förbjuden, gick jag ändå till Strielno för att skaffa mig en smula. På återvägen blev jag häktad, berövad mjölken och dömd till sex veckors fängelse. Då jag kom ut ur fängelset, var mitt barn dött.» Kapitalistsamhället har ännu aldrig förenat så mycken dårskap med så mycken grymhet.

En och annan gång såg till och med Mrs Sheridan en flyktig skymt av det ansiktet, men hon tycks genast ha vänt sig bort. På en bildhuggarateljé träffade hon en kvinnlig artist, som yttrade på franska: »Om ni är en vän till de maktägande, så antar jag att ni kan få någon mat; men vi få arbeta här från nio på morgonen till sex på kvällen utan att få någon.» Mrs Sheridan blev så förvånad, att hon »undvek vidare diskussion». Det var icke den enda gången, då personer med direkt livsfara försökte öppna hennes ögon. Om Mrs Sheridan kommit i tillfälle att dela dessa dödsföraktande kriticis erfarenheter, skulle hon kanske ha blivit mindre hänförd över det estetiskt tjusande i kommunistsamhället, och hon skulle

kanske ha fått en högre uppskattning av den själlösa, prosaiska monotonien i det borgerliga England. Den romantiska tjusning, som det nya, perversa, oerhörda äger över bla serade sinnen, skulle kanske ha smält bort, och hon skulle måhända ha upptäckt att det vilda, jättelika attentatet är den sterilaste av alla former för idealism.

Emellertid, Mrs Sheridan kom lyckligt och väl tillbaka till England och utgör sålunda ett levande bevis på osanningen i de utspridda ryktena om vargens blodtörst. Han är alls icke något odjur; visserligen är gapet rött, men han bits icke, han bara kysser på hand. Morning Post och Winston Churchill äro definitivt vederlagda. En omsorgsfull och misstänksam läsare skulle emellertid vara färdig att fråga, om lammet icke ändå haft en smula tur under sitt besök hos vargen. Det finns ett par ställen i lammets dagbok, som kunna sätta fantasien i rörelse. Trotskij kastade en gång fram den skämtsamma idén, att han kunde behålla Mrs Sheridan som gisslan — han trodde att Mrs Sheridan var särskilt uppskattad av Asquith, och att denne skulle bilda en regeringskoalition. När den ytterst tjänstaktige Litvinov skildes från Mrs Sheridan, fällde han det gåtfulla yttrandet, att han »varit en ännu bättre vän till henne än hon någonsin skulle få reda på». Då Mrs Sheridan bad honom förklara vad han menade, svarade han att det kunde han icke säga förrän tio år härefter. Ställer man de båda yttrandena samman, så skulle de kunna få en mening.

Säkert är likväl, att Mrs Sheridan knappast kunnat vara sovjetregeringen till mera glädje än hon nu blivit. Hen-

nes hänförda hyllning till det fridfulla, upphöjda livet i Ryssland är det varmaste och ärligaste, som sagts till de maktägandes försvar, och för den goda sakens skull bör t. o. m. fru Kamenev lägga band på sitt missnöje. Det var ett diplomatiskt konststycke i den klassiska stilen, när Kamenevs älskvärdhet och rosenbuketter gjorde Winston Churchills kusin till en bolsjevikisk proselyt.

(April 1921.)

ROMANER FRÅN TROPIKERNA.

Det engelska kolonialväldet är icke blott grundvalen för rikets ekonomiska och materiella blomstring, det har också varit en av de viktigaste faktorerna för bildandet av hela det moraliska komplex, som vi kalla den brittiska folkkaraktären. Att England under århundraden varit *a sea-going nation* är det stora faktum, som präglat även det andliga livet. För engelsmännen själva torde betydelsen av denna yttre belägenhet aldrig kunna bli klar, ty en essens, som man blivit genomdränkt av ända in i märgen, kan man aldrig abstrahera från, och därför icke heller analysera. För en utomstående iakttagare skulle det däremot vara en tacksam uppgift att försöka mäta och väga de psykologiska influenser, som herraväldet över havet och beröringen med kolonierna utövat. Ett av hjälpmedlen vid denna undersökning skulle givetvis bli litteraturen. I diktens spegel återfinner

---

E. L. Grant Watson: Shadow and Sunlight. A Romance of the Tropics. Jonathan Cape, London 1921.

Sir Harry Johnston: The Man who did the right thing. A. Romance of East Africa. Chatto & Windus, London 1921.

man alla de erfarenheter, som format nationens liv. Redan i Shakespeares *Stormen* möter man de första intrycken av beröringen med vilda folkslag; förhållandet mellan Prospero och Caliban är en poetisk symbol för de engelska koloniernas äldsta historia. Defoes Robinson Crusoe ger ett slående exempel på vad livet under fjärran luftstreck, pioniärernas äventyr, nybyggarnas kamp mot naturen ha betytt för den engelska karaktärens härdning och utveckling: själva det ideal av praktisk duglighet, seg energi, religiöst färgad optimism, som Robinson Crusoe förkroppsligar och som är en engelsk standardtyp, utgör en produkt av kolonierna. Fabeln i Defoes roman inskärper det med den klara och lättfattliga symbolik, som blott dikten äger; hjälten, som är en blandning av krigare, missionär och köpman, utkristalliserar hela sitt folks egenskaper.

Det är dock först mot slutet av adertonhundratalet, som de engelska kolonierna blivit en av de viktigaste poetiska provinserna inom litteraturen. Realismen, både sjuttonhundratalets och adertonhundratalets, hade fullt upp att göra med att teckna livet i moderlandet, och först sedan engelska skolor, slumkvarter, badorter, klubbar, herrgårdar och byar blivit omsorgsfullt genomforskade, började fantasien att hämta sitt stoff från alla de avlägsna kuster, där engelsmän slagit ner sina bopålar. Med Kipling höll Indien sitt intåg i diktningen; hos honom var koloniseringstanken själva livsnerven, hela hans författarskap har sin medelpunkt i problemet om den engelska rasens härskarställning, och bakom all djungelmystiken och all den geografiska romantiken bildar

den brittiska imperialismen grundstämningen i hans skiftande verk. Om Kiplings diktarfartyg i själva verket var en armerad kryssare, så måste man däremot medge att Robert Louis Stevensons var en festlig lustjakt, som kryssade över Stilla oceanens oändliga vattenspegel, mellan pärlfiskebankar och palmbevuxna atoller, för att fånga dyningens sång och dagrarnas lek, för att låta blicken följa de regnbågsfärgade fiskarnas stim kring korallreven och samla de bruna vildarnas sällsamt doftande sagor. Men det var också något mera än sinnenas fägnad och fantasiens njutningar, som den Stevensonska lustkuttern sökte under sina kryssningar; den dödssjuke diktaren sökte också hälsa, icke blott kroppens, utan själens hälsa, som är frid, frihet, god vilja, mild resignation, den konfessionslösa fromhet, som härskar i bönerna och breven från Vailima.

Joseph Conrad hör bäst hemma i något nordligare farvatten, i Indiska oceanen och Kinesiska sjön, bland muhammedanska malajstater och holländska faktorier; hans fartyg är ingen segelkutter, utan en handelsångare, mörkare intriger och hårdare män älskar han att berätta om, och hans hjälte är den ståndaktige kaptenen, som mitt i elementernas uppror gör sin plikt till det yttersta utan att hoppas på frälsning och som till slut befinnes ha besegrat själva tyfonen och ondskans alla lössläppta makter.

Om alla dessa tre diktare gäller det, att själva den stoffliga poesien spelar en stor roll i deras verk: kärleken till det pittoreska och underbara, till exotiska landskap och scenerier har inspirerat dem själva och övar sin tjusning på deras

läsare. Det är en strömning av geografisk romantik, som vid det nittonde århundradets slut avlöser den litet monotona borgerliga realismen inom berättarkonsten; den gråa vardagen och den nyktra verkligheten, som härskat inom den engelska romanen alltsedan Jane Austen, Dickens och Thackeray, hade till slut gjort sinnena mottagliga på nytt för äventyren, för de tropiska naturbilderna, de brokiga och färgstarka synerna. Men för Kipling lika väl som för Conrad och Stevenson betyder äventyret också något annat och mera. De äro alla moralister, de skildra alla livet som en farlig och spännande kamp, där det gäller att handla under största ansvar, att visa mod, tapperhet, uthållighet, sinnesnärvaro. De äro alla förhärligare av de aktiva dygderna. Äventyrsromantiken står hos dem alla i samband med själva deras världsåskadning — alla deras hjältar äro handlingsmänniskor, och livet i tropikerna och kolonierna ger dem en friare tummelplats, en större och praktfullare scen än vad det civiliserade europeiska samhället förmår erbjuda. I verkligheten ha kolonierna utan tvivel alltid varit plantskolan för alla manliga och krigiska dygder; genom Kipling, Stevenson och Conrad har litteraturen kommit att troget återspegla detta historiska faktum.

Man kan utan överdrift säga, att de ha skapat en särskild genre inom engelsk novellistik, och bland deras efterföljare finnas flera författare av verkligt intresse. Det ligger för övrigt i sakens natur, att romaner av denna riktning ha lättare att tillfredsställa läsaren än de flesta andra. Även om de icke skulle vara fulländade konstverk, även om tekniken

skulle vara mindre driven och den psykologiska uppfattningen föga originell, så äga de i varje fall ett värde som miljöskildringar. För varje friskt sinne är det alltid både underhållande och tankeväckande att få en inblick i egenartade levnadsförhållanden, som äro radikalt olika den europeiska samhällstillvaron. Det säregna verkar stimulerande på fantasien, och det allmängiltiga, det med all mänsklig erfarenhet överensstämmande, som man dock till slut återfinner under den exotiska ytan, framträder med en särskilt meningsfull klarhet. Det finnes en av den gamla filosofiska estetikens definitioner på det sköna, som lyder: enhet i mångfald. Om den definitionen är riktig, så är det ett i eminent mening estetiskt intryck, som dessa exotiska romaner skänka läsaren.

De båda romaner, vilkas titlar läsas härovan, höra till det värdefullaste, som sett dagen inom engelsk litteratur under de senaste åren. Den unge biologen *Grant Watson* har redan vunnit ett bekant namn i Sverige; hans båda föregående romaner, *Där banden lossas* och *Fastlandet*, ha i svensk översättning nått en talrik krets av läsare. De förtjäna utan tvivel också denna framgång. Livet på Söderhavsöarna är i dem skildrat med en kraft och åskådlighet, som fägna ögat. Den närmaste jämförelsepunkten är ju Stevenson. Rent artistiskt kan Stevenson näppeligen överträffas: de klara färgerna, det graciösa, ljuvliga, paradisiska i denna ändlösa vattenkontinent har han återgivit på ett oförgätligt sätt. Men Grant Watson är mångsidigare. Det hänger till någon del samman med hans naturvetenskapliga bildning: han ser

mera av djurens liv, djungelns mysterier öppna sig för hans blick. Stevenson var trots allt ett stycke idylliker och turist; och det var därför han icke såg mera än ytan. Tyvärr är naturen så beskaffad, att det idylliska försvinner, när man tränger djupare in. Det som ser ut som fredlig harmoni är en förbittrad, målmedveten kamp. Vad Stevenson målade var verkligen den *stilla* oceanen; Grant Watson har en hel del att berätta om de plötsliga, snabba strömmarna, som föra med sig kanoten i pilsnabb fart och kunna suga ner tjocka trädstammar i sina kokande virvlar. I Grant Watsons hav möter man hajarna, som vällustigt skrubba sin buk mot korallrevlarna, och vattenormarna, som skymta skugglikt i de solgenomlysta böljorna. De polynesiska vildarna äro vackra och goda barn hos Stevenson, och man blir hos honom stundom erinrad om sjuttonhundratalsfilosofernas paradisskildringar från Tahiti. Grant Watson betonar visserligen det barnsliga hos dem, men han vet också att barn kunna avslöja en ondska och grymhet, som tävla med de vuxnas. I sin nya roman, *Shadow and Sunlight* skildrar han med utomordentlig kraft den hedniska magien, den ondskefulla trolldomen, och den vilda slutscenen består i mordet på missionären, den vite köpmannen och hans hustru.

Grant Watson är icke blott vetenskapsman, utan naturalist, till åskådning och temperament. Det filosofiska problem, som bildar ledmotivet i hans böcker, är motsatsen mellan den omedvetna naturen, den rena oförstörda instinkten å ena sidan, och den ändamålsbestämda civilisationen, det moraliska lagbudet, den religiösa öververkligheten å

den andra. Hjälten i Shadow and Sunlight har frivilligt valt isoleringen bland vildar i Matana just därför att han är utröttad av kulturen. Han vill sjunka tillbaka i naturen, han vill leva utan reflexioner och spetsfundigheter, som gräset och träden växa i djungeln. Men det blir honom icke förunnat att finna lyckan i Matana. Han tvingas in i djupgående konflikter. Han upptäcker att dogmen, instinktens dödsfiende, finnes även i djungeln, att vildarna leva efter en moral lika obeveklig och livsfientlig som den kristna asketism, den han förnekar, han känner sig i det avgörande ögonblicket oemotståndligt dragen mot civilisationens höga och dyrköpta konstverk, en frukt av tusentals generationers mödor. I denna olösliga konflikt dukar han under.

Grant Watson är en grubblare, fylld av smärtsam osäkerhet och metafysisk lidelse. Man kan icke säga, att det finnes någon befriande klarhet i hans tankevärld, hans poetiska symbolspråk är icke genomskinligt. Men det är karakteristiskt för hans ras, att det filosofiska dunklet icke på något sätt försvagat hans intresse för yttervärlden: han skildrar den med en klar och livfull pensel. Och han uppfattar och återger människor med en finhet och säkerhet, som man måste beundra, han berättar med en naturlig lätthet och en fart, som man knappast finner motstycke till hos icke-engelska novellister; han ger slutligen de stora upprörda scenerna med en energi, en djärv hänsynslöshet, en vild lidelse, som väcka andlös spänning. Han är brutal, men aldrig gemen, våldsam, men icke rå; hans skildringar kunna angripa nerverna, så att man har svårt att härda ut, men det finnes ingenting

osunt i dem. Det är en stark talang och en intressant fysionomi.

Om det ligger närmast till hands att jämföra Grant Watson med R. L. Stevenson, så kan *Sir Harry Johnstons* roman från Östafrika, *The Man who did the right thing,* mest osökt bringas i förbindelse med Kiplings författarskap. Man skulle kunna säga, att romanens författare i det verkliga livet är en man av den typ, som Kipling har förhärligat. Han är en av det brittiska imperiets vägröjare och pionjärer, icke i fantasiens och idéns värld, utan i handlingens. Redan i början av 1880-talet företog han upptäcktsresor i portugisiska Västafrika och en vetenskaplig expedition till Kilimanjaroberget; han blev sedan konsul i Mozambique och grundade 1889 det brittiska protektoratet i Centralafrika. På nittiotalet beklädde han höga poster, dels som generalkonsul i Tunis och dels som högste chef för Ugandaprotektoratet. Som författare har han bakom sig en högst omfattande och värdefull produktion; han har behandlat utrikespolitiska och koloniala problem, skrivit en mångbandig historia om Afrikas kolonisering och en utförlig framställning av de ledande männen på detta område. Under de sista åren har han även framträtt som filologisk forskare med ett arbete om Bantuspråken, en frukt av de studier han bedrivit på ort och ställe. Men han är ingalunda främmande för skönlitteraturen. Hans roman *The Gay-Dombeys,* en fortsättning på Dickens' berömda verk, har gjort mycket uppseende genom sin kvickhet och humor samt, icke minst, genom den djupa och fina kännedomen om engelska samhällsförhållanden.

Sir Harry Johnstone är, som man av dessa hans antecedentia kan gissa sig till, framför allt en realist, en man som levat i verkligheten mera än i drömmen. I företalet till *The Man who did the right thing* förklarar han också, att de båda ledsvenner, som han följer på sin novellistiska bana, äro *Common Sense* och *Probability*. Man får också medge, att hans roman gör ett utomordentligt övertygande och vederhäftigt intryck; man känner sig viss på att han med den största samvetsgrannhet och en ovanligt klar och säker blick fått fram det typiska i de tillstånd, som han velat skildra. Lika förvissad är man om att han känner i botten alla de ämnen han berör. Och han känner dem icke med den mångordiga, impressionistiska sakkunskap, som är skildrarens, iakttagarens, dilettantens, utan med den lugna, rätt fåordiga sakkunskap, som förvärvas genom att uppleva och genomleva tingen. När han berättar om engelsk medelklass och om engelsk societet, om Foreign Office och de diplomatiska kretsarna, om livet på missionsstationerna ute i Östafrika, om hamnstäderna vid Röda havet och Indiska oceanen, om jaktexpeditionerna och de inföddas uppror, om Lyckliga Dalen, där girafferna avbeta palmkronorna, där hjordar av gaseller och sebuoxar röra sig över de gröna grässlätterna, medan elefanterna skymta i fjärran och sekreterarfåglarna värdigt betrakta de europeiska inkräktarna — i allt detta har man den trygga känslan att ta varje steg på fast mark. Av oansvarig poesi och stämningsfull mystik finnes det visserligen icke många spår i hans bok, och den Kiplingska romantiken lyser med sin frånvaro. Dock, detta nyktra, men friska och öppna

sinne för tillvarons alla skiftande realiteter har sin stora tjusning; det finnes mer än en sida som vittnar om att livet i tropikerna, med allt vad det innebär av spänning, fria horisonter, överväldigande naturintryck, hållit författaren i sin trollkrets. Men vad som framför allt ger boken halt och värde är den psykologiska skarpblick, varav den är präglad från början till slut. Det är inga analytiska konststycken man får bevittna, och det finnes inga scener som äro skrivna med stilistisk virtuositet. Men den praktiske människokännaren röjer sig i uppfattningen av varje figur, varje mänskligt förhållande, i det lugn, den rättvisa, den överlägset genomförda moderation, varmed alla dygder och laster framställas. Det är så klokt, så erfaret, att det närmar sig till verklig visdom. En karaktär sådan som Sibyls, den stora glänsande och ärelystna societetsdamens, är genomförd med en alldeles beundransvärd skärpa och finhet — det är fullt av kvickhet och humor, men utan all bitter överdrift. Det är så intelligent och måttfullt, att det mesta man eljest erinrar sig av litterär societetssatir vid sidan därav förefaller vara grov karikatyr, anlagd på galleriets smak.

I rent tekniskt avseende har Harry Johnstons roman många ojämnheter, och den kan naturligtvis utan vidare kallas dilettantisk. Men efter hand som man läser den glömmer man dessa yttre småsaker, man erfar något av den harmoni och trygghet, som romanens klassiska mästare förmådde framkalla — det finns kapitel, som väcka ett välbehag av Thackeraysk art.

Hur litet Harry Johnston behärskar av t. ex. Kiplings häx-

mästarkonster, så har han, utom den psykologiska soliditeten, ännu ett företräde framför den stora talangen och överlägsne yrkesmannen. Han är mycket mera av en fulländad gentleman. Hans brittiska självkänsla och hans imperialistiska inriktning ha alls inga inslag av fördomsfull hätskhet eller brutal chauvinism. Det är med djup och verklig tillfredsställelse, som man lägger märke till sir Harry Johnstons hållning gentemot de tyska kolonierna. Han sticker alls icke under stol med sina sympatier för tyskarna, för den duglighet, samvetsgrannhet och pliktrohet, som enligt hans mening präglat deras koloniala verksamhet. Han skildrar en tysk bandit, men han har givit honom en engelsk till pendang. Han slår uttryckligen fast, att den tyska regimen i Afrika icke hade andra fel än dem man likaledes finner hos den engelska — det är ett vittnesbörd, som väger tungt från en man av Johnstons erfarenhet. Han har t. o. m. det moraliska modet att i sin skildring av boerkriget fläta in några detaljer, som ge intrycket av att vara hämtade ur en anklagelseskrift mot tyskarnas krigföring under världskriget. Det är dylika smådrag, som fullända bilden, som höja honom till en sfär långt högre än den Kiplingska underofficersmentaliteten. Det länder honom och hans land till ära — det visar, att vad som strömmat in över England från kolonierna och tropikerna, från imperiets världshav och kuster, icke blott varit maktglädje och handlingskraft, utan också soldatens och handlingsmänniskans högsta dygder: ridderlighet och ädelmod.

(Aug. 1921.)

ENGELSK INTELLIGENTSIA.

Endast med motvilja har ordet *intelligentsia* här blivit nedskrivet. Det älskvärda språkbruk, enligt vilket författare, konstnärer, samhällsreformatorer av olika slag kalla sig själva för intelligensen, de intellektuella o. s. v., har vunnit burskap inom de flesta europeiska tungomål, men det har alltid tyckts mig vittna om en löjlig förhävelse. Det har nämligen förefallit mig, som om den Guds gåva, som kallas sunt förnuft, icke varit rikligare för handen inom ifrågavarande samhällskretsar än inom de flesta andra, och en stor del av den litterära och artistiska produktionen, sådan den blomstrar hos de mest moderna andarna, gör icke intryck att ha något särskilt med intelligensen att göra.

Men ordet kan icke desto mindre användas med fördel, därför att det innehåller en träffande karakteristik. Det återger förträffligt anspråksfullheten hos dem som bruka det. De

---

Storm Jameson: The Pot boils. A Novel. London 1919, Constable and Company.

— *The Happy Highways.* London 1920, William Heinemann.

Keeling Letters and Recollections, edited by E. T. With an introduction by H. G. Wells. London 1918, George Allen & Unwin.

mena sig själva ha privilegium på allt vad idéer heter, och följaktligen anse de medmänniskorna i gemen som fullkomligt själlösa och samhället i sin helhet som en gyttring av hopplös dumhet. Hos engelsmännen har ordet upptagits i sin ryska form: intelligentsia. Det blir i denna utstyrsel ännu mera innehållsrikt och stämningsfullt. Det återger allt det jäsande missnöjet hos de ryska oppositionsmännen under tsarregimen, allt det hejdlösa teoretiserandet hos en grupp vanmäktiga bohemer, och själva den lätta doften av äventyr och sammansvärjning. Det har i England funnits kretsar, som med full rätt kunde göra anspråk på den ryska hederstiteln. I Europas mest konservativa land har sedan det tjugonde århundradets början den vakna och mottagliga ungdomen genomgått en djupare radikaliseringsprocess än på de flesta andra ställen. En ny författare, *Storm Jameson,* har väckt åtskilligt uppseende med ett par romaner, som skildra *das Leben und Treiben* hos denna engelska intelligentsia. *The Pot boils,* Grytan kokar, är den målande titeln på den första — och bästa — av dessa romaner; *The Happy Highways* heter den andra, som skildrar även världskrigets år. Vill man så ha en bekräftelse på sanningshalten av Storm Jamesons skildringar, så kan man gå till den bok, som ägnats minnet åt den under kriget stupade *Frederic Keeling;* i hans brev möter man alldeles samma miljö och samma anda som i romanerna.

Storm Jameson är en synnerligen snabbtänkt, kvick och ironisk författare. Först som sist bör jag emellertid bekänna den misstanke, som efter hand uppstått hos mig, nämligen att

Storm Jameson alls icke är en författare, utan en författarinna. Det finns i hennes första roman ett porträtt av en litterär dam, som är så genomträngande, hjärtlöst, elakt och sant, att det måste ha en kvinna till upphov. För övrigt ha Storm Jamesons romaner ingalunda en läggning, som man efter traditionella begrepp skulle vara hågad att kalla feminin. Den som skrivit dem har sett alla livets sidor, både i universitetsstäderna och i London, och talar om vad hon sett med klara, öppna ord. Det är något hårt, skarpt i dessa böckers anda, ett häftigt och lidelsefullt lynne bryter sig stundom loss ur den kyliga ironien, sanningskärleken är den förhärskande egenskapen, och den kan emellanåt bli både brutal och cynisk.

The Pot boils för oss in i en universitetsstad i norra England och i en krets av begåvade studenter, manliga och kvinnliga. De politiskt-sociala intressena dominera de konstnärligt-filosofiska; förf. har angivit den historiska tidpunkten genom att tala om »begynnelsen av seklet, då socialismen smög sig in vid universiteten i stället för ullhandlarsönernas råa liberalism», och då »Fabian Society växte upp för att tillfredsställa behovet av en socialism, som med trygghet kunde släppas in i salongerna». Vad som utmärker hela denna generation är ett lidelsefullt behov att sätta alla slags problem under debatt. Det finns ingenting i det bestående samhället, som de äro villiga att acceptera obesett. Ända från barndomen ha de blivit genomträngda av den radikala kritiken hos Shaw och Wells: privategendomen och familjen äro deras dödsfiender från början. En stor del av deras samvaro har

formen av diskussion över *The New Machiavelli*, ehuru det icke saknas mera utvecklade andar, som finna den gode Wells en smula föråldrad. Michael, hjälten i *The Happy Highways*, har redan under skolåren skrivit dramer, där personerna voro lika vilda och sönderslitna som Dostojevskijs mest problematiska naturer, och äktenskapets outsägbara förnedring kom redan gossens kinder att glöda av harm — hur kunde en människa vara skamlös nog att vilja inrätta livstidsmonopol på en kvinnas kärlek? De ha läst Lombroso och häpnat över antalet degenererade individer inom vänkretsen, de ha studerat Strindberg med det resultat, att den hygglige Oliver fann alla den kvinnliga vampyrens drag skarpt utpräglade hos sin goda väninna Margaret. De ha skakats av rysk feber, och de ha irriterats av den Fabianska klådan, *the Fabian itch*. De ha över huvud fört en ganska ansträngande tillvaro. Aktningsvärda universitetslärare, fulla av klassisk lärdom, ha uppmanat dem att framför allt hålla vid makt den rebelliska andan, i tanke och liv, och bevekande varnat dem för att slå sig till ro hos medelklassen — att föda barn, bli en hämsko på utveckligen, det är synden mot den Helige ande. De unga männen — för att icke tala om de unga kvinnorna — ha gjort sitt allra bästa för att motsvara de höga auktoriteternas krav på sann idealitet. De ha hatat medelklassen, tills de blivit kritvita i ansiktet, de ha indignerats över fattigdomen och orättvisorna, deras unga och vackra entusiasm har sökt sig utlopp i frivilligt socialt arbete, i aftonskolor för arbetare och små ettrande arga tidskrifter. De ha varit absolut övertygade om att världens bottenlösa fördärv berodde framför

allt på att man försummat att ge dem själva ett tillfälle att ordna upp det hela på ett planmässigt och intelligent sätt. Deras älsklingsord är *muddle*, oordning, oreda, en gyttjig röra. Samhället är »muddle», allt ont som de möta på sin väg är en nödvändig produkt av »the muddle». Ordet är, om jag icke misstar mig, lånat från Wells, liksom hela sättet att tänka och känna. »The muddle» är världen i dess eviga motsats till allt vad intelligentsia heter.

Skall man vara uppriktig — och Storm Jameson äger i hög grad uppriktighetens dygd — så har resultatet framför allt varit en oändlig, hejdlöst forsande ström av prat. En av personerna i The Pot boils återvänder efter tre års utrikesvistelse till London och söker upp en samlingslokal för oppositionella arbetare, som han förut brukat umgås med. Han kommer tillbaka med en rysning av skräck: de höllo på att älta precis samma fraser av William Morris och Karl Marx som för tre år sedan. Men det är icke det värsta med monotonien — det värsta är de idéer som man kastar sig över i full leda, för att bryta monotonien. Den intelligente, men något blaserade Thurlow framställer på ett möte sina reformplaner: »Sex arbetare, som tjäna ett pund i veckan, böra ha en gemensam hustru och sörja gemensamt för avfödan. Och varje rik man borde vara skyldig att hålla en hustru för varje fem tusen pund av sin inkomst.» Det är, fastän blott ett skämt, i någon mån symtomatiskt för intelligentsians sätt att ordna upp »the muddle». Michael i »The Happy Highways» brukar göra ett djupt intryck under mötesdiskussionerna genom att citera en för detta bruk uppfunnen tjeckisk filo-

sof vid namn Sinciwincs, vilken han framställer som en man med beundransvärt friska och djärva idéer över såväl äktenskap som treenighet. Sinciwincs är ett verkligt fynd. Hela vår tidsålder borde hylla honom som sitt skyddshelgon. Ellen Key borde skriva en varmhjärtad och själfull essay över denne framtidens filosof, som tyvärr rönt så ringa erkännande från det dästa borgerskapets sida. Det är Sinciwincs som har inspirerat den unge man, vilken väcker hänförelse inom den litterära cirkeln hos Elsa Carey genom att tala om framtidens kvinna. »Framtidens kvinna måste vara befriad från allt hemarbete, från alla vanans fjättrar. Hon måste vara fri till att arbeta och fri till att älska. Hon måste befrias från moderskapets börda. Man och kvinna, höjande sig över passionen till kunskap om den andliga skönheten, skola vandra sida vid sida för att hälsa den uppgående solen.» Den unge mannen blev avbruten av en bifallskör: »Hur sant!» »Hur skönt!» »Kvinnans själ är en skör snäcka, fylld med evighetens vågbrus!» »Sida vid sida, kamrater i andan, arbetande tillsammans för mänskligheten!»

Det finns många kapell i Sankt Sinciwincs' stora tempel. I ett av dem huserar den knubbiga och sköna dam, som diskuterar eugenik med Thurlow, medan hennes hand förstrött leker kring hans rockkrage. I ett annat församla sig de indignerade kvinnor, som kräva rätten till moderskap: »Framtidens kvinna, ekonomiskt och andligen oberoende, skall uppfostra barn av en okänd fader — vi vägra att besvara oförskämda frågor beträffande faderskapet.» Det är dessa ivriga samhällsreformatorer, som ruvat ut de mest sinnrika

planer att avskaffa osedligheten bland männen, genom spöslitning för var och en som framställer skamliga förslag. Det är, som man lätt märker, kusiner till suffragetterna; man känner igen dem på att de brista i hysterisk gråt, när någon säger mot dem. Ett av kapellen är upplåtet för ett möte, där man diskuterar fattigdomens avskaffande; den hjärtlösa Storm Jameson berättar, hur en av de sakkunniga talarna väcker en storm av jubel genom att slunga fram följande tankeblixt: »Skaffa bort fattigdomen, och där skall icke finnas några fattiga mer!» Det är en av Sinciwincs' mest geniala paradoxer — den har all den logiska skärpa, all den hotfullt mullrande anklagarton, all den undertryckta lidelse och all den intensiva längtan efter ett nytt och lyckligare samhälle, som vi från ungdomen lärt oss beundra hos denne ädle tänkare. Heder åt hans minne!

Det är omöjligt att räkna upp alla de framstående anhängare av Sinciwincs, som man får göra bekantskap med i Storm Jamesons romaner. Där är Kersent, som icke brydde sig om någon människa, som tyckte illa om sin fader och knappast lade märke till att hans moder existerade, och vars kalla, artiga röst aldrig förrådde en känsla – han förkunnade en obegränsad kärlek till Mänskligheten. Men hedersplatsen tillkommer utan ringaste tvekan Elsa Carey, den framstående poetissan och feministen. Hon är medelpunkten i ett kotteri av fria själar och moderna andar, hon är i sitt äktenskap anhängare av teorien om kamratskap mellan man och kvinna, d. v. s. att kvinnan får full frihet att syssla med sina artistiska dilettanterier, medan mannen förtjänar till-

räckligt med pengar för hennes lyxtillvaro. Lat, bortskämd, njutningslysten, har hon aldrig skött sitt hem, men hon talar timvis om de fattiga och hur det skall ordnas för dem. Som en papegoja kan hon upprepa några fraser ur de böcker, hon läst, och grundar därpå sina anspråk att vara en intellektuell personlighet. Hon är idel sociala och litterära intressen, hon är själfull och hypersensitiv, ryser över samhällets barbari och det borgerliga äktenskapets tomhet; och i grund och botten har hon bara två passioner: hon är fåfäng som en påfågel och lösaktig som en kanin. Storm Jameson ha tecknat hennes porträtt med obeveklig sanning. Det är mera än en individ, det är en tidstyp. Naturliga mänskliga laster ha hos henne klätt sig i en rustning av teorier och doktriner ur dagens modejournal.

Man kan omöjligen låta bli att tycka synd om de unga män och kvinnor, som skola passera genom hela denna miljö. Storm Jameson visar oss, hur sympatiska och lojala, hur varma och ivriga de äro mitt i förvirringen, och man får en föreställning om att de ofta nog äro alldeles uttröttade av alla de vedermödor de måste utstå. Det är så sällan de få lov att vara unga och lyckliga och tanklösa, det är så sällan de få lov att glädja sig åt att rosorna lysa röda i solskenet — i varje sekund måste de vara färdiga att hata borgare och förakta det gamla samhället och planera ett nytt. Det är en hel generation, som fått ärva Hamlets dystra uppgift: att vrida tiden i led. När man någon gång finner en student och en studentska på en nattlig skogsvandring lyssnande till fågelsång och trädens sus, unnar man dem det av hjärtat.

Men det blir tyvärr icke mycken glädje av det. Denarbon underhåller den arma flickan med långa diskurser om en ny aristokrati, om tänkarna som självhärskare — det är den oundvikliga New Machiavelli, som spökar! På hans brinnande exposé av den nya aristokratiens idé svarar hon honom helt oskyldigt, att det verkligen skulle vara bra trevligt (»very nice»). Men vad skall också en stackars flicka svara i ett sådant ögonblick? Resultatet är emellertid, att Denarbon visserligen kysser henne, men under känslor av hat och förakt. Han har läst Strindberg, och det har tyvärr Storm Jameson också gjort — skildringarna av den låga intellektuella och moraliska standarden hos kvinnorna förråda det. Den opartiske läsaren kan icke låta bli att tycka, att studentskan kunde ha varit alldeles förträfflig, och intelligent också, om hon bara sluppit yttra sig om den nya aristokratiens idé. Det är förgiftningen med Wells som leder till förgiftningen med Strindberg, liksom scharlakansfebern disponerar för difteri.

För Margaret Douglass i »The Happy Highways» är det icke heller så lätt att reda sig med livets problem. Hon har frigjort sig från allt vad moralkodex heter, och därefter borde det ju vara skäligen enkelt att finna en rationell lösning på konflikterna. Det blir emellertid helt annorlunda. Det finns känslor som hon icke kan övervinna, och hon måste med all gevalt övertala sig själv, att hon icke är hemfallen åt föråldrade etiska fördomar.

Storm Jameson är ingalunda en renegat från den ungdomliga radikalism, som skildras i romanerna: men man kan

å andra sidan icke neka, att den nyktra och illusionslösa kritiken visar landskapet i en ny belysning. Kritiken gäller framför allt typen Elsa Carey, »alla dessa kvinnor, som ropa på oavhängighet och tala om sina själsliga behov, men som egentligen eftersträva friheten att göra vad som faller deras tomma huvuden in». Den gäller vidare de beskäftiga, som vilja lägga sig i allt, som skulle vilja att staten reglerade barnfödseln, hela den naiva och ytliga rationalismen. Det finns ett otrevligt ord, som ständigt återvänder i dessa romaner: *itch*, klåda. Det kliar i hjärnorna och kliar i fingrarna — alla vilja reformera, förändra, modellera, forma, ingripa, regera. Det är en hejdlös och meningslös oro över människoskarorna, ingen kan hålla sig stilla — det dyker upp i minnet bleknade bilder av skolpojksbravader, då det lyckats att från läktaren släppa ner klådpulver över en hel församling.

Men hos de unga och generösa har detta begär efter nyhet och förändring djupare rötter och klarare källådror. Det friska och ofördärvade sinnet måste uppröras över allt det grymma, meningslösa, orättvisa i världen, och harmen däröver är en moralisk faktor, som är oumbärlig för mänsklighetens hälsa. Hos Storm Jamesons unga hjältar och hjältinnor är den harmen äkta, de äro inga simulanter i Elsa Careys stil, och därför kan man icke låta bli att sympatisera med dem, även när man finner deras idéer föga djupsinniga. Det kaotiska och extravaganta i deras tankevärld är till stor del ett uttryck för den äventyrslystnad, som ligger all ungdom i blodet. De kunna icke finna sig i att gå de upptrampade

stigarna, de brinna av törst efter nya horisonter och nya scenerier, och när det icke är dem förunnat att slösa bort sin energi, sitt överdåd och sin oro på vilda strövtåg och farliga expeditioner, står det dem ingen annan utväg öppen än att bli intellektuella äventyrare.

Denna naturliga längtan efter handling och äventyr ger också nyckeln till den engelska intelligensens hållning vid världskrigets utbrott. Storm Jameson berör frågan i *The Happy Highways*. De nya oppositionsmännen kände sig icke på något sätt ansvariga för kriget: det var för dem »de gamla männens krig», det var de blodtörstiga gamla, som sått ovädret. Men de unga vägrade likväl icke att skörda stormen. De doktrinära pacifisterna fyllde dem med avsky och förakt. Allt det generösa, handlingslystna i deras läggning drev dem till offret.

Hela denna mentalitet kan man emellertid studera vida bättre i den utomordentligt intressanta volym, som ägnats åt en av Fabian Societys banbrytare bland universitetsungdomen, och som fått titeln *Keeling Letters and Recollections*.

(Maj 1921.)

KEELING.

I.

Det lätt excentriska i Keelings hela typ kommer fram redan i den omständigheten, att han icke tycks ha haft ett riktigt förnamn. Egentligen var han döpt till Frederic, men vid universitetet i Cambridge kallades han aldrig annat än Ben, och i armén hette han Siberian Joe. Det låg icke i hans natur att fästa sig vid småsaker, och han hade mycket litet respekt för det borgerliga samhällets ordningsbegrepp.

Redan de yttre förhållandena hade skänkt honom ett maximum av rörelsefrihet och oavhängighet. Hans föräldrar dogo under hans barndom, och han tyckes knappast ha haft några familje- eller samhällsband. Han var icke rik, men i alla fall ekonomiskt oberoende. Född 1886, kom han vid aderton års ålder till Cambridge; han hade då redan i flera år varit socialist, och han kom att spela en ledande roll för Fabian Society vid universitetet. Han blev medelpunkten

---

Keeling Letters and Recollections. Edited by E. T. With an introduction by H. G. Wells. London 1918, George Allen & Union.

för en grupp unga män, som med brinnande iver kastade sig över studiet av samhällsfrågorna. Redan så tidigt som hösten 1906 finna vi tjuguåringen som ordförande på ett möte, där man uttalade sin sympati för den ryska revolutionen; madame Krapotkin, den berömde ryske anarkistens hustru, befann sig bland hans medhjälpare. Han ivrade för kvinnlig rösträtt och alla slags sociala reformer; när han lämnade Cambridge, slog han sig ner i södra London, där han ordnade bespisning för skolbarn. Efter hand blev han specialist på lagstiftning om minderårigas arbete och deltog längre fram i en kongress i Zürich. Winston Churchill erbjöd honom en befattning i arbetsförmedlingen, och han valde att slå sig ner i Leeds, där han verkade med sin vanliga energi 1910—1912. Han skrev broschyrer och uppsatser, hörde till grundläggarna av *The New Statesman*, intresserade sig för allt mellan himmel och jord och var hågad att resa till varje punkt av jordklotet, där någonting fanns att se och lära. Man kan påträffa honom i Bergen, där han ger sig av på fotvandring bland de norska fjällen; i München undersöker han restauranguppasserskornas arbetstid, och uppe bland Alperna i Tyrolen studerar han den tyska kolonialpolitiken. På hösten 1913 besöker han Dalmatien och Albanien, för att i The New Statesman kunna diskutera den internationella kommissionens sätt att handha Skutaris öden. Han ville vara en kosmopolit, för vilken intet som rörde mänskligheten var främmande. Helt och hållet var han handlingens och ögonblickets man, alltför upptagen av moraliska krav för att någonsin ge sig hän åt rena historiska studieintressen

eller estetiska kontemplationer. Det är mycket betecknande, att han i augusti 1913 förklarade sig förtjust i Venedig, men icke skulle vilja stanna där mer än en dag: »Jag har aldrig sett en plats, där livet var så koncentrerat kring det döda förflutna, och där nuets väsentliga förhållanden verkade så nedtryckande.» Keeling var raka motsatsen till den sentimentale turisten, som bedömer allt ur njutningssynpunkt.

Han var med andra ord en ung man, så ypperligt utrustad som endast helt få. Han hade icke blott intellektuella egenskaper utan också de vida sällsyntare moraliska. Han ägde det praktiska, verklighetskära, ansvarsglada, som tillhör hans ras; han hade den generösa instinkten att sätta in hela sin personlighet på den punkt, där han trodde sig kunna göra nytta. Kanhända är det svårt att i hans brev och uppsatser, sådana de nu samlats, upptäcka något egentligt genialiskt; men i själva hans allvar och uppriktighet, i hans talang *to take trouble*, i hans redobogenhet att tjäna och uppoffra sig fanns det utan tvivel något som var i släkt med geniet, och man kan alls icke förvåna sig över att det bland hans jämnåriga fanns en utbredd övertygelse att han hörde till det halva dussin män, som skulle komma att sätta sin prägel på tiden.

Ända från barndomen hade han sugit sin andliga näring ur den engelska intelligentsian, och hans idéer voro utpräglade anarkistiska. Sin högsta moraliska auktoritet hade han funnit i Bernhard Shaw; det var 1908, under läsningen av Man and Superman, som det plötsligen gick upp för honom, att privategendomen och äktenskapet kunde och borde avskaf-

fas. Han har själv jämfört detta visionära ögonblick med den stora uppenbarelse, som kom Rousseau till del. Allt sedan dess drömde han blott om att skapa en organisation, som kunde ersätta familjen, och ännu så sent som 1912 fann han att den avgörande politiska gränslinjen gick mellan dem som erkände och dem som förnekade egendomen och familjen. För egen del gjorde han sitt bästa för att förverkliga sina idéer, och ur dessa försök växte det upp en konflikt, som uppenbarligen har kastat en tragisk skugga över hela hans liv.

Han hade alls icke svårt för att förälska sig. Sommaren 1908 finna vi honom i lantlig avskildhet, sysselsatt med melankoliska betraktelser över solnedgångar och med omsorgen om ett nyanlagt helskägg – det är någon ung dam han försöker glömma, och på hävdvunnet sätt vill han förändra även sitt utseende för att tydligt markera att hans gamla jag är förgånget. Det är många helskägg som ha denna sentimentala upprinnelse. Han synes ha lyckats över all förväntan i sina strävanden. Porträtten visa oss mycket snart ett långt hår och ett magnifikt skägg, som ytterligare understryka hans samhörighet med William Morris och andra okonventionella samhällsreformatorer. I maj 1909 antecknar han helt lakoniskt i sin dagbok, att han blivit förälskad och gift sig, samt tillägger att han ingenting ångrar. Hans hustru, miss R. Townshend, hade året förut i sin egenskap av suffragett gjort bekantskap med de engelska fängelserna. Det var beslutat, att makarna icke skulle bo tillsammans. Något annat var knappast att vänta av en ung man, som med så djupt förakt plägade tala om »den fördömda husligheten». För sin hustru

inrättade han ett ytterst spartanskt litet lantställe i Yorkshire, och därefter kände han sig oförhindrad att ägna sig åt arbetsförmedlingen i Leeds utan att spilla alltför många tankar på henne och hennes barn. Han besökte dem tid efter annan, men han synes ha ansett sig obefogad att på något sätt deltaga i beslut och ansvar angående barnens uppfostran. I ett brev till en god vän beskriver han med stor entusiasm den tillvaro han förde i Leeds; han livnärde sig huvudsakligen av frukter och nötter för att slippa hushållsbekymmer och kvinnor, hans rum voro nästan nakna — aldrig hade han känt sig så fri och lycklig. »Jag är fri från alla band, mänskliga och materiella, fri från omsorger, fri att uttrycka mig själv som jag bäst kan i det enda material som jag kan forma: de mänskliga institutionernas råstoff. Det är ett stort liv. Det är så fritt, därför att ingenting utom min egen vilja hindrar mig från att ge mig av till Manitoba eller Väst-Australien i morgon. Jag blev kallad till London för ett par veckor sedan för en konsultation angående några detaljer i arbetsprogrammet. Jag begagnade tillfället till att besöka min dotter. Hon mår storartat. På det hela taget är det fördömt intressant att uppfylla jorden. Jag väntar att min dotter skall tycka våldsamt illa om mig. Men om allt klarar sig, skall det bli ganska roande, när vi båda äro i en ålder att vara unga tillsammans. Kanhända kommer jag att förändras inom tio år, det kan jag inte veta. Man jag har fått en passion för två oförklarliga ting, som jag kallar Sanning och Fakta, och den passionen kommer mig att tro, att den känsla, som gör att

en man behöver leva oavbrutet med en kvinna, lika gärna kan vara något ont som något gott . . .»

Den unge samhällsreformatorn har som synes drivit fördomsfriheten mycket långt, och han synes vilja övertyga icke bara andra utan även sig själv, att det hela är fullkomligt i sin ordning. I ett annat brev — till sin svärmoder! — utvecklar han sin ståndpunkt i anslutning till den märkliga vetenskap, som kallas eugenik. Eftersom ärftlighetsforskningen visar, att äktenskapet är ett lotteri inom vissa gränser, fixerade av mendelismen, så menar han att det icke heller bör uppfattas högtidligare än som ett hasardspel. »Människorna skola då börja förstå att deras släktskap med hela människorasen, med samhället, med mänskligheten, skall fullkomligt ersätta familjen som grundval för de moraliska känslorna — eller åtminstone skola blodsbanden endast uppskattas som symboler på den kärlek, som är bandet mellan hela människosläktet.»

Men hur förgiftad av doktriner Keeling än var, och hur oförsvarligt han än svek sina första och naturligaste plikter, så var han alltför uppriktig och sanningskär för att icke emellanåt ana, att något var på tok. Redan i en dagbok från första tiden av sitt äktenskap nedskrev han ett tvivelsmå om rättmätigheten i att besöka och lämna hustrun allt efter som det passade sig; han undrade om det icke var en maskerad egoism, om han hade rätt att begagna sina förbindelser med en annan människa blott som medel för sin egen utveckling. Han kunde visserligen slå fast, att han »brydde sig mera om Staten, än han någonsin brytt sig om sig själv eller någon

annan mänsklig varelse», och han bekände sin »passionerade tro på utvecklingen av en kollektivistisk anda beträffande egendom och fortplantning». Men allt detta abstrakta teoretiserande kunde till slut icke tillfredsställa honom. Han kände sig uppsliten, rotlös och hemlös under de eviga åsiktsdiskussioner, som voro hans hela tillvaro. Det gick upp för honom, att livet blev outhärdligt komplicerat, fullt av olösliga problem, när man väl gjort sig fri från varje form av tradition; han insåg att det måste finnas objektiva rättesnören, »om också endast för att undvika det ofantliga slöseri med energi, som anarkister av mitt slag bli offer för». När han studerar Euripides, slår det honom plötsligt, att hela den hypertrofi av åsiktsbildningen, som är utmärkande för intelligentsian, måste verka förstörande på alla personliga och mänskliga förhållanden. »Om allmänna frågor bilda huvudintresset i ens liv, föreligger det en stor fara, tyckes det mig, att ens känsloliv skall komma att bli behärskat av ens intellektuella idéer. Jag undrar, om det icke är på den punkten det står galet till med mig. Jag har ofta grälat med M. om någon politisk fråga och sedan förargat mig efteråt. Och det är därför att R. (= hustrun) icke delar mina intellektuella intressen, som jag tillåter mig att nu vara skild från henne.»

Det sista uttrycket får icke tolkas så, som om hustrun vore mindre upptagen av politiska och sociala idéer än mannen; en suffragett borde ju vara fritagen från den misstanken. Det var tvärtom meningsskiljaktigheterna i allmänna frågor, som avlägsnade makarna från varandra; i ett brev klagar Keeling över hur omöjligt det är för honom att leva samman med

en person, som hyllar tredje-klasstänkare i frågor om politisk och ekonomisk organisation. När det slutligen kom en dag, då Keeling var återställd från revolutionsfebern, experimenteringsraseriet och hela den kollektiva fanatismen, när han med andra ord börjat mogna både som tänkare, politiker och människa, då kände han också en längtan tillbaka till den mänskliga gemenskap, som han hade förspillt. Givetvis led han då också av samvetskval över det sätt, varpå han fyllt sina plikter som äkta man. När han under denna tid råkat att besöka den trakt, där hustruns »cottage» varit belägen, bekände han sin djupa nedslagenhet vid minnet av »den ojämförliga idiotien i mitt uppförande på den platsen». När han under sin vistelse i Tyskland 1912 stiftade bekantskap med Strindbergs Dödsdansen, gjorde skådespelet ett djupt intryck på honom och kom honom att grubbla över den äktenskapliga institutionen. I samma brev heter det: »Jag skulle tycka om att gå runt med Bernhard Sidney (= sonen) på armen en smula mera. Jag är rädd att han snart blir för gammal till det.» Emellertid kom han aldrig att återvända till familjelivet, trots sin längtan därefter. Utvecklingens gång hade med tragisk ironi omöjliggjort det. Han skrev i mars 1913, att han kände sig mogen för att leva i fred med sin omgivning, men tillade: »Det enda är, att jag inte kommer att gå tillbaka till min familj, eftersom den, eller rättare R., inte representerar det som den revolutionäre har revolterat mot. Om jag — vad som lätt kunde ha skett — hade gift mig med en kvinna av vanligt slag, så skulle jag i detta ögonblick hålla på med att återställa min hälsa och åter-

vinna min själaro samman med Bernhard och Joan (= hans son och dotter). Men *min* familj representerar olyckligtvis mitt första revolutionära stadium. Jag kan icke komma tillbaka till de normala mänskliga banden genom den.»

Det är lätt att se, att Keeling, när han började närma sig trettioåren, var hjärtligt utledsen på hela den revolutionsstämning, som fyllt hans ungdom, på allt det ändlösa pratet och de eviga åsiktsdiskussionerna. Redan 1911 hade han konstaterat, att han skulle ha blivit en mycket bättre politisk socialist och haft mycket större utsikt att uträtta något med sitt liv, om icke Tolstoj och Shaw lockat honom in på den hopplösa uppgiften att söka upp grundvalarna för en ny moral. I ett brev från 1913 förklarar han sig vara en mycket tvivelaktig sort av moralisk anarkist, som slösat bort mera energi än de flesta människor på att probera levnadsregler, och den 2 augusti 1914 medger han, att han helt kallblodigt experimenterat både med sig själv och andra. Sent omsider hade han kommit till det resultat, att man icke kan ersätta instinkter och »fördomar», d. v. s. moraliska känslor, med doktriner. Han började finna, att den ständigt upprepade kritiken av de sociala förhållandena mera skadade än gagnade framåtskridandet, om den icke var förenad med en uppbyggande verksamhet i nära kontakt med verkligheten. Han längtade med andra ord till något positivt och handgripligt efter alla de intellektualistiska orgier som han firat; hans sinnesstämning kommer ganska nära den ironiska självprövning och den nyktra kritik, som fått ett uttryck i Storm Jamesons romaner. Gång på gång värjer han sig för den fruktansvärda

misstanken att han håller på att bli konservativ; men frågetecknet återvänder med en förunderlig envishet. Vad han söker är i själva verket en arbetsuppgift. »Jag vill inte vara en abnorm bohemrebell hela mitt liv — jag har haft nog av det. Den erfarenhet, som jag har haft, har givit mig det nödvändiga sinne för kontraster, som sätter mig i stånd att se tingens plan sådan den är. Nu behöver jag bruka verktygen. Att smida dem är icke något självändamål». Uppenbarligen var det hans syfte att ägna sig åt praktisk politik. I juni 1914 var han beredd att sluta sig till det liberala partiet — han kände sig som en utpräglad anti-revolutionär, och han fann numera Fabianismen eller New Statesman-ståndpunkten allt för kritisk och alltför logisk.

På denna punkt befann han sig, när världskriget bröt ut. Det korsade alla hans planer, gav honom nya mål och grävde hans grav. Hur han reagerade på den brusande strömmen av nya händelser är i själva verket det märkligaste kapitlet i hans korta och trots allt vackra levnadssaga, och det kan förtjäna en särskild framställning.

II.

Keeling var en skarp kritiker av det isolerade och insulära i Englands andliga liv, och han var full av iver att lära något om europeiska förhållanden. Liksom han var fullkomligt fri från snobberi, var han alldeles utan högmod. Åt Tyskland hade han länge ägnat ett livligt in-

tresse, och det ingick från första början ett rikt mått av sympati i hans studium. Redan 1910 förklarade han sig vara en utpräglad »teuton» både till ras och intellektuell ståndpunkt, och han ansåg sig vara mera främling på Irland än i Tyskland. När han kom i beröring med tyska studenter, sociologer och politici, kände han sig hemma bland dem; i september 1912 skrev han, att han fann dem äga mindre levnadskonst än fransmännen, »men de äro våra naturliga allierade i fråga om styrelse och organisation». Tanken på ett krig fyllde honom med avsky. Han litade icke på den franska fredsvänligheten, och han fann det upprörande, att Frankrike skulle grunda ett vidsträckt kolonialvälde, medan Tyskland praktiskt taget fick ingenting.

Det är icke svårt att se vad det var som drog honom mot Tyskland. Det var allt det dugliga, handlingsglada, optimistiska och oförtrutna i det tyska lynnet, ivern och expansionsförmågan, lusten att gå till botten med frågorna, oförskräcktheten i att ingripa och verka. I mars 1914 skrev han ett brev, där han bekände sin nyvaknade kärlek till England — han hade börjat ersätta »de vaga socialistiska känslorna» med en klar och fast patriotism. Men i samma andedrag bekände han sig också som teuton och pangerman. »Jag hör till England, och därnäst till hela den engelsk-talande världen, och därefter till alla de teutoniska raserna i Norden. Vi äro världens högra arm och jordens stridande män — rätta sortens män till att rensa Augiasstallen.» Man skulle kunna säga, att vad som förenade honom med den tyska mentaliteten var aktivismen, betonandet av den moraliska ener-

giens höga värde. Han var född kantian, fastän han icke alls gjorde några anspråk på att kallas filosof. Han skrev en gång i sin dagbok, att vad som berett honom mest tillfredsställelse i livet var hårt och grundligt arbete, och han tillade dessa vackra och djupa ord: »Bevisa för mig, att människans själ skall gå under, att Gud är en avskyvärd spefågel, att all mänsklig strävan i sista instans blott är naturens svek — du kan ändock icke förstöra den känsla av plikt, som jag känner höra till väsendet av mitt levande, om än förgängliga jag.» Det är det kategoriska imperativet, som han här på sitt eget sätt försöker formulera, liksom han, kanske alldeles omedvetet, uttalade en av Kants moraliska grundmaximer, när han fördömde sitt eget äktenskap med den motiveringen, att han brukat hustrun och familjen blott som medel.

Vad som gjorde Tyskland så sympatiskt för Keeling, det var med andra ord just detsamma som gjorde det så antipatiskt för alla Tysklands avundsmän, fiender och rivaler: styrkan, arbetskraften, den levande energien i den stora organismen. Keeling, som var så intensivt absorberad av det sociala reformarbetet, som gladde sig åt varje ordningens, förutseendets, organisationens triumf över likgiltigheten, planlösheten, slentrianen, kunde aldrig en sekund hemfalla åt den vulgära västeuropeiska åskådningen, enligt vilken Tyskland skulle representera något efterblivet och barbariskt. Tvärtom såg han i Tyskland den europeiska kontinentens stora civilisationsskapande faktor — en åskådning, som torde vara så oemotsäglig och så riktig, att icke ens världskrigets utgång och den skändliga Versaillesfreden i längden skola

kunna bringa den på skam. I juli 1911 skrev Keeling, att Tyskland obetingat måste erkännas som den makt, vilken det ålåg att administrera Centraleuropa; han hoppades att England i civilisationens intresse skulle erkänna denna situation. Han hade med egna ögon sett åtskilligt av Balkan, och han skrev i oktober 1912, att han måste betrakta det som en stor fördel, om Österrikes inflytande ökades åt detta håll: »Österrike har gjort ett lysande kulturarbete i Bosnien.» Liksom han var avgjort centralmaktsvänlig, hade han en djup motvilja mot »de ryska barbarerna», och den 30 juli 1914 förklarade han utan alla omsvep: »Både från känslomässig och logisk synpunkt avskyr jag vår ställning på den fransk-ryska sidan.»

Krigsutbrottet satte alltså Keeling i en utomordentligt svår situation. Han kände sig säker på att det var teutonerna och anglosaxarna, som det avgörande inflytandet i världen rätteligen borde tillkomma. I ett brev, som han skrev natten mellan den 3 och 4 augusti 1914 på National Liberal Club i London, kallade han Tyskland »my own country after England» och slog fast: »I believe firmly that Russia has provoked this war, and that without Russia's intrigues it might never have taken place». Det ligger nära till hands att vänta, att han under sådana förhållanden skulle ha anslutit sig till krigsmotståndarna och pacifisterna. Men ingenting synes, betecknande nog, ha varit Keeling mera fjärran. Allt det handlingslystna, generösa, offervilliga i hans natur stöttes bort av pacifismen. Den vägen var alltför lätt och bekväm för att den någonsin skulle kunna te sig som den rätta för

en man med så kantiansk moralåskådning som Keeling. Keeling var i själva verket en krigisk natur, därför att han var en aktivistisk. När han den 2 augusti, på ön Wight, såg sig omgiven av sysslolös överklass, skrev han: »Vid åsynen av människor sådana som gästerna på detta hotell kan jag icke låta bli att känna, att fred utan ideal är värre än krig. Har det hitintills blivit funnet en ersättning för krig?» Och några dagar senare förklarar han att hans förakt för pacifisterna är djupare än någonsin.

Hans beslut var alltså fattat. Redan i de första dagarna av augusti anmälde han sig som frivillig soldat, trots det att han kände den starkaste sympati för Tyskland gentemot det ryska angreppet. Sin natur trogen, ville han icke göra saken till hälften. Följaktligen vägrade han att bli officer; han ville tjäna som gemen. Under krigets gång blev han befordrad till underofficer, men han motsatte sig konsekvent uppflyttningen i officersgraden; efter hans död vittnade hans överstelöjtnant, att han tre gånger förgäves sökt bryta Keelings motstånd på den punkten. Det är lätt att gissa Keelings känslor. I själva verket var han redan före kriget utledsen på hyperintellektualismen; han längtade med hela sin själ efter konkreta, praktiska uppgifter. Demokrat som han var ända in i roten, önskade han att få tjäna sitt bröd i sitt anletes svett, att dela ljuvt och lett med den enkle mannen i ledet. Det hade icke lyckats honom att växa fast i organiskt samband med familj och anhöriga, men han åtrådde ingenting högre än att ryckas ut ur sin isolering, att känna sig innefattad och omsluten av en stor andlig helhet. Den starka

kollektivism, som präglade alla hans sociala idéer och drömmar, hade givetvis sitt ursprung i hans personliga väsen, men det hade aldrig förunnats honom att få utveckla denna sida i verklighetens värld. Soldatlivet gav honom allt vad han åstundade. Allt det starkaste, bästa, oegennyttigaste och offervilligaste hos Keeling slog ut i full blomstring. Han var den ideale soldaten, och han var det i så hög grad, att han värjde sig mot att bli officer. Hans förmän ha intygat, att hans moraliska inflytande gick genom hela den bataljon han tillhörde. Till en början väckte han motstånd genom att hålla hårt på disciplinen, men han blev till slut avhållen och uppburen som ingen annan.

Om någon var skapad att vara lycklig som soldat, så var det också Keeling. Under utbildningstiden är han ett enda solsken. Han kände sig förvissad om att han höll på att bli en bättre människa, och att ingen uppfostran kunde i värde överträffa den som kom soldaterna till del. »Training for war in time of war is the greatest game and the finest school for men in the world.» Han kände det, som om han aldrig mer skulle kunna undvara trumpeterna. Han älskade sitt regemente, och han njöt av hela den militära ritualen. »Det är underligt», förklarar han, »att jag skall ha funnit den sociala och emotionella omgivning, som passar mig bäst, i armén.» När man läser hans brev och uppsatser från denna tid, har man intrycket av ett känsloliv, som är innerligt besläktat med det som Runeberg förevigat i *Soldatgossen.* Det är en mystisk förutbestämmelse.

Men Soldatgossens tidsålder tillhör det ohjälpligt för-

flutna. Det moderna kriget är något helt annat; även Keeling fick erfara det. Skyttegravarna med sina fruktansvärda prövningar, med sin nervuppslitande monotoni, med giftgaser, flytande eld och nervschocker, släckte mycket av den hänförelse, varmed han gått ut i kriget; även om han aldrig upphörde att göra sin plikt med den iver och den fasthet, som utmärkte hans manliga väsen, så vek snart glädjen bort. Och därtill kom att han kände sig i ohjälplig motsats till hela den psykiska mentalitet som omgav honom. Keeling hade olyckan att till sin typ vara mera soldat än demagog; han skulle ha förtjänt att leva under en period, då varken giftgaserna eller den journalistiska krigshetsen voro uppfunna. Den moderna demokratien och den moderna journalistiken ha ju förstört varje skymt av ridderlighet och lojalitet i uppfattningen av motståndarna; när de stora parlamentariskt styrda folken gå till krig, är det i täta moln av lögner, förvrängningar, förråade och försimplade slagord att fånga massorna med — det hela en kopia av den parlamentariska demagogiens slagordning. Denna orgie av lögn och hyckleri sätter till slut sina frukter i sådana aktstycken som fredstraktaten i Versailles. För Keeling var allt detta en styggelse. Sitt eget krigsprogram hade han framlagt i följande ord: »What we have got to do in the interest of Europe is to fight Germany without passion, with respect and with all our might, but without bitterness.» Northcliffepressens smädelser fyllde honom med indignation. Ehuru han ogillade den belgiska invasionen, medgav han ärligt, att detta steg för Tyskland kunde te sig som oundvik-

ligt. Han hoppades, att England vid krigets slut skulle ge Tyskland tillbaka varenda bit av kolonierna och om möjligt ännu mera. Han reagerade ögonblickligen på det tarvliga fältropet mot den tyska handeln. Han beundrade den tyska tapperheten. Han uppvisade hyckleriet i de fruktansvärda jämmerropen över Louvains öde. Han är uppriktig tillräckligt att medge, att tyskarna hade grundade skäl att sänka Lusitania, hur ohyggligt och opolitiskt själva dådet än var. När han låg ute vid fronten i Flandern, uttryckte han sitt förakt för hela den oärliga agitationen beträffande Edith Cavell. Enligt hans påstående fanns det många andra soldater, som medgåvo, med all beundran för miss Cavell, att tyskarna voro i sin fulla rätt att döma henne till döden. Denna eländiga agitation, förklarar han, avslöjar den fulaste sidan i den engelska karaktären. Han har med andra ord lidit av »den engelska förmörkelsen» lika djupt som någon neutral iakttagare. Hans hat vände sig mot Lloyd George och Northcliffe, som han utan omsvep kallade ett djävulens anhang. Däremot vägrade han att under någon som helst förevändning låta sig övertalas till hat mot Tyskland, »som alltid skall förbli mitt andra moderland». Den fred han drömde om och stred för skulle innebära att Tyskland fick fritt utlopp för sitt expansionsbehov på ett sådant sätt, att Englands ställning ej blev hotad; därför ville han dra Belgien utanför tysk intressesfär, men ge Tyskland fri hand i öster och i Turkiet. »Det första jag skall göra när jag blir fri», skrev han i december 1915, »är att fara till Tyskland och skapa så många föreningsband jag kan med tyskt liv. Det är soldaterna, som skola

bli de goda pacifisterna — liksom varje anständig pacifist borde vara soldat nu, vare sig han är tysk eller engelsman. Jag tycker nästan lika illa om Liebknecht som om Union of Democratic Control.»

Man skymtar i dessa ord de politiska planer, som föresvävade Keeling under hans sista levnadsår. Den teoretiska socialismen hade han övergivit, men han förklarade sig hålla desto mera på den rent praktiska. Han hade under krigsåren lärt sig älska världen på ett nytt sätt, det gamla jordklotet med alla dess brister och alla dess goda sidor; han längtade icke mera efter att få vända upp och ned på allting genom gigantiska sociala reformer. Däremot ville han hjälpa till att föra in så mycket god vilja och lojalitet som möjligt i denna ofullkomliga värld; han skrev i mars 1916, att mannen från skyttegravarna icke var hågad att börja hata tyskar på order av politikerna, eller att vägra köpa tyska varor; han förutsade att förbrödringen skulle begynna ute vid fronterna redan före fredsslutet, under vapenvilan. I andanom såg han redan hur infanteristerna skulle svärma över skyttegravarna och utbyta suvenirer. Han var verkligen den sanne soldaten. Hans naturliga högsinthet har aldrig stått i ett så klart och vackert ljus som under dessa krigsår. Han skrev en gång från Flandern: »Jag skall göra mitt bästa att döda, det vet jag av erfarenhet, men det kommer att bli *entirely without malice.*» Det är något av den anda, som Runeberg besjöng i *Kulneff:*

Förhatlig är den fege blott.
Åt honom ensam hån och skam,
men hell envar, som tappert gått
sin krigarbana fram!

Man kan prisa Keeling lycklig, att han icke fick uppleva krigets slut, att han icke fick bevittna Lloyd Georges och Northcliffes definitiva seger. Den 18 augusti 1916 stupade han, då han ledde ett anfall med handgranater, företaget med förtvivlat mod i ett ytterst kritiskt ögonblick. Hans överstelöjtnant kallade honom en av de tappraste män han någonsin känt. Ett par dagar dessförinnan hade han skrivit en sista hälsning till sin moderliga väninna, Mrs Townshend, att avlämnas efter hans död. Det är ett budskap så karakteristiskt som allting annat från hans hand. »Om medvetandet på något sätt lever kvar, så kan döden knappast undgå att vara intressant, och om det finnes någonting att göra på den andra sidan, så skall jag sätta fart på det. Nirvana må vara fördömt! Love from Ben.» Den enteleki, som hette Keeling, var rörelse, kraft, aktivitet in i det sista; om Goethes odödlighetslära är sann, så hörde den till de oförgängliga och oförstörbara.

Till den minnesvolym, som ägnats honom, har H. G. Wells skrivit ett företal, som väcker litet blandade känslor. Wells finner den stora bristen med Keeling vara, att denne gick ut i livet med alltför ringa teoretisk ballast, att den utbildning han erhållit varit alltför litet rationell. Man får av företalet ett allmänt intryck, att både Keelings liv och det stora världskriget skulle tagit ett mera tillfredsställande förlopp,

om de i större utsträckning baserats på mr Wells' idéer. Det förefaller en utomstående iakttagare att erinra om den gamla välkända metoden att kurera dryckenskap med visky. Vad som utmärker Keelings första ungdom är snarare ett alltför stort överflöd på teorier och doktriner. Vidare uttalar Wells en önskan, att Keelings brev och uppsatser måtte finna många läsare i Tyskland, på det att man där skall kunna få en bättre inblick i engelsk anda. Det tyckes eljest vara ännu mera önskvärt, att Keelings synpunkter bleve bättre uppmärksammade i England, där den stora förmörkelsen ännu långtifrån blivit övervunnen. Keelings kapten konstaterar i ett brev, som han skrev till den stupades närmaste, att Keeling under sin första tid som soldat var misstänkt för sin omgivning, därför att han kunde tyska. Det är ett vittnesbörd om den oerhörda soliditeten i engelsk okunnighet och engelsk fördomsfullhet. Har det månne någonsin funnits en tysk soldat, som varit suspekt på grund av sina kunskaper i engelska? Det är, med förlov sagt, rena hyckleriet att i likhet med Wells finna *Keeling Letters* ha sin främsta mission att fylla i Tyskland, och det är ett ännu värre hyckleri att försöka inbilla världen, att Keeling på något sätt representerar engelsk anda. Fakta tala ett annat språk. Den lilla minoritet, som i förnuftets och högsinthetens namn protesterar mot Lloyd Georges politik, gör icke alltför mycket väsen av sig, och både Keelings gamla tidskrift, The New Statesman, och Keelings lärofader Wells kunde behöva friska upp sin inspiration genom ett förnyat studium av *Keeling Letters*.

(Maj 1921.)

MICHAEL SADLEIRS PRIVILEGE.

Michael Sadleirs roman *Privilege* hör till årets mest berömda och uppmärksammade böcker i England. Författaren har förut gjort sig känd genom ett par berättelser, och kritiken har haft den vänligheten att jämföra honom både med Dickens och Jane Austen — någon mindre givmild skribent nöjde sig dock med Anthony Trollope. Redan det sista och något lägre betyget är ju fullt tillfredsställande, om det nämligen verkligen är förtjänt; en novellist, som skildrade det högre samhället i det moderna England med samma vederhäftighet och säkerhet, varmed Trollope återgav det Victorianska skedet, skulle utan vidare kunna kallas läsvärd. Både titeln och underrubriken på Sadleirs bok väcka förväntningar om en i novellistisk form genomförd studie över det engelska håndssamhällets upplösning, och pressomdömena peka åt samma håll, ty de förklara att Sadleirs sociologiska analys ger värdefulla bidrag till förståendet av vår tidsålder.

Michael Sadleir: Privilege. A novel of the transition. London 1921. Constable & Company.

I någon mån gäckas dessa förväntningar vid läsningen, ty som yttre samhälls- och tidsskildring är *Privilege* knappast att räkna till de mera innehållsrika. Men däremot kan man utan överdrift kalla *Privilege* för en förträfflig roman, skriven med en smak och en intelligens, som hålla läsaren i en behaglig stämning från första sidan till den sista. När en roman är präglad av stilistisk förfining och rör sig på ett högt intellektuellt plan, brukar ofta handlingen vara en smula spinkig och den elementära kraften saknas — ty det är sörjt för att träden på vår syndiga jord icke växa alltför högt upp mot himlen —, men Sadleir är icke blott en skribent och ett gott huvud utan också en berättare. Hans historia är alltigenom välbyggd, och några scener ha färg och must; den är underhållande och ibland gripande. Och att den kastar ljus över moderna samhällsförhållanden i England, att den berör några av tidens problem, det skall till slut icke förnekas; går den icke på bredden som skildring, så har den i stället en tendens att gräva på djupet.

Medelpunkten i *Privilege* är slottet Whern, som en gång skänktes av Henrik VII åt Richard Braden till belöning för hans deltagande i slaget vid Bosworth, och som alltsedan dess varit i familjens ägo. Vi få bevittna sista fasen av Wherns historia, de feodala traditionernas upplösning. Det är icke längre fyrspända vagnar, som rulla upp genom gallergrindarna och portvalven, utan moderna automobiler, och de underlydande skulle visserligen gärna vilja stanna vid landsvägskanten och göra samma vördnadsfulla hälsning som deras förfäder före dem; men är det säkert att de i läder höljda

bilisterna ens skulle märka det? Tempot har blivit ett annat, och själva de psykologiska grundvalarna för den aristokratiska regimen ha vittrat bort. Boken begynner med lord Wherns begravning, och vi få göra bekantskap med syskonskaran, med hela den nya generationen. Där är äldste sonen Harold, den nye lorden, vulgär och njutningslysten, arvtagaren till sina förfäders grova sensualism, men icke till deras handlingskraft och ståndskänsla. Han har icke de fördomar och klassideal, som dock givit en smula anständighet och hållning även åt de mest extravaganta bland forna tiders slottsherrar; trotjänarna jagas bort eller dö av grämelse, slottet blir skådeplatsen för orgier, löst folk från storstäderna få sitt tillhåll där, syskonen sky det gamla hemmet som pesten, och till slut kommer upplösningen i form av ett dödande skott från brodern till en ung flicka, en bland de underlydande, som blivit förförd av Harold.

Där är den näst äldste sonen, Michael, som efter broderns död övertar arvet och titeln. Han är ordningen och plikttroheten själv; han är en fanatisk tjänare åt de döende aristokratiska traditionerna och gör sitt yttersta för att förvandla Whern till vad det en gång varit. Klok, behärskad, beräknande, har han vigt sig åt politiken och arbetar med seg energi för de konservativa idéernas pånyttfödelse; han tror på privilegierna, på den gudomliga arvsrätten, men han tror också på aristokratiens jordiska skyldigheter, han är villig att gå i spetsen med intelligent och självuppoffrande arbete för det allmänna bästa. Det ser också länge ut, som om han skulle lyckas; när han och hans hustru dragit in på Whern

som ett konungapar i sitt rike, börjar en storhetsperiod i slottets historia. Men det visar sig till slut att Michael icke är mannen att vända strömmen. Det är något torrt och opersonligt över honom; han lever efter principer, hans heligaste strävan är den att undvika skandal — det är, som om livets friska safter vikit undan från denna vissnande gren, han har icke den robusta styrka, den smittande vitalitet, som gör en man till hövding. Från alla håll strömma mot honom svårigheter, som han icke förmår besegra: hustruns varma känsloliv, som han icke kan tillfredsställa, hennes filantropiska ingivelser, som rubba hans planer, och till slut systrarnas excentriska tilltag, som riva upp honom, förödmjuka honom och till slut ohjälpligt kompromettera honom. När han äntligen står utpekad inför den engelska opinionen som brodern till en förräderska, så visar det sig att han i grund och botten är en svag och hjälplös man, dignande under ett alltför tungt arv, och slottsparken genljuder av ännu ett ödesdigert skott: Harold blev mördad, Michael begår självmord.

Av de båda systrarna var det Monica, som närmast drev brodern i döden. Hon har hela den aristokratiska själviskheten, det gränslösa högmodet och översitteriet. Men det har hos henne fått fullt moderna former: hon är en sorts estetisk övermänniska, som omger sig med litterära, konstnärliga och politiska anarkister, understöder expressionistiska tidskrifter och föraktar den borgerliga moralen. Både hon och hennes underbart tvetydiga miljö äro i romanen ypperligt återgivna: degenererade aristokrater, konstcharlataner, judiska dekadenter, fördruckna tidningsmän. Hon är deras Mæcenas,

hon leker med dem, full av odygd och högmod och hjärtlös humor — man kommer att tänka på prins Henrik hos Falstaff och hans kumpaner i Mrs Quicklys värdshus. Till slut förälskar hon sig i en ungersk greve: hennes kvinnliga egoism blir fascinerad av en hård manlig typ, som är hennes överman både i aristokratisk själviskhet och cynism. All hennes nervösa frivolitet kan icke dölja, att hon, som lekt med allt och alla, nu är en lekboll i en starkare hand. Under kriget, då hon vistas i England medan hennes man står i fält med den ungerska armén, leker hon sin sista och fräckaste lek: hon inrapporterar till honom vad hon får höra vid sin broder Michaels middagsbord, där de män, som tillhöra administrationens inre cirklar, tvångsfritt uttala sig om alla dagens frågor. Huru skulle någonting kunna vara heligt för en övermänniska, vad betyda heder och fosterland för en förälskad Monica?

Den andra systern, Mary, har utvecklat sig till en helt annan typ. Hon har i Cambridge blivit omvänd till den socialrevolutionära radikalismen, hon njuter av att trampa sin familjs känslor och sitt stånds ideal under fötterna: hon är onoslig, inbilsk och fanatisk efter de bästa mönster, och åberopar sig på vetenskapen, när hon är omänsklig och brutal. De aristokratiska traditionerna äro hos henne upplösta lika fullständigt som hos Monica, men även hos henne lever kvar det fäderneärvda högmodet.

Återstår den tredje brodern, Richard; det är i hans mun som hela berättelsen är lagd. Han är den fine, klare iakttagaren; genom ett kroppsligt lyte — han är halt på ena foten

— är han förutbestämd till observation och eftertanke. Från början är han ett slags dilettant, som ägnar sig åt bibliografi och andra intellektuella njutningar; men han har ingenting av Monicas kalla frivolitet och ingenting av Marys eller Michaels doktrinarism. Michael anser honom vara ett stycke socialist, och Mary betraktar honom som en ytlig reaktionär, som håller på ordning och anständighet. På ett ställe säger han om sig själv, att han omfattar de nya idéerna men hatar deras profeter, och hör till de gammaldags i levnadsformer, medan han sörjer över deras själviskhet. Det erinrar om det gamla cyniska visdomsordet, att man bör tänka med liberalerna och dinera med de konservativa. Emellertid får han icke stanna kvar i sin svala studio. Det är tvärtom han som blir romanens huvudperson. Han förälskar sig i sin broder Michaels hustru, den sköna och livsvarma Barbara. Endast med yttersta möda förmå han och hon bli herre över sina känslor. När den arme Michael så till slut tagit sitt liv, och Richard blivit lord av Whern, ställer sig det stora problemet för honom: skall han välja Whern eller Barbara? Eller rättare: innerst inne tvekar han icke en sekund. Skall han inrätta sitt liv på att överta det tunga feodala arvet, skall han fortsätta sin broders tragiska strid mot den nya tiden, skall han spela »the comedy of the landed aristocrat», då bör han resignera i sin kärlek, då bör han icke giva lastarenom rum. Men han är icke mannen att offra sin lycka för sitt stånd och sin ställning. Hela den tradition, som är förkroppsligad i slottet Whern, är dock för honom blott en dekoration, ett stycke retorik — han älskar det, han

skiljes från det med blödande hjärta, men det är, trots allt, dock icke hans mänskliga jag, hans levande liv. Ätten, arvet, förpliktelserna, allt det, som för brodern Michael var livets egentliga mening, är för Richard ett stycke av det förflutna. För att göra sig fri från det, för att få leva sitt eget liv med den han älskar tar han det radikala steget att sälja Whern till en rik uppkomling. Därmed är Wherns historia slut, och vägen är fri för honom och Barbara.

Det finns intet yttre nödtvång, som tvingar Richard att ge upp Whern. Det kan se ut som en brist i den novellistiska motiveringen, men i själva verket är det en förtjänst. Ty det karakteristiska för den feodala traditionens undergång är att den faller icke för yttre våld, utan genom inre upplösning: själva de idéer, som bildade dess kärna, ha förlorat sin makt över själarna. Vi ha bevittnat det hos hela syskonkretsen: den ende som verkligen är genomträngd av de aristokratiska förpliktelserna, Michael, är just därigenom karakteriserad som en blodlös, i grund och botten verklighetsfrämmande doktrinär, som icke kan bevara sin hustrus kärlek och icke orkar leva. Arvet är honom icke längre till stöd; det är en tung rustning, som gör honom vanmäktig och dubbelt sårbar. Och just därför att Richard genom sin kärlek blivit en levande människa, tvekar han icke i valet. Det är den moderna individualismen, som gått oss alla djupt i blodet. Privilegiet, bördsaristokratien, är en rest från de tider, då ätten, familjen utgjorde det moraliska subjektet; i och med det att det individuella träder i förgrunden är hela den psykologiska atmosfären förändrad, och i det nya klimatet måste

stamträden dö ut — de få ingen näring längre. Aristokraterna måste dö, icke på grund av sociala förändringar eller rättfärdighetens krav eller ekonomiskt nödtvång, utan därför att människorna icke längre i första rummet känna sig som medlemmar av en familj eller en släkt, utan som individer. Vore icke trädet dött i roten, så skulle det skjuta nya rottrådar i ny jord och växa upp med friska stammar var gång det bleve fällt.

Den moraliska åskådning, som Richard Braden bryter mot, har varit en av aristokratiens förutsättningar, men den har icke varit ett privilegium för aristokraterna. I olika former fanns den överallt i samhället. Det ligger nära till hands att jämföra slutet på Sadleirs roman med Otto Ludwigs *Mellan himmel och jord*. Samvetsproblemet är detsamma för Richard Braden som för Apollonius Nettenmair, den småborgerlige tyske skiffertäckaren. Nettenmair resignerar; hellre än att kasta den lättaste skugga på sin broders änka avstår han från sin varma kärlek. Heinrich von Treitschke opponerade sig på sin tid på det skarpaste mot denna ofria och trånga småstadsmoral; han ville, om jag icke missminner mig, att Nettenmair skulle sätta sig över fördomarna och i nödfall hellre emigrera från den lilla staden i Thüringen, som han så innerligt älskade. Hjälten i *Privilege* följer Treitschkes råd. Han offrar Whern och lordskapet, hela den miljö som han genom födseln tillhör; den thüringske skiffertäckaren offrade sig själv för miljön och traditionen. Redan på Otto Ludwigs tid kändes hans lösning som en anomali — man höll redan på att frigöra sig från den kollektiva, ståndsbundna

moralen. Sadleir löser problemet annorlunda; det betecknar den moraliska individualismens genombrott. Men det är karakteristiskt, att problemet existerar för honom i alldeles samma form som nära hundra år tidigare för Otto Ludwig. De stora, djupgående omdaningarna i den moraliska känslan, förändringarna i den andliga atmosfären äro lika långsamma som oemotståndliga; ett århundrade betecknar blott den knappt märkbara nyansen. Det är, som när jorden sakta höjer sig ur havet, eller när hela planetens temperatur faller. De plötsliga jordbävningarna och de raska väderleksomslagen äro blott betydelselösa och tillfälliga ytföreteelser.

(Nov. 1921.)

THEODORE ROOSEVELTS SJÄLVBIOGRAFI.

Man må tycka vad som helst om Theodore Roosevelt, man kan omöjligen bestrida att han hörde till vad hans store landsman Emerson kallade *representative men*, mänsklighetens representanter. Han har tagit sin samtids intresse i anspråk, satt dess fantasi i rörelse som endast helt få. Den gamle engelske liberalen John Morley, som 1904 besökte U. S. A., förklarade sin tillfredsställelse över att nu ha sett naturens två stora underverk, Niagarafallet och presidenten Roosevelt; och vid återkomsten till England utropade han: »He is not an American, you know. *He is America.*» En annan klok åldring, kejsar Frans Josef, som 1910 hade Roosevelt till gäst på Schönbrunn, yttrade sitt livliga intresse för den man, som förkroppsligade en ny rörelse och ett nytt system, det närvarande och fram-

Theodore Roosevelt: An Autobiography. New York 1920. Charles Scribner's Sons.

J. B. Bishop: Theodore Roosevelt and his time, shown in his own letters. 1—2. London 1920. Hodder & Stoughton.

tiden. Det kan ju hända att både den engelske statsmannen och den österrikiske kejsaren togo fel, men den man, som tedde sig för dem i ett dylikt perspektiv, är dock en världshistorisk gestalt. Visserligen lyser icke hans gloria med så bländande glans som för ett dussin år sedan, då han stod på maktens tinnar eller gjorde sin triumfresa genom Europa. Den danske författaren Johannes V. Jensen, som har en särskild talang att förena common sense med hysteri och att på det mest obalanserade sätt prisa den sunda jämvikten, hyllade år 1907 Theodore Roosevelt som mänsklighetens finaste blomma, världens räddare och det godas genius. Den sortens hänförelse har väl nu blommat ut; den folkliga popularitetens vandringspokal har för länge sedan gått från Roosevelt till Wilson och från Wilson till Chaplin. Det brukade vara K. G. Ossiannilsson, som med flödande och påpasslig inspiration besjöng telegrambyråernas siste hjälte, och naturligtvis har han också någon gång stämt upp ett dånande drapa till Theodore Roosevelts ära; men det betecknande är att ingen kommer ihåg det längre.

Solen har gått ner, och i skymningen börjar Minervas fågel sin flykt, som den gamle Hegel uttryckte det med en av sina sinnrika bilder. Den, som intresserar sig för Theodore Roosevelt som typ, kan nu tillfredsställa sitt begär vida bättre än under berömmelsens högsäsong. Det föreligger redan ett historiskt källmaterial av hög rang. Theodore Roosevelts självbiografi såg dagen redan 1913, men för de senare perioderna av presidentens karriär var den givetvis ytterst ofullständig. Den nya upplagan har däremot fått ett värdefullt

komplement. Joseph Bucklin Bishop, som var ett slags litterär famulus hos Roosevelt, hade redan under sin hjältes livstid påbörjat en biografi på grundvalen av brevväxlingen. Roosevelt beräknades ha under sin offentliga bana skrivit 150,000 brev, och han bevarade avskrifter av dem. Stora delar av Bishops arbete ha fullbordats under Roosevelts eget överinseende; man möter överallt hans egna synpunkter och omdömen. Tillsammans bilda sålunda de tre stora volymerna en självbiografi, rik på dokument av historisk betydelse och fullkomligt uttömmande för så vitt det gäller Roosevelts personlighet. Några avgrundsdjupa hemligheter fanns det icke i hans väsen, och han var icke onödigt komplicerad, om uttrycket tillåtes. Det är på sitt sätt vederkvickande att följa de stora, fasta linjerna i hans byggnad — han är, vad Taine en gång yttrade om Guizot, *un bel animal à disséquer*. Icke heller är det en fåfänglig gärning: hans kraftfulla organism är i sällsynt hög grad en produkt av rasen, miljön och momentet, för att bruka Taines slagord.

Främför allt gäller detta många av de sidor i Roosevelts personlighet, som förefalla europén mest främmande, ja, direkt antipatiska: det brutala, vulgära, hänsynslösa. Vill man göra honom rättvisa, så måste man räkna med de förhållanden som omgåvo honom. Den som ville bli en praktiskt verkande faktor i amerikanskt samhällsliv — och det ville Roosevelt ända från sin tidiga ungdom — hade intet val; han måste tjuta med ulvarna och följaktligen skaffa sig en röst i det rätta tonläget. Egendomligt nog, så tyckes Roosevelt ha fullkomligt medvetet och överlagt anpassat sig efter om-

givningen. Till födsel och samhällsklass var han ingalunda en son av den vilda västern. Fädernesläkten var holländsk. När han träffade boer i Sydafrika, vann han deras hjärtan genom att upprepa en liten holländsk barnvisa, »Trippe troppa tronjes» — han hade lärt den i barnkammaren, under två och ett halvt århundrade hade den gått från släktled till släktled hos emigranterna i Newyork, liksom hos nybyggarna i Kaplandet. Hans familj var bildad och förmögen. Som gosse var han sjuklig, ömtålig, försagd; han led av astma och måste ofta byta om klimat för att kunna andas; han var utomordentligt närsynt och hade länge en ytterst dimmig föreställning om yttervärlden. Som ung man beslöt han att ägna sig åt politiken. Vänner och släktingar avrådde honom från det smutsiga yrket; de föreställde honom, vilka obehagliga och råa figurer som han i så fall måste fraternisera med i politiska klubbar och »salooner». Hans inkast var: alltså höra dessa grovhuggare och skojare till den styrande klassen i samhället, och dit höra icke ni, fina och anständiga människor — *men jag vill höra till den styrande klassen i samhället!* Han drev sin vilja igenom. Klubbledamöterna kallade till att börja med den välklädde unge politikern för »silkesstrumpan» — ordet är visst ursprungligen Lincolns —, men det dröjde icke länge förrän han var en makt i valmaskinen.

Theodore Roosevelt gjorde sig konkurrensduglig med hela den beslutsamhet och sega energi som han var mäktig. Den klene, närsynte och tillbakadragne gossen blev först och främst en framstående boxare. Han tog lektioner av en prisboxare, som sedan visade sig vara inbrottstjuv till huvudprofessionen,

han umgicks livet igenom med boxare, tog mot sina vänner från »ringen» i Vita huset, förnekade kategoriskt, att yrket var förråande; när partibossarna lejde slagskämpar att överfalla honom, försvarade han framgångsrikt sina politiska idéer med knytnävarna. Som president fick han emellertid avstå från boxningen, sedan en ung artillerikapten i all vänskap slagit honom blind på vänstra ögat. Han fick därefter trösta sig med jiu-jitsu. Det var denna träning, som gjorde Roosevelt ägnad att bli en verkligt populär figur i Amerika. Den saknade för övrigt icke ens direkt praktisk betydelse. Han berättar själv, att han en gång hade svårt att få några ohederliga kommittéledamöter till att rösta för ett lagförslag, som han önskade genomdriva. Lyckligtvis fanns det en trasig stol i kommittérummet, och Roosevelt bröt av ett stolben och lade det inom räckhåll. Tack vare denna säkerhetsåtgärd lyckades den unge samhällsreformatorn föra rättvisan till seger. Den gången Roosevelt blev skjuten på ett valmöte fick han händerna fulla av blod och ett runt hål genom sitt manuskript, men han höll sitt anförande med kulan i kroppen, ehuru han hade svårt med andhämtningen under de långa satsperioderna. Naturligtvis präglades Roosevelts hela livsåskådning av hans atletiska erfarenhet. Han förklarade alltid, att kroppslig styrka var en nödvändig förutsättning för själsstyrka. Han uppställde den grundsatsen, att den oförlåtliga synden är att utdela kraftlösa slag (»soft hitting»): slå icke alls, om det kan undvikas, men slå *aldrig* lindrigt! Han skattade inga dygder högre än soldatens; den fege, som vägrade att slåss, var för honom det föraktligaste

under solen. I hans allmänna krigslystnad, som kom till uttryck i hans hat till pacifismen och hans skummande förbittring mot presidenten Wilson, ingick det ett moment av rent fysiskt slagskämpehumör — och genom det draget stod han i djup själslig kontakt med hela den boxande anglosaxiska rasen. Ingenting kunde heller pryda hans breda atletbringa bättre än den Nobelska fredsmedalj, som det norska stortinget med fin psykologi och skarpsinnig uppfattning av realiteterna överlämnat åt honom.

Sådan Roosevelt var, var han rätte mannen att ta upp kampen mot den politiska maskinen och dess främste boss i Newyork, senator Platt. En man med mera förfinade instinkter och svagare nerver skulle snart ha dukat under, och Tammany-ringens fruktansvärda korruption skulle aldrig ha lidit det minsta avbräck. Roosevelt berättar från sin guvernörstid, hur Platts ombud en gång bjöd honom ett alternativ: antingen den och den utnämningen eller också ett utrotningskrig, ett krig på kniven, ett krig »to the bitter end», allt vad språket har mest hotfullt och skräckinjagande. Roosevelt vägrade: ombudet gick sin väg, men vände i dörren och slöt fred. Politiken var ett pokerparti: det kom an på att möta bluffen med ett orörligt ansikte och nerver av stål. Man skulle kunna säga, att Roosevelt fullbordade sin politiska uppfostran, när han efter sin första hustrus död drog ut till vilda västern och levde cow-boy-liv ett par år. Det var genom detta han fick sin enastående makt över den amerikanska folkfantasien. Det var där ute han knöt de förbindelser, som gjorde honom till chef för ett kavalleriregemente under kriget

med Spanien; hela hans utrikespolitiska och militära inflytande hade sina rötter ute på ranchen, där han varit med om att släcka präriebränder genom att släpa en blodig, nyslaktad tjurkropp över gräset, där han levat på förtrolig fot med kamrater, som med djup sedlig förtrytelse kunde utropa: »Att våga påstå att jag är en hästtjuv! Jag har aldrig i mitt liv stulit en häst — åtminstone inte från en vit man. Indianer och regeringen räknar jag naturligtvis inte.»

Roosevelt försäkrar gång på gång, att dessa hans gamla vänner och kamrater voro förträffliga människor och goda medborgare, som sedermera verksamt arbetade för hans politiska idéer. Men man får naturligtvis icke lägga en småaktig europeisk måttstock på deras handlingar. De kunde skjuta en tidningspojke eller ta del i ett stråtröveri, och de skötte sig likväl ytterst respektabelt på de ämbetsposter, där presidenten Roosevelt sedan fann lämpligt att placera dem. När Jim kom på besök i Vita huset och blev bjuden på lunch, kunde Roosevelt förmana honom att icke skjuta revolverskott framför fötterna på den engelske ambassadören – denna lek var nämligen Jims svaga sida —, och Jim tog beskedligt rådet ad notam. Dessa f. d. *rough riders* brukade regelbundet skriva till sin gamle överste, och deras brev började gärna: »Dear Colonel, jag skriver till er därför att jag kommit i en knipa.» Fortsättningen löd ibland: »Jag tog inte hästen, men det säger de.» Brevet kunde också ha följande lydelse: »Dear Colonel, jag skriver till er därför att jag kommit i en knipa. Jag har skjutit en dam i ögat. Men, överste, jag siktade inte på damen. Jag siktade på min hustru.» — När Roosevelt år

1900 höll valmöten, talade han bl. a. republikansk guldpolitik för en publik av demokratiska silvermän bland Klippiga bergen, och han förvånade sig över att hans program blev mottaget utan alla avbrott eller protester av de närvarande. När han uttalade sin tillfredsställelse häröver till ordföranden, en av hans gamla cow-boy-vänner, svarade denne med lugn självkänsla: »Avbrott! Det fattas bara! Det var sagt från på förhand att om någon bråkade, skulle han bli skjuten på stället.» — Under en agitationsresa hände det, att en av hans gamla regementskamrater kom i diskussion med en tidningsman om Roosevelts karaktär och sköt tidningsmannen, dock icke dödligt. Roosevelt fick lämna sin medhjälpare kvar för att rannsakas och gav honom 150 dollar till rättegångsbiträde. Efter valen fick han ett brev från sin politiske vän: »Dear Colonel, jag kommer inte att få något bruk för de 150 dollar ni lånade mig, ty vår kandidat har blivit vald till kretsdomare. Därför har jag i stället brukat pengarna till att ordna en hästhistoria, som jag olyckligtvis blivit inblandad i.»

Den som har att arbeta med sådana människor och sådana problem som dem man skymtar överallt i Roosevelts självbiografi och brevväxling, honom får man tillerkänna en viss, icke alltför snålt utmätt marginal. Det fanns valdistrikt i Newyork, där de republikanska övervalmännen regelbundet brukade få sina hattar slagna ner över ögonen, sina skjul kullvräkta och sina valsedlar sönderrivna, varefter »den demokratiska majoritetens storlek brukade fastställas på basis av en elastisk uppskattning av huru många röster som önskades från högkvarterets sida». Den något cirklade fra-

sen är Roosevelts egen. I staten Newyorks legislatur försökte man få ett lagförslag igenom på en kort stund, medan Roosevelt var borta i ett ärende; då han händelsevis kom tillbaka, blev han nertystad och hindrad att yttra sig. En av de vanligaste sysselsättningarna i den aktningsvärda församlingen var att väcka motioner, som hotade de stora bolagens ekonomiska intressen, och sedan samla in mutor från dem mot löfte att rösta ner motionen i fråga. Denna procedur kallades på konstspråket »a strike» och var mera inbringande än strejker oftast äro. En domare kunde skriva till en stor finansman: »I am willing to go to the very verge of judicial discretion to serve your vast interests», och detta skrev han med gott samvete. När Roosevelt förde en våldsam kampanj mot trusterna, kunde det hända, att en stor trustmagnat uttryckte sin häpnad och förbittring över att icke ha fått lämna bidrag till hans valfond: »Vad skall detta betyda? Varför har jag inte fått lämna bidrag? Har jag inte samma rätt som alla andra?»

Roosevelt tvekade inte en sekund om vad som var hans uppgift: att göra en nödtorftig rensning i Augias-stallet. Han förklarar på ett ställe i sin självbiografi, att han mycket ogärna läste Hamlet. Det kan man väl begripa. Det fanns icke något Hamlet-artat i hans karaktär; han ryste icke över att det var hans kall att vrida uret rätt, och beslutsamhetens friska hy präglade hela hans gärning. Han rensade Newyorks polis, när han var dess chef, skickade tillbaka krogarnas och bordellernas mutor, anställde hederligt folk. Han stred mot trusternas bestickningar, beivrade deras lagbrott och vägrade

att göra utnämningarna till partibelöningar. Naturligtvis gick han icke så långt, att han till varje befattning utnämnde den mest kompetente. Det skulle ha varit ett alltför vilt språng, och Roosevelt gör själv icke anspråk på att ha tagit det. Men han utnämnde en republikansk partikamrat, om det fanns en duglig och oförvitlig sådan; fanns det ingen, tog han hellre en demokratisk hedersman än en republikansk bandit. Det väckte en gränslös indignation.

Håller man fast vid detta, att Roosevelt faktiskt representerade anständighetens och rättvisans mest primära krav i en miljö av den skamlösaste korruption och den naivaste brutalitet, så måste man överse med både hans självbelåtenhet och hans kärlek till banala sanningar. Han älskar att predika över sådana texter som att varje människa bör göra sin plikt, att det är förkastligt att göra något orätt o. s. v. Det är icke särdeles djupsinnigt, men för honom hade det en alldeles påtaglig konkret innebörd, och när han handlade efter dessa principer, blev han ofta stämplad som en originell paradoxmakare. Han försummar aldrig något tillfälle att förkunna, att han själv är en praktisk idealist, han tröttnar aldrig att upprepa, att han hade absolut rätt, att hans politik var den absoluta rättfärdigheten o. s. v. Den som har en smula känsla för den mänskliga visdomens och de mänskliga rättsomdömenas relativitet måste känna sig oroad av all denna tvärsäkerhet; men för såvitt som den i grund och botten uttrycker Roosevelts bergfasta medvetande om att han icke kunde mutas eller köpas, var den fullt berättigad. I oktober 1906 refererade Roosevelt innehållet i ett samtal

med trustmagnaten Harriman, som helt lugnt förklarade, att han »när som helst kunde köpa ett antal senatorer och kongressmän, tillräckligt stort för att skydda hans intressen och om det behövdes kunde köpa domarkåren». I det amerikanska samhället voro Roosevelts predikningar av den »tillämpade idealismen» inga tomma truismer.

I själva verket betecknade Theodore Roosevelt sålunda alls icke någon ny och revolutionerande amerikansk princip, som skulle vara ägnad att fylla det gamla Europa med häpnad och svindel. Han företrädde helt enkelt den västerländska statstraditionen, det elementära lagsamhället gentemot all den förvildning, som vuxit upp likt en djungel i det unga, yppigt rika nybyggarlandet. Den moraliska anarkien i Amerika har alls inga drag av dekadans, av degeneration; det är framför allt de unga, friska barbarernas laster, som blomstra där. Ödemarksmoralen med sin råa vildhet lever kvar; och den ohejdade kapitalistiska individualismen har i den syrerika luften fått dimensioner som aldrig i Europa, och ett mycket obändigare lynne. Hämndlystnaden och vedergällningsbegäret, som i Amerika blivit ett helt politiskt system med lösensordet: The spoils to the victor, erinra mest av allt om indianmoralen; utan ringaste tvivel ha nybyggarna präglats av kampen med rödskinnen. För övrigt kan det sättas i fråga, om icke själva jordmånen och klimatet så småningom ge de invandrade raserna en indiansk prägel, icke bara till utseendet utan också till mentaliteten; under sin resa till Europas hov 1910 påpekade Roosevelt det egendomliga faktum, att de kungliga husen överallt liknade landets egna barn,

ehuru de voro av annat blod. Det var ingen dålig symbol, när Roosevelt lät sätta en indiansk fjäderkrona på frihetsgudinnan vid präglingen av guldmynten 1906. Själv hade han i viss mån också fått anlägga en indiansk fjäderkrona. Han, som ville strida för europeiska samhälls- och moralbegrepp, måste först och främst amerikanisera hela sin typ: den bildade ny-engländaren måste utveckla sig till en cowboy-hjälte och en boxare för att komma i tillfälle att höja standarden inom Amerikas politiska liv. För européerna ter han sig som en *rough rider*, men för amerikanerna var han samtidigt en humanist, en lärd, en bokmänniska — faktiskt var han genom sin bildning och sina litterära intressen en statsman av den europeiska traditionen. Hans egna strävan, varom han ständigt talar, var att förena idealism och verklighetssinne — han hyste ett djupt förakt för den akademiska kulturen i exklusiva amerikanska kretsar, därför att den icke förmådde genomsyra hela nationen och icke bidraga till samhällsfrågornas lösning.

Det bästa hos honom var hans strävan att övervinna amerikanismens moraliska utväxter, det sämsta hos honom var hans medvetna och omedvetna eftergifter åt amerikanismen: det måttlösa, demagogiska, grovt sensationella i hans uppträdande. Med alla sina fel var han en man av sund kärna och av överflödande kraft, och Amerika behöver icke blygas för honom.

II.

Theodore Roosevelt var ingalunda en oförfalskad *rough rider,* fast han hörde till de få statsöverhuvuden, som icke bara slagit fiender till marken med knytnävarna, utan också dödat människor med egen hand — onekligen en intressant biografisk omständighet för en innehavare av Nobels fredspris! Han var dessutom en högt bildad och mångsidigt beläst man; hans landsmän ansågo honom behärska allt mänskligt vetande, men även efter europeisk måttstock var han nära nog lärd. Han hade litet överallt specialområden, där han var väl hemmastadd. Ett av dem var t. ex. de skandinaviska hjältesagorna, som han studerade livet igenom; han tyckte om att bli kallad för viking, och utan ringaste tvivel hade han sin rikliga andel av bärsärkalynnet. En liten detalj kan intressera oss svenskar: till hans favoritförfattare hörde »the Finish novelist Topelius». Roosevelt hade själv den varma och veka kärlek till hem och barn, som utmärker den finländske skalden.

Det var inga platta nyttighetssynpunkter, som ledde Roosevelt vid hans omfattande litterära studier. Han förklarar i självbiografien, att statsmannen och publicisten naturligtvis behöva vidsträckta faktiska kunskaper, men att det viktigaste av allt dock är kännedom om människonaturen, dess egenskaper och behov, och att denna själskunskap blott kan vinnas hos de stora författarna, hos diktarna och prosaisterna. Roosevelts egen smak är karakteristisk för begräns-

ningen i hans väsen. Han var en glödande beundrare av Macaulay och hade ett ingrott hat till Carlyle. Han älskade kraftfulla, lätt snusförnuftiga, briljanta och optimistiska betraktelser; han oroades av bittra, desillusionerade, mörka naturer. Han saknade sinne för det tragiska, för det problematiska och förvirrade i tillvaron, för livets grymhet och orättfärdighet. Det fanns icke en droppe världsförakt i hans blod — därav hans ständigt sjudande handlingskraft, ty världsföraktet förlamar. Han hade varken skepsis eller cynism — den höga cynism, som är sanningskärlek och kritik —, och därav kom sig hans strålande humör och hans goda hälsa. I sin naiva optimism, sin glada självbelåtenhet är han den renodlade amerikanen.

Han kan berätta de fruktansvärdaste ting om sina landsmän utan att förefalla särskilt uppskakad över de djup av gemenhet som öppnat sig. Vid spansk-amerikanska krigets utbrott firade dumheten och fegheten formliga orgier: politici och mångmillionärer yrkade på, att krigsskeppen skulle stationeras utanför deras privata villor för att skydda deras egendom, och kunde i vissa fall genomdriva sina önskningar. Alla Roosevelts dylika erfarenheter hindra honom icke att med djup känsla förkunna den demokratiska grunddogmen: människorna i genomsnitt äro mönster av hederlighet, förnuft, energi och duktighet — en klass söndagsskolegossar utan vank och lyte! I grund och botten har han en rätt fördelaktig uppfattning även av Tammanyringen, vars skurkstreck han satt in sitt liv på att bekämpa. Åtminstone behöver påvens statssekreterare Merry del Val endast göra

sig skyldig till en jämförelsevis lindrig ouppriktighet, för att Roosevelt med av harm darrande stämma skall utropa, att en av Tammanys hejdukar skulle ha blygts över att framställa ett liknande förslag. Hans amerikanska patroitism, hans nationalfåfänga har en blindhet och en våldsamhet, vartill det gamla Europa aldrig haft att uppvisa maken. Europeisk patriotism förhåller sig till amerikansk som en beskedlig huskatt, spinnande och litet grå i pälsen, till en bengalisk tiger, som skakar sitt fängelse och fyller luften med sitt vrål. Allt vad Roosevelt varit med om är det märkvärdigaste i världshistorien, alla hans medhjälpare och underordnade äro de snillrikaste och moraliskt mest högtstående personer, som hävderna ha att berätta om. När mr Root har varit hans krigssekreterare, så går Roosevelt livlig ed på att »ingen minister i någon civiliserad nation någonsin gjort så mycket arbete eller någonsin haft en så viktig uppgift, som han löst så väl». Aldrig sedan historiens gryning ha så många förträffliga människor varit samlade på ett ställe som vid grävningen av Panamakanalen; aldrig har någon man utfört någonting som kan jämföras med överste Goethals verk (icke ens mr Root?). Vid varenda lunch och varenda valkampanj tyckes Roosevelt ha varit omgiven av en olympisk gudaskara. Vill man se presidenten Roosevelt i vardagslag, så skall man dröja vid hans besök på pansarskeppet Louisiana. Sedan Roosevelt hållit ett tal till besättningen, framträdde en underofficer, naturligtvis »the very picture of what a man-of-war's-man should look like»; han »proposed three cheers for me in *terms that struck me as curiously illustrative of America at her best*».

Med en viss nyfikenhet motser man detta prov på Amerikas högsta moraliska standard. »He said, *Now then men, three cheers for Theodore Roosevelt, the typical American citizen!*» Det är rörande att bevittna denna strålande ungdomliga självbelåtenhet — de båda parterna stirra varandra i ögonen med en varm och vacker hänförelse, vars uppriktighet är höjd över allt tvivel. Icke en fnissning, icke ens ett milt leende. Det är i denna sinnesstämning som Roosevelt kunnat nedskriva den monumentala satsen: »From the beginning to the end our course was straightforward and in absolute accord with the highest standards of international morality.» Det är alldeles likgiltigt, vilken av sina politiska bedrifter som Roosevelt på detta vis betygsätter, ty det gäller allt vad han gjort. Han har aldrig givit sig själv och Amerika lägre betyg än *laudatur*. Försök icke att komma med någon diskussion — det är förutsett! »Criticism of it can come only from misinformation, or else from a sentimentality which represents both mental weakness and a moral twist.» Metoden erinrar slående om den som brukades av ordföranden, när Roosevelt för Klippiga bergens silvermän utvecklade guldmyntfotens välsignelser.

Denna benägenhet att förenkla, denna kärlek till superlativen, oförmågan att nyansera, egenrättfärdigheten, den okontrollerade lidelsefullheten, allt detta drog Roosevelt ned på en lägre intellektuell och moralisk nivå än den han av naturen tillhörde. Fälttåget mot trusterna och mot kapitalismens förtryck förde han till slut med sådana vapen, att Taft med en viss rätt kunde stämpla honom som hörande

till »political emotionalists or neurotics». Han vädjade allt hänsynslösare till de tarvligaste massinstinkterna, glömsk av vad John Hay en gång skrivit till honom, nämligen att det i de moderna demokratierna icke behöves något särskilt mod för att angripa rikedomen och makten — att kritisera det s. k. folket är däremot det verkliga mandomsprovet! Att slå in öppna dörrar och smeka pöbelkänslorna blev karakteristiskt för Roosevelts sista fas, enkannerligen under det stora världskriget, då han som krigshetsare ånyo kom att spela en betydande roll. På denna punkt kan man med lätthet konstatera, att han gjorde intellektuella uppoffringar för att tillfredsställa lidelserna, sina egna och andras. Han hörde nämligen *icke* till de amerikaner, som saknade varje begrepp om den europeiska konfliktens verkliga förutsättningar; han var ingalunda ett sådant vidunder av okunnighet som presidenten Wilson. Han hade sett Europa med egna ögon, och han kände dess historia. Han borde ha varit upphöjd över de flesta av de fördomar, som behärskade hans landsmän; han hade alldeles särskilda förutsättningar att betrakta den fruktansvärda konflikten med mera opartiska ögon.

Roosevelt var från begynnelsen närmast tyskvän. I varje fall hade han redan som ung levat i Tyskland och mottagit starka och oförgätliga intryck. Med det sundaste och bästa inom sig hade han känt sig dragen mot det tyska folket; i självbiografien talar han med beundran om dess arbetsamhet, dess pliktkänsla, den vetenskapliga andan, patriotismen, kärleken till barnen, familjelivet; allt detta grep

honom så djupt, att han ännu efter fyrtio år försäkrade sig aldrig kunna känna för tyskarna som för främlingar.

Under sin utrikespolitiska bana hade Roosevelt mer än en gång samarbetat med Tyskland. När han uppträdde som fredsmäklare mellan Ryssland och Japan, fick han, enligt vad han själv försäkrar, den enda verkliga hjälpen från Tyskland, och han prisade alltid kejsar Wilhelms hållning under denna kris. I ett brev till John Hay av april 1905 gav han en klar framställning av spänningen i Europa: kejsaren tror uppriktigt att England förbereder en attack tillsammans med Frankrike för att tillintetgöra den tyska flottan och bereda Tysklands undergång; engelsmännen tro i sin ordning att kejsaren vill förstöra deras flotta och stryka ut det brittiska imperiet från kartan; »ömsesidig misstro och fruktan tvinga två folk till krigets rand». Han var övertygad om att beskyllningarna mot Tyskland voro ogrundade; han påpekar bl. a., att det tyska utrikesministeriet ingalunda arbetar med den målmedvetenhet och konsekvens, som man tillskriver det. Över huvud utmärkte sig Roosevelt genom en klar och säker blick för de utrikespolitiska realiteterna. Som diplomat visade han sig äga en lätt och lycklig hand; sina förnämsta framgångar vann han också inom utrikespolitiken. När han nedlagt presidentvärdigheten, företog han 1910 sin bekanta rundresa genom Europa, då han överallt hälsades med jubel av folkmassorna och överallt mottogs av suveränerna som en jämlike. I Bishops biografi offentliggöres ett ytterst märkligt dokument över denna resa. Det är ett förtroligt brev, som Roosevelt skrev till sin gode vän, den engelske histori-

kern G. O. Trevelyan, och vari han utförligt och fullkomligt öppenhjärtigt redogjorde för alla sina erfarenheter och intryck. Han skrev det under den förutsättningen, att det icke skulle nå offentligheten förrän långt efter den nuvarande generationens död, och han yttrade sig därför med ovanlig frihet både om ledande statsmän och regenter. Men efter Roosevelts död har det stora jordskredet gått fram, och många av de stater och härskarhus han skildrar ha störtat i ruiner. Det har visat sig möjligt att redan efter tio år framlägga Roosevelts berättelse för allmänheten. Den innehåller detaljer, som icke äro fullt diskreta — men världen har fått vänja sig vid litet av varje de senare åren, även de kungliga husen.

Utan ringaste tvivel är detta Roosevelts brev ett aktstycke av hög historisk rang. Det är något verkligt patetiskt i hela situationen; representanten för den stora amerikanska republiken, för den nya världen, besöker det gamla Europa på själva branten av det stora världskriget, möter de åldriga feodala institutionerna och deras purpurbeklädda härskare just innan de försvinna i avgrunden. Utan överdrift kan man kalla det en världshistorisk iscensättning. Roosevelt har också gripits av stämningen; han har knappast som författare åstadkommit något ypperligare och livfullare än detta långa brev. Det visar honom också från hans bästa sida, det ger oss hans klokhet och hans genomträngande blick. Det finns sidor, som vittna om verklig psykologisk intuition.

Han överskattade ingalunda de europeiska monarkernas maktställning. Det undgick honom icke en minut, att ingen av dem hade så mycket inflytande som en amerikansk pre-

sident. Själv skulle han aldrig ha nöjt sig med en så ringa makt som dessa suveräner, det stryker han ofta under. Särskilt fann han det påfallande, att kejsar Wilhelm på alla håll var omgiven av kritik och att han uttryckte sig med stor anspråkslöshet, när talet föll på Tysklands industriella och militära förhållanden. Det svarar just icke mot den bild av den kejserliga despotien i Europa, som sedermera blev ententens stora skräckspöke. Roosevelts skildring av kejsar Wilhelms mentalitet är skarpsynt. Han urskilde att kejsaren i grund och botten alls icke var fientligt sinnad mot England, att han tvärtom led av en olycklig kärlek till allt engelskt. Han analyserade den egendomliga dubbelheten i kejsar Wilhelms världsbild: å ena sidan var kejsaren fullkomligt medveten om att han icke var en absolut suverän, att han icke förmådde genomdriva sin personliga vilja, utan var nödsakad att styra den kurs som folket önskade, å den andra sidan försökte han upprätthålla ett sken av att monarken verkligen förkroppsligade sitt folk på samma sätt som för några hundra år sedan. Att Roosevelt och kejsaren personligen kommo utmärkt väl överens, ligger i öppen dag; båda betraktade ett krig mellan Tyskland och England som en världsolycka och rådgjorde om hur det skulle kunna undvikas. Däremot är det påfallande, att Roosevelt blev djupt besviken över att tyska folket icke visade hans person så mycket intresse och uppmärksamhet som han väntat. Gång på gång kommer han tillbaka till detta sorgliga faktum; överallt utom i Tyskland blev han mottagen av ändlösa, jublande folkskaror, ungefär som om han varit i Amerika; i Tyskland

däremot gick livet sin gilla gång, och han behandlades med artig vänlighet, men icke mera. Egentligen innebar detta att Roosevelts ofta uttalade önskan blev uppfylld, men det är icke fritt att han kände sig bönhörd över hövan, och man kan tydligt spåra en därav föranledd kyla mot Tyskland.

För den händelse att det tyska folket sedermera dyrt fick betala sitt förnuftigare och värdigare uppförande vid expresidentens besök, kan man konstatera, att det även denna gång fick lida hårdast icke för sina fel, utan för sina dygder.

I Österrike däremot visade sig den traditionella älskvärdheten i all sin glans, både vid hovet och hos folkmassorna. När Roosevelt åkte till Schönbrunn, kände han sig erinrad om det festliga mottagandet i Seattle — denna överraskande jämförelse mellan det under minnen sviktande Habsburgska slottet och nybyggarstaden vid Stilla oceanen hör till de specifikt Rooseveltska stämningsvärdena. I Jockeyklubben i Wien sammanträffade Roosevelt med den österrikiska aristokratiens blomma; han fann sällskapet utomordentligt angenämt, och det hela berörde honom som ett besök i Frankrike före revolutionen. Han var välkommen bland de österrikiska adelsmännen av flera skäl: såsom f. d. regementschef, såsom afrikansk storjägare och, icke minst, såsom dödsfiende till finansbaronerna! Han hade deras hjärtliga sympati i sin kamp mot storkapitalet — även de ansågo att penningarna hade fått alldeles för mycket att säga! Det är egendomligt att finna att den österrikiska *ancien régime*, som nu ligger i grus, ända till det sista bevarade det fina småleendet och den smidiga gracen.

Det skulle leda för långt att anföra alla de pittoreska interiörerna i Roosevelts brev. I Danmark gjorde han bekantskap med en judisk bankir, som var borgmästare och socialist, och som hade litet svårt att reda ut de olika lagren i sina åskådningar; i Norge blev han formligen förälskad i den kungliga familjen, och alldeles särskilt i prins Olav, och han uttrycker sin känsla med älskvärd öppenhet: »Om någonsin Norge skulle besluta sig för att bli republik, skulle vi vara glada, om de ville komma och bo hos oss i Sagamore Hill». Han förklarade sig för övrigt aldrig ha sett något som liknade det norska kungadömet utanför en opera-buffa. Sverige och Stockholm fann han »delightful», och han har en del att berätta både om de höga personer han mött och om de samtal han fört. Han tyckte icke om den ungsocialistiska propagandan, och han förklarade sig ha svårt att förstå bitterheten i den socialistiska klasskampen, eftersom Sverige hade »icke blott fria, men nästan demokratiska institutioner», och eftersom Sverige icke finge förlora i styrka ansikte mot ansikte med Ryssland — det skulle vara ett brott mot allt framåtskridande och all civilisation. Roosevelt hade nämligen en tämligen oförvillad blick på vad den ryska politiken innebar; han ansåg, delvis av egen erfarenhet, att det var den svekfullaste i världen.

Den som år 1911 skrev denna innehållsrika och klarsynta skildring av tillståndet i den gamla världen skulle ha haft goda förutsättningar att i Amerika företräda en opartisk uppfattning av det stora krig, som sönderslet Europa. Med en helt annan vederhäftighet och en helt annan realism än

presidenten Wilson skulle Roosevelt ha kunnat förfäkta neutralitetens sak; och den som med så stor handlingskraft och så säker takt uppträdde som fredsmäklare mellan Japan och Ryssland skulle ha kunnat urskilja den världshistoriska uppgift, som ett ögonblick låg inom räckhåll för Amerika. Det finns också antydningar om att Roosevelt vid krigets början stod på en förnuftig ståndpunkt; han skrev i oktober 1914: »Jag tror, att, på ett sätt, detta krig var ödesdigert oundvikligt vad fastlandsmakterna angår, och att båda parterna ha rätt var från sin synpunkt, sådana som förhållandena voro.» Enligt Bishop gick det också rykten om att Roosevelt var tyskvän — så kallades ju envar, som icke godkände den lögnaktiga dogmatik, vars fruktansvärda resultat nu ligga som en mara över världen. Men Roosevelt var icke mannen att länge stå kvar på denna ståndpunkt, som föga ägnade sig för demagogisk agitation. Snart nog befann han sig i medelpunkten för krigshetsen och brukade till överflöd alla de argument, som hans egna äldre uttalanden på det verksammaste vederlägga. Både han själv och hans famulus Bishop försökte med stor iver framställa saken så som om han under hela sin politiska bana varit en hårdnackad opponent mot den tyska autokratiens världsförtryck. Det är en liten pinsam omständighet, som vittnar om hur angelägen man varit att plåna ut spåren av Roosevelts äldre uppfattning. Bishop avtrycker ett egenhändigt brev från kejsar Wilhelm till Roosevelt av 14 januari 1904; det innehåller kejsarens överflödande och varma tacksägelser för ett brev, som presidenten skrivit, och vari han uppenbarligen uttryckt sin höga uppskattning av

kejsarens personlighet och hela politik. Men detta Roosevelts brev är egendomligt nog icke bevarat (»no copy of the letter from the President which called forth this outburst is extant, for it was a private note» —). Det tyckes vara det *enda* av Roosevelts brev, som icke blivit kopierat — en händelse, som onekligen ser ut som en tanke. Man skulle få något högre föreställningar om människonaturen, om en avskrift i alla fall kunde letas fram bland Roosevelts papper.

I de sista kapitlen av Bishops biografi möter man en Roosevelt, som befinner sig i ett tillstånd av religiös hysteri: han citerar profetissan Deboras förbannelser mot presidenten Wilson, han skriver i de amerikanska soldaternas Nya testamenten en sorts krigsbön, där det heter att Tyskland och Turkiet äro Moloch och Beelzebub, han jämför sig själv med Amos och Jesajas. Han hade gått varm; hela hans handlingshungriga och stridslystna natur skakades av förtvivlan över att icke kunna ingripa som han ville, att icke få komma till fronten. Det är egendomligt att se, hur själva den rastlösa aktiviteten förde honom på villovägar. Enligt vad en amerikansk kritiker påpekat, ha hans landsmän den felaktiga åsikten, att det är huvudsaken att något blir gjort, sedan kommer det av sig själv en smula förnuft i handlingen. En av Roosevelts beundrare kallade honom såsom medeltidens teologer kallade Gud: *purus actus.* I själva verket fanns det ingenting, som var mera blottat på verklig handling än Amerikas inträdande i kriget på ententens sida — det var intet hjältemod, det var ingen världshistorisk mission, det var endast ett glidande utför det sluttande planet. Den verkliga

handlingen, det världsfrälsande och förnuftiga, som krävde en kraftansträngning utan like, det var vad som föresvävade den fullkomligt inkompetente presidenten Wilson: att förbli utanför striden och att bruka denna oerhörda maktposition till att återställa en naturlig jämvikt, försona och medla, till att förhindra att kriget förlängdes för årtionden under förklädnaden av en hätsk och upprörande fred.

Det var presidenten Wilson, den svage och okunnige pratmakaren, som såg var handlingen fanns, men icke förmådde utföra den; och den man, som var *purus actus*, och som obestridligen var en man med verklighetssinne, såg ingen annan uppgift för sin handlingskraft än att slå in öppna dörrar, ge banesåret åt en dödligt sårad och skriva dumheter om Beelzebub i de amerikanska rekryternas biblar — liksom om det icke funnits tillräckligt av fanatisk enfald förut. Ty det tragiska, det hopplöst förvirrade i världssituationen, det hade den optimistiske aktivisten Roosevelt intet organ att uppfatta, det hörde till de Hamlet-stämningar, som han icke förstod. Man är frestad att avsluta betraktelsen av Roosevelts självbiografi och de båda amerikanska presidenterna med Almquists bittra ord: »Varför är den gode dum? Varför är den kloke ond? Varför är allt en trasa?»

(Okt. 1921.)

TYSK REVOLUTIONSDIKTNING.

Det är icke någon glädjande anblick den tyska litteraturen erbjuder för ögonblicket. Det förvirrade och förvridna, det osunda och haltlösa står överallt i yppig blomstring, och den tyska litteraturkritiken, som om möjligt överträffar den franska och den engelska i inkompetens, stämmer upp sina svulstiga och öronbedövande lovsånger över alla de nya underverken. Den glada hänförelsen räcker till icke blott för alla inhemska monstra och perversiteter — så snart det utanför Tysklands gränser produceras något riktigt ihåligt och affekterat, något verkligt sjukligt och förskruvat, genast kan man vara förvissad om att det samlar sig en grupp tyska beundrare, som på sin fruktansvärda metafysiska jargong ge uttryck för sitt dunkla känslorus. En vemodig iakttagare kan icke låta bli att fråga sig, om den litterära kulturens traditioner verkligen ha blivit

---

Franz Werfel: *Nicht der Mörder, der Ermodete ist schuldig.* Eine Novelle. Kurt Wolff Verlag. München 1920.

Bernhard Kellermann: Der 9:te November. Roman. S. Fischer Verlag, Berlin 1921.

alldeles ödelagda och förkvävda i Lessings och Goethes, i Schillers och Gottfried Kellers land.

De tvenne böcker, vilkas titlar här antecknats, ha namnkunniga författare till upphovsmän. Franz Werfel är en av de unga lyrici, som förvärvade sig berömmelse under krigsåren; Bernhard Kellermann var redan förut känd genom sina romaner, framför allt genom det skickliga, sensationella och torra ingenjörseposet *Tunneln*. Dessa nya arbeten kan man med fullt fog ställa samman, ty de ha mycket gemensamt. De ge i litterär form uttryck för det själstillstånd, som skapade det tyska sammanstörtandet och den tyska revolutionen. Som litterära dokument äro de föga märkliga, men som historiska och psykologiska aktstycken ha de intresse.

I högsta grad karakteristiskt är, att de båda kretsa kring samma figur: generalen. I båda är han förvandlad till typ, i båda är han målskivan för hat, kritik, avsky.

Hos Franz Werfel är miljön österrikisk. Novellens hjälte är son till en officer, som efter hand avancerar till arméns högsta poster. Fadern är skildrad som en fullkomlig automat i uniform, blottad på alla mänskliga känslor. Han kallar sin son för korpral, behandlar honom som en vilt främmande, intresserar sig uteslutande för tjänsteangelägenheter, skickar honon till hans födelsedagar regelbundet en postanvisning på hundra kronor, utan en hälsning eller ett vänligt ord. Det hela är närmast en travestering av den sorgliga historien om förhållandet mellan Fredrik den store och hans fader, men så förgrovat och förenklat att man icke en sekund för-

mår intressera sig för den militäre tyrannen. Han liknar mest en trädocka i ett marknadsstånd, gjord att kasta bollar i huvudet på — ingen låter inbilla sig, att det är en levande människa.

Sonen, som blivit tvingad att välja officersyrket, är en nervös stackare, som reagerar för ett kommandoord som för ett knivstyng, får kallsvett när man ser på honom och är skapad till syndabock. Hela hans liv är hemligt och vanmäktigt hat mot förtryckarna. När han går på gatan, drömmer han om att strypa sin fader — han vaknar ur ett vällustigt rus, när han finner en lyktstolpe mellan sina händer. Under sin garnisonstjänst slår han sig i slang med ryska och judiska anarkister och arbetar på att uppvigla soldaterna. Dessa fanatici äro hans själsfränder — han beundrar deras musjikblusar, deras änglalika ögon, deras sublima judiska patriarkhuvuden, och han känner en med vördnad blandad glädje i deras sällskap. De förkunna krig på liv och död mot den patriarkaliska världsordningen, som innefattar religion, stat, domstolar, armé, industri, varje form för auktoritet. »Fadersmakten, *patria potestas,* är den onda principen i och för sig själv. Den är ursprunget till alla mord, krig, missgärningar, förbrytelser, hat och elände, liksom sonskapet är ursprunget till alla slavinstinkter, det vidriga as, som murades in i grundstenen till all slags historisk statsbildning.»

Konklusionen är icke svår att draga: den ädle, men något neurasteniske svärmaren kan icke få sin själaro för billigare pris än fadermord. En rå och otäck scen skildrar hur han nattetid tränger in hos sin fader generalen och under andlös

tystnad jagar den nakne gubben runt kring ett bord med ett mordvapen i högsta hugg. Lyckligtvis behöver mordet icke fullbordas i gärning — det visar sig vara tillräckligt att det utförts i andanom. När den gamle mannen fallit på knä och tiggt om nådestöten, har den älskvärde neurastenikern återfått sitt självförtroende och övervunnit den hundaktiga respekten för fadersmakten. Han är nu fri, lämnar sitt fosterland och drar ut i världen för att bli en stark och lycklig människa.

Denna vidriga och hopplöst enfaldiga historia vore emellertid icke fullständig, om icke författaren till slut också avslöjat sin inspirationskälla. Novellens hjälte — *lucus a non lucendo!* — skriver till slut ett brev, där han visar sig vara en lärjunge till professor Freud, den s. k. psykoanalysens genialiske uppfinnare. Han utvecklar, att varje fader är Laïos, Oidipus' upphov, »varje fader har utsatt sin son i en öde bergstrakt av ångest för att sonen kunde beröva honom herraväldet, d. v. s. *bli någonting annat,* välja ett annat yrke än det fadern utövat, förneka och störta faderns världsåskådning, avsikter, idéer. Men varje son dödar liksom Oidipus sin fader Laïos, ovetande eller med full vetskap dödar han gubben, som spärrar honom vägen.» Hela novellen rör sig med andra ord om den s. k. Oidipus-komplexen, sorgligt ryktbar i otaliga avhandlingar av psykoanalytiska forskare. Det bör tilläggas, för att få signalementet fullständigt, att enligt samma Freudska betraktelsesätt är varje son lik Oidipus även därutinnan, att han gärna skulle vilja äkta sin moder — därmed är den sonliga kärleken till modern avslöjad i sitt sanna vä-

sen! Franz Werfel har diskret antytt även denna sida av saken, då han låter gossen sörja över att modern icke är så elegant chausserad som andra damer.

Utan att vara antisemit kan man dock icke undertrycka vissa känslor av obehag vid betraktandet av de österrikiska judarnas insats i modernt idéliv. Arthur Schnitzler med sin kvalmiga pornografiska pjäs *Reigen* — som naturligtvis betraktas med djup vördnad av alla de litterära kökspojkarna —, Freud med sina ruskigt monomana »vetenskapliga» hypoteser, Steinach med sina lätt tvetydiga föryngringsexperiment: det är verkligen en anslående trio. Franz Werfel hör uppenbarligen till samma krets — de ivriga utfallen mot antisemitismen, inströdda litet överallt i boken, förråda tillräckligt tydligt hans härstamning. Han har äran att ha kombinerat den Freudska »Oidipus-komplexen» med det anarkistiska hatet till samhällsordning, auktoritet, disciplin, och därmed har han åstadkommit ett diktverk, vars bottenlösa perversitet har fått en passande symbol i titeln: *Det är icke mördaren, utan den mördade, som är skyldig.*

Bernhard Kellermanns omfångsrika roman skildrar Berlin under de sista krigsåren. Obestridligen har han på mera än ett ställe lyckats återge atmosfären över den olyckliga, förpinade, utsvultna staden, med sin slöja av dov apati, varunder det dolde sig så mycken förtvivlan, nervös ångest, oklar längtan efter en förändring till varje pris. Den underjordiska järnvägen, full av tunt klädda människor, blåa i ansiktet av köld och hunger, trängseln mellan de förbittrade skarorna, de kvinnliga konduktörernas gälla skrik — allt

dylikt är skildrat med virtuositet. Romanens huvudperson är generalen, eller kanske rättare generalens automobil, ty det finnes lika litet själ i människan som i maskinen. I rasande fart ilar den genom gatorna, och fotgängarna känna det som en ära att nära nog bli överkörda av generalens automobil — åtminstone försäkrar Bernhard Kellermann det på en av romanens första sidor. På detta lättfattliga sätt har han skildrat den tyska servilismen. Vid hörnet av Wilhelmsstrasse släpar sig en krympling i fältgrå uniform fram genom gatsmutsen — han har inga ben. Det är på ett hår att automobilen gått över honom. Generalen sitter likgiltig, orörlig, okänslig bakom glasrutorna. För honom existera inga civila, inga individer; han tänker i marschkolonner och stormbataljoner. När en general ser trettio procent av regementet ligga stupade efter angreppet, säger han blott: »Nå, det avlopp ju lindrigt!»

Så tar sig generalen ut vid romanens början; vid dess slut är han en slagen och ruinerad man, hans egen dotter har övergivit honom och gått till de revolutionära, och en vacker morgon ligger han död i sin gråa fältkappa. På sista sidan få vi bevittna hans begravning. Ingen följer hans kista utom en kapten Wunderlich, som haltar efter på sina kryckor, klädd i en vanlig soldatkappa. Likvagnen får göra halt på gatan för att släppa fram det omätliga sorgetåget efter revolutionshjältarna från den 9 november — där föras folkets män, begravda i blommor, begråtna, förhärligade, följda av folkmassorna. Det har berett författaren en djup tillfredsställelse att skildra denna generalens definitiva förödmjukel-

se. Med något av samma vällust har han förut berättat, huru Kunze, tjänsteman vid den hemliga polisen, jagas som ett villebråd av de revolutionära folkskarorna och till slut söker opp en undangömd trädgren i Tiergarten för att hänga sig.

Bernhard Kellermanns roman är en apotesos av revolutionen. I bjärta färger skildrar den officerarnas njutningslystnad och sedefördärv, de hemliga nöjeslokalerna och maskeradbalerna, där blinda spela hasard med krymplingar. De preussiska junkrarna äro hårda, trolösa sällar, fega och fåfänga; furstarna fly förklädda med sina dyrbarheter. Det skulle vara en tröstlös tavla, om icke Ackermann ginge genom Berlins gator, en soldat, som delar ut propagandaskrifter för fred, broderskap och revolution. Han är nästan från sina sinnen av hänförelse — när han ser den röda flaggan på den ryska legationen, tar han av sig mössan och viskar: »Ljuset från Östern — Morgonrodnaden.» Visserligen går han själv under, men det är hans ande, som vandrar i spetsen för sorgetåget på bokens sista sida. Han är personifikationen av den 9 november, revolutionens stora segerdag, som gjort det tyska folket till det utvalda folket.

I psykologiskt avseende är Bernhard Kellermanns roman lika ytlig som Franz Werfels novell. Ingen av författarna har ens försökt att ge en bild av den tyske generalen, som är deras motståndare; de ha inspirerat sig ur de allra banalaste slagorden och nöjt sig med de allra grövsta karikatyrerna. Det är egendomligt att tänka sig, att den anda, som skapades av Fredrik den store, av Gneisenau och Scharnhorst, av Blücher och Clausewitz, som under världskriget

uthärdade en materiell och moralisk belastning, till vilken världshistorien saknar motstycke, som gång på gång var nära att rycka till sig segerkransen från en liga av alla jordens folk — det är egendomligt att tänka sig, att den för vilken liten belletrist som helst nu ter sig som idel själlöshet, enfald, gemenhet, vanmakt. Hur platt och enkel blir icke tillvaron för den som dömer allt efter utgången! För honom är det döda lejonet helt enkelt ett föremål, som kan brukas till att ge åsnesparkar åt.

Om Franz Werfel och Bernhard Kellermann äro klena i kritiken, så får det rättvisligen erkännas, att de äro om möjligt ännu svagare i det positiva. Det är förgäves man i deras böcker söker efter några mänskliga värden, som skulle kunna ersätta de störtade idealen. Hjälten-mördaren hos Werfel gör intryck av att vara en utpräglat degenererad person, och det är betecknande att de anarkistiska möten vari han deltager, äga rum i en tvetydig lokal, hälften bordell och hälften opiehåla. Om framtidens anda skall födas i den omgivningen, torde den bli belastad från födseln. Samma kärlek till det morbida och smutsiga röjer sig i Kellermanns roman: av representanterna för den revolutionära mentaliteten är Herbst en stackars alkoholist, som blivit sinnessjuk av sorg över sin sons död, och den idealiske svärmaren Ackermann vandrar kring med det besynnerliga leende, vilket man brukar finna i ansiktena på dem som se himmelen öppen. Det är icke precis något tryggt sällskap.

Varken Franz Werfel eller Bernhard Kellermann har sålunda lyckats i poetisk form förverkliga några nya revolu-

tionära ideal — man skapar inga nya livsvärden enbart genom att kasta smuts på det förflutna. Däremot ha de gjort sitt bästa för att hos sina egna landsmän hamra in den uppfattning av tysk mentalitet, som Tysklands fiender allt sedan krigets början förkunnat på gator och på torg. Eftersom denna orättvisa och hätska uppfattning är den psykologiska källan till de flesta olyckor, som för närvarande hota Europa, så är det icke blott ett tyskt, utan ett internationellt intresse att motarbeta den.

Bernhard Kellermann synes redan ha blivit delaktig i det slags triumfer, som bruka komma angivaren till del. *Den 9 november* har blivit uppmärksammad i England, och *Tunneln* går för närvarande som följetong i en stor parisisk tidning. Franz Werfel borde kunna räkna på något liknande erkännande. Titeln på hans novell verkar ju som en epigrammatisk definition på hela Versaillesfreden: *Det är icke mördaren, utan den mördade, som är skyldig.* Det är ett hemskt ordspråk från Albanien, det gamla mördar- och rövarlandet, men det har blivit den moderna diplomatiens lösens- och nyckelord.

(April 1921.)

SKOMAKAREN AIOLOS.

På en liten förstadsteater i Berlin, upprätthållen av småborgare och arbetare, som genom abonnemang förvissat sig om rättigheten att se Shakespeare och Molière, Ibsen och Kleist, uppfördes i april 1922 en komedi på vers av en debuterande författare. Själva sakförhållandet var kanske icke så märkligt, men det märkliga låg däri, att denna poetiska komedi, som var förlagd till Rom på kejsar Diokletianus' tid och hade till hjälte den grekiske skomakaren Aiolos, gjorde stormande lycka på scenen och kväll på kväll fyllde den anspråkslösa salongen med munterhet och skratt. Ja, framgången var så stor, att teaterikritiken tog skada till sitt humör och fick brått med att varna den unge diktaren mot förtidiga storhetsdrömmar. Man upplyste honom om att han visserligen skrivit ett spirituellt och älskvärt stycke, som visat sig äga den sällsynta egenskapen att icke vissna eller blekna på scenen, utan i stället blomstra och skimra i rampljuset; men därför skulle han icke inbilla sig att han vore en diktare av rang.

För min del får jag bekänna, att jag har rätt låga föreställningar om den tyska kritiken. Jag har en misstanke att Skomakaren Aiolos skulle ha vunnit varmare sympati och större aktning hos Berlins konstförståndiga, om han kunnat uppvisa några intressanta spår av expressionism, ansiktskramp eller sinnesförvirring. Sedan någon tid föreligger dramat i bokform.[1] Det är ungt, kvickt och friskt, det har scener av dramatisk nerv och saftig humor, och över andra ställen glittrar lyriken som en klar och vederkvickande, men sparsam dagg. Det är värt att läsas, njutas och beundras för sin egen skull, och det skulle kunna göra lycka på vilken scen som helst. Mycket talar för att namnet Arnold Kübler hör till dem som vi en gång få lära oss litet var; i hans talang finnes något osökt, omedelbart och sunt, som tyder på stark och rik växtkraft. Men till alla dessa litterära förtjänster kommer slutligen det, att Arnold Küblers drama är ett gripande dokument om en sida av det andliga livets villkor i det samtida Tyskland, och även ur den synpunkten kan det vara värt en stunds eftertanke. Det är gripande som vittnesbörd just därför, att det är så fullkomligt omedvetet och oavsiktligt. Säkerligen finnes det ingenting som varit den unge poeten mera främmande än att karakterisera den atmosfär som omger honom, och psykologiska eller politiska tendenser synas icke ha gjort honom många bekymmer. Han rår icke för att den poetiska fantasilekens figurer förråda så mycket av hans och hans generations erfarenheter På samma sätt

---

[1] *Arnold Kübler: Schuster Aiolos.* Komödie in drei Akten. Gustav Kiepenheuer Verlag, Potsdam, 1922.

kan man i barnets sorglösa lek, som är en flykt bort från verkligheten, urskilja de omedvetet speglade reflexerna av det unga sinnets första prövningar, fröjder och smärta. Intet vittnesmål kan vara mera äkta.

Skomakaren Aiolos är en grek, som efter sin ungdoms muntra odyssé slagit sig ner i världens huvudstad och tagit sig en romersk hustru. Den arma Portia har det inte så lätt, ty hennes make är icke det mönster för en äkta man, vilket i den romerska rätten utgör den normgivande juridiska personligheten, *bonus pater familiæ*. Över huvud är Aiolos svag i juridiken. När hans hustru skickat honom att betala en skuld på sjuttio sestertier hos slaktaren Tigellinus, dukar han på vägen under för sitt teaterbegär, han bjuder en utarmad ungdomsvän, som han tillfälligtvis råkar, att dela skådespelets fröjder, och när han med tom taska, men vederkvickt till själen, tjusad av tragediens skönhetslinjer, rik på praktfulla repliker, dem han ögonblickligen lärt sig utantill, återvänder till hemmets härd, står han ansikte mot ansikte med den uppretade slaktaren, som presenterar honom de förfärligaste räkningar och de mest bloddrypande skadeståndskrav under hot att tvärt sätta honom i bysättningsfängelset. Den gode greken har aldrig behagat skänka den romerska lagstiftningens små sinnrika detaljer den allvarliga uppmärksamhet som de förtjäna. Han tar livet alltför lekfullt. När han hos snickaren Cethegus beställer en trebent skomakarstol, och den fantasilöse hantverkaren pedantiskt frågar honom, hur många stolar han önskar, svarar han ironiskt: Naturligtvis ett dussin. Det är ett harmlöst skämt, men det kommer

att stå den fattige skämtaren dyrt, när den allvarlige och ordhållige snickaren fyller hela scenen med trebenta stolar och obevekligen kräver sin betalning. När samtidigt skatteindrivaren för femte gången dyker upp hos stackars Aiolos, skakande fångkedjorna, är måttet rågat och förvirringen står på sin höjd. Det återstår honom ingenting annat än att gå och kasta sig inför kejsarens fötter, i hopp att denne av barmhärtighet och nåd skall frälsa den ohjälplige slarvern från hans förföljare.

Kejsar Diokletianus har redan beslutat att lägga ned sin krona och vända åter till sin hembygds berg; för sista gången sitter han på tronen, lyssnande efter hovslagen på den häst, som i sporrsträck bär hans efterträdare från Ostia. Bland de audienssökande, som skockats kring tronen, befinner sig även skomakaren Aiolos, och han har inga dåliga utsikter, ty kejsar Diokletianus är vid milt lynne inför utsikten att befrias från den tunga spiran. Men Aiolos vore icke den han är, ifall han icke på nytt misslyckades. Det är lättrördheten, fantasimottagligheten, den osjälviska hänförelsen över livets sköna och betydelsefulla skådespel, som ånyo spela honom ett spratt. Kejsar Diokletianus' visa och stolta härskargestalt, hans patetiska avsked från maktens insignier göra ett så djupt intryck på Aiolos, att hans egna små futtiga angelägenheter fullkomligt falla honom ur minnet — först sedan kejsaren och hans följe avlägsnat sig, och Aiolos ensam står kvar i tronsalen, slår honom som en ljungeld den tanken att han nu med tomma händer måste återvända till sina obevekliga fordringsägare och till sin älskade, men förgrämda Portia. För att

skingra sin förtvivlan slår han sig ner på tronen, sätter kronan på sitt huvud, fattar spiran och börjar leka kejsare. I samma ögonblick återkommer centurionen med vakten, som följt Diokletianus utför trapporna, och hälsar bävande i den purpurklädda gestalten på tronen Roms nye kejsare. Leende, sorglös, leksen, accepterar skomakaren Aiolos sin nya roll. Hans naturliga vältalighet, lyckligt understödd av reminiscenser från det skådespel som han dagen innan bevistat för slaktarmästar Tigellinus' sjuttio sestertier, gör en utmärkt god verkan, när det gäller att från tronen tolka det kejserliga majestätets tankar och känslor. När prinsessan Phaetusa anländer från Bysanz för att fira sin förmälning med den nye världshärskaren, finner hon i Aiolos en tillbedjare som har ordet i sin makt och förmår omge henne med beundran och finkänsliga hänsyn. När Portia och den alltför samvetsgranne snickaren Cethegus dra tvisten om de tolv skomakarstolarna inför tronen, får Aiolos ett osökt tillfälle att rikta ett dråpslag mot den flinthårda och lömska romerska juridiken och att försvara en mera human och humoristisk uppfattning av det mänskliga levernets problem. Inför den förskräckte Cethegus passar den nye kejsaren på att säga sitt hjärtas mening om hela snickerihantverket. Det är ett tarvligt yrke. Det är ensidigt inriktat på kistor och skåp, på allt som låses och stänges och fylles med jordiska ägodelar. Det är ett yrke som står i tjänst hos girigheten, misstänksamheten och den mänskliga oföretagsamheten — stolar och sängar äro ju till blott för den late och sömnige. Med glödande hänförelse gör sig däremot den vältalige kejsaren till

tolk för den höga betydelsen i skomakarens hantverk. Skomakaren tjänar människofoten, som bär oss till främmande städer och länder, till fältslagen och till älskarinnan — han tjänar den stora rörelseprincipen, som håller själen frisk och spänstig och öppnar vandringslivets fria horisonter. Den uslaste skomakarpojke står enligt Aiolos på en högre moralisk ståndpunkt än den skickligaste snickarmästare, och efter denna dundrande straffpredikan underkänner han kategoriskt snickaren Cethegus' krav på betalning för de många stolarna.

Tyvärr är det icke alla problem, som den nye kejsaren förmår lösa lika lätt. När det gäller frågan om tullavgifterna vid Bosporen, invecklar han sig i motsägelser, och han har icke regerat många timmar, förrän hans tron vacklar och störtar samman. Den sannskyldige kejsaren anländer försenad från Ostia, fnysande av vrede, och vädrar i den harmlöse usurpatorn ledaren för en fruktansvärd och vittförgrenad sammansvärjning. Det ser mörkt ut för den stackars Aiolos, men den sista akten visar oss de överraskande peripetier, som rädda honom ur tyrannens klor. Under sin korta regeringstid har nämligen Aiolos råkat lämna kejsarkronan till förvaring åt sin älskade Portia, och denna romerska prakthustru har hållfasta fingrar. De besynnerliga uppträdena i palatset ha framkallat jäsning och oro nere i Rom, soldaterna och folkmassan kräva med vild ångest att få se den verklige, den legitime kejsaren, d. v. s. den som bär kronan på sitt huvud, och de gilla inga undanflykter. Sekunderna äro dyrbara, och eftersom Aiolos är den ende som kan skaffa fram kronan, är han

situationens herre. Lekfull och oansvarig som alltid, plockar han fram den ur Portias äggkorg, Rom har åter en härskare i maktens hela ståt, och medan facklorna tändas, trumpetfanfarerna smattra, gläder sig Aiolos med sin trogna hustru över att hava lyckligen undsluppit sina bråkiga och hårdhjärtade fordringsägare. Han har för övrigt vunnit en varm beundrarinna i den nya kejsarinnan: prinsessan från Bysanz har hos skomakaren Aiolos funnit en finare och mera bevingad melodi än hos alla de romerska koppartuborna, och när hon räcker sin hand åt kejsaren, lovar hon att lära honom hemligheter, som aldrig uppenbarats för de befallande soldaterna. Det är skönhetens, fantasiens, humorns, det oskyldiga lättsinnets hemligheter, och fastän det icke säges, förstår man att hon haft Aiolos till sin mästare.

Det är sagans strålande sol, som lyser festligt över Arnold Küblers komedi. Men det är lätt att se vad det är för en princip som triumferar i den obetänksamme Aiolos' visa dårskap. Visserligen är den gode skomakaren ingen djupsinnig filosof, men han företräder med stor konsekvens oppositionen mot de fastställda normerna, mot de tunga formerna, mot paragraferna och reglementena. Han är ögonblicksmänniskan, som följer stundens ingivelse. Man skulle kunna tolka komedien som ett muntert skämt med den preussiska byråkratien, med den stela formalismen, den stränga juridiken, den blinda disciplinen. Det är säkert ingen slump, att hela fabeln har en otvetydig likhet med den burleska komedi ur verkligheten, som för ett tiotal år sedan utspelades i den lilla staden Köpenick. Jag undrar för resten, om icke hjäl-

ten i Köpenickhistorien hade samma borgerliga yrke som den gode Aiolos. Ceremonimästaren Maxentius utropar på ett ställe, för att urskulda den fruktansvärda förväxlingen:

Die Krone ist's doch, die den Kaiser macht,
daran erkenn' ich ihn, woran denn sonst? O Herr, zu denken
über den, der mir befiehlt, davor
bewahrten mich bis heute unsre Götter:
wär' ich denn, wenn es anders wäre, je
zu meinem Amt gekommen?

Det klingar som en satir på hela det sinnestillstånd, vars tillvaro Köpenickkaptenen med oemotståndlig komisk effekt avslöjade.

Emellertid, om skomakaren Aiolos icke vore något annat än en ny uppenbarelseform för Köpenickkaptenen, så vore det föga bevänt med honom. Det finnes för ögonblicket tacksammare uppgifter än att skriva satirer mot den överdrivna laglydnaden och den järnhårda samhällsdisciplinen — det är icke precis de lyten, som prägla samtidens anletsdrag. Det är sant att skomakaren Aiolos företräder ett ostyrigt frihetspatos, men ser man bättre till, är det icke av politisk art. Det är ett frihetspatos av mycket djupare, mycket elementärare slag.

Trots den utpräglade motviljan mot den juridiska rättvisan är den gode Aiolos ingen anarkist, och det vore att misskänna honom, om man räknade honom till bolsjevikerna, därför att han slösar bort de sestertier, som rätteligen bort tillkomma slaktarmästaren Tigellinus, på ett teaterbesök. I

stället personifierar han den rent estetiska livsaspekten, som till själva sitt innersta väsen är *jenseits von Gut und Böse.* Han vill varken vända upp och ned på samhället eller på de medborgerliga moralbegreppen — han bara ignorerar dem ett lyckligt och pliktförgätet ögonblick, för att sedan ångerfullt lova bot och bättring inför den bekymrade Portia. Han är full av oskuld och helig naivitet: världen ligger så brokig och lockande för hans blick, som den blott kan te sig för den som lyckats glömma livets bekymmer och livets reala uppgifter. Han är den estetiska betraktelsen, den avsiktslösa fantasileken. Han är sorglösheten, lättsinnet om du så vill; men det finns icke en skymt av ond vilja i hans harmlösa väsen. Han är levnadsglädjen och det muntra skämtet; han är ungdomen och äventyrshumöret; han är barnasinnet, som solar sig i nuet och glömmer framtiden. Hans frihet är själens frihet, när den höjer sig över nödvändighetens fjättrar och band, när den gör sig fri från de pockande behoven och njuter tillvaron som ett skönt sken, som ett skådespel. Hans filosofi är den ytligaste och djupsinnigaste som finns —ingenting kan byggas på den, och dock finnes det ingen varaktig jordisk lycka, ingen mänsklig visdom som håller provet, utan att det däri ingår ett stänk av skomakaren Aiolos' dårskap. Prinsessan från Bysanz har förstått det.

Är det icke gripande, är det icke paradoxalt, att en ung tysk poet i nådens år 1922 har känt sig kallad att skriva denna graciösa och leende komedi till förhärligande av det oskyldiga lättsinnet och den estetiska frihetskänslan? Det är en naiv tapperhet i Arnold Küblers gest, som man icke nog kan

beundra. Sannerligen, det finnes icke någon punkt på jorden, där skomakaren Aiolos' anda vore så väl behövlig som i Tyskland. Ingenstädes har han sämre villkor, ingenstädes är han vådligare beträngd. Den blodige slaktarmästaren Tigellinus är outtröttlig i att utfundera de barockaste skadeståndsanspråk, den lömske snickaren Cethegus hånskrattar över sitt lyckade knep, stackars Portia, den trogna själen, blir bitter och grälsjuk över sina tomma grytor, den grymme exekutionsbetjänten knackar otåligt på dörren. Kan skomakaren Aiolos ur dessa gnagande bekymmer och namnlösa förödmjukelser, ur denna häxdans av vedervärdighet och gemenhet frälsa något av sin ovärldsliga inre frid, då har han frälsat sin odödliga själ. Det finns ett lättsinne som är desperation och fördärv, och det har icke saknats vittnesbörd om hur det gripit kring sig i våra dagars Tyskland. Det finns ett annat lättsinne, som är själva den oförstörbara ungdomskällan; den porlar i Arnold Küblers komedi.

Jag undrar, om icke diktaren ändå haft en aning om att det finns en världshistorisk bakgrund till hans poetiska skämt. Aiolos slutar skådespelet med följande replik:

Hör, Portia, in späten Zeiten werden
reihenweis, mit Ziffern wohl versehn,
die Kaiser Roms in dicken Büchern stehn,
doch keiner trägt den Namen Aiolos.
Was kümmert's mich, die Wissenschaft
mag mich verleugnen, mir und meiner Portia
giebt dies ein Recht, die lückenhafte
Weltgeschichte gänzlich zu missachten.

I denna spotska och ironiska självständighetsförklaring mot världshistoriens enfaldiga orättvisa skymtar diktarens djupaste frihetspatos.

(Nov. 1922.)

PAUL ERNSTS NOVELLER.

Den tyska litteraturen är fattig för närvarande, lika fattig som den tyska staten. Det finnes säkerligen många bland Tysklands vänner — ty trots allt är icke denna kategori av människor alldeles spårlöst bortsopad från jordens yta — vilka med en viss oro och ängslan speja efter goda tecken inom den slagna nationens andliga liv. För dem skulle det vara en tillfredsställelse, om det visade sig att den tyska kulturen på nytt kunde frambringa skatter av det slag, som varken rost eller mal förtära och som ingen Shylock från Versailles förmådde lägga beslag på. Tyvärr har detta hopp mestadels blivit gäckat. Vad den expressionistiska rörelsen under buller och bång har åstadkommit är näppeligen av den art, att det kan bereda Tysklands vänner någon glädje; snarare borde det bland Tysklands dödsfiender kunna utlösa ett leende av grymt välbehag, ett leende av samma slag som det man log på många håll vid nyheterna om den tyska surrogatindustriens landvinningar under krigsåren. Ty en mera glänsande massförfalskning av andliga livsmedel har sällan förekommit, och väl må man beklaga de olyckliga, som skola hämta näring för sin frihetskärlek hos Heinrich Mann och tillfredsställa behovet av ren andlighet hos Werfel, Hasen-

clever, Edschmied; de äro väl förberedda att studera politisk sedelära hos Mathias Erzberger. Det hör icke heller till de glädjande symtomen, att Rudolf Steiners antroposofi vinner lärjungar i allt vidsträcktare kretsar — gammal vidskepelse och modern överspändhet ha blandat sina själsliga gifter i den filosofiska spekulationens bägare. Och även om Hermann Keyserling förtjänar att tas mera på allvar, så måste man häpna över det spekulativa högmodet hos grundläggaren av »vishetsskolan» i Darmstadt; allt det sterila, verklighetsfrämmande och konturlösa i den tyska transscendentalismen har fått en ny och tidsmässig form i det digra verket »Reisetagbuch eines Philosophen», vilket framkallat vilda utbrott av hänförelse och hälsats som ett evangelium.

Den tyska kritiken kan framträda med grundade anspråk på att vara den uslaste i världen, och det vill icke säga litet. Den är så förstående, så välvilligt intresserad av allt nytt och löftesrikt, så lätt att entusiasmera, att det knappast finnes någon talanglöshet, någon litterär svindel, som den icke skänker sitt hjärtliga bifall och sitt kraftiga stöd. Under all denna blomstrande trafik går känslan för det äkta och gedigna förlorad — ty det äkta är till själva sin natur en sällsynthet, och där surrogaten bli godkända, måste den oförfalskade varan med logisk nödvändighet bli förbisedd. Vill man söka tyska författare av verklig betydenhet, så måste man följaktligen vara beredd på att finna dem bland de i Tyskland jämförelsevis oberömda. Det träffar in med Paul Ernst. Den femtiofemårige diktaren, vars skrifter för närvarande komma ut i en samlad upplaga hos Georg Müller i München,

har visserligen en krets av vänner och beundrare, men på den publicistiska ryktbarhetens stora marknadstorg har hans namn aldrig hört till de utskrikna. Han är en man för sig, icke en partigängare; han tänker icke i klichéer, han arbetar icke med sensationer. Han är måhända lika mycket filosof och grubblare som diktare, och hela hans utveckling har varit bestämd av idéer. Det är betecknande för honom, att han alltid strävat att lösa de estetiska problemen icke blott praktiskt utan också teoretiskt; han har sin givna plats i raden av tyska diktare, Schiller, Hebbel, Otto Ludwig, vilka med lidelsefull energi sökt utforska den stora konstens lagar, och hans estetiska undersökningar höra till de klarsyntaste och djupsinnigaste, som i våra dagar sett ljuset.

Hans verk är alltför rikt och mångskiftande för att en uttömmande analys här skulle vara möjlig, och icke heller tillåter den trånga ramen en framställning av hans historiska miljö och utvecklingsgång. Sin utgångspunkt har Paul Ernst i naturalismen och socialismen. På nittiotalet var han huvudredaktör för en socialdemokratisk tidning i Berlin, blev åtalad och dömd för upphetsande skrivsätt — det var under socialistlagens heroiska tid, då det var en smula fara förenad med folktribunens kall. Han var starkt påverkad av Tolstoj och ryssarna, och i en nationalekonomisk avhandling sökte han att bygga ut en tes ur Marx' lära om kapitalet. Litterärt sett hörde han till Hauptmanns, Arno Holz' och Johannes Schlafs meningsfränder och strävade med metodisk tysk grundlighet efter att skapa den fullkomligt följdriktiga naturalistiska konsten, icke bara inom dramat utan också

inom lyriken. Lika djupt och allvarligt som han i sin ungdom tillägnade sig dessa tidens härskande doktriner, lika energiskt har han sedan frigjort sig från dem. Han upptäckte efter hand, att han innerst inne var en starkt konservativ natur, och han har byggt upp en konservatism, som har mycket litet med dagens intressegrupperingar och partiprogram att göra, och som i sin rena idébestämdhet är lika hänsynslöst radikal som någonsin den unge socialdemokratens åskådningar. I den lysande, ställvis geniala skriften Der Zusammenbruch des Marxismus (1919) har Paul Ernst givit en sammanfattning av sina nationalekonomiska idéer; han är fortfarande en dödsfiende till den industriella kapitalismen, men han har kommit på det klara med att den socialistiska ortodoxien lika litet är ett läkemedel mot tidens hemska sjukdom som visky är ett motgift mot alkohol. Lika beslutsamt har han förnekat hela den naturalistiska estetiken och återvänt till en i sina grunddrag klassisk konståskådning; hans tragedier äro framsprungna ur studiet av det grekiska och det stora tyska dramat. Att konstarterna ha sina objektiva, allmängiltiga lagar, som icke ostraffat kunna kränkas, är en av de fasta punkterna i Paul Ernsts estetik. Den naturalistiska romanen betecknar för honom en upplösning av alla estetiska grundbegrepp, en fullkomligt godtycklig blandning av landskapslyrik, sentimentalitet, psykologisk analys, miljöskildring. Med sällsynt konsekvens har han försökt skapa en renodlat novellistisk stil, och hans berättelser höra till det kärnfullaste och intressantaste inom modern prosakonst.

Konstartens eviga mönster har Paul Ernst funnit hos de

tidiga sydromanska novellisterna, hos Boccaccio och Cervantes. Han skär bort allt som är stämningsmålning och reflexion, alla beskrivningar och analyser. Det är händelseförloppet som är novellens enda legitima verkningsmedel. Människornas karaktärer skola komma till fullt och rent uttryck icke genom deras ord, ännu mindre genom berättarens subjektiva broderier, utan genom deras handlingar. De yttre förhållandena skola icke skildras vitt och brett; men själva tilldragelsen skall vara så typisk, att den sammanfattar tusen vardagliga detaljer, och på samma gång så sällsam, så egendomlig, att den präglar sig in i läsarens fantasi. Novellen skall i ett enda drag, liksom i en blixt, belysa både det yttre sceneriet och den inre själsliga verkligheten.

Det är lätt att se, att novellen, sådan som Paul Ernst fattar den, kommer att i hög grad närma sig vad vi kalla för anekdoten. I själva verket äro också de odödliga italienska och spanska novellisterna närmast anekdotberättare. Anekdotens värde ligger icke i siraterna, utan i byggnaden, icke i de mer eller mindre stämningsfulla accessoarerna, utan i klarheten, sinnrikheten, uttrycksfullheten hos händelseförloppet. Den kräver uppfinningsförmåga, psykologisk skarpblick, som icke låter avspisa sig med oklara känslomoment, genomträngande verklighetssinne. Det är en utomordentligt koncentrerad, hårt saklig diktart; varenda spricka i byggnaden röjer sig genast, ty det finnes inga löst fladdrande rankor, inga yppiga murgrönsspaljéer, som kunna dölja bristerna. Det förefaller, som om Paul Ernst hämtat sin tekniska och stilistiska inspiration från ännu en annan källa än renässans-

novellisterna, nämligen från den berömde franske juristen Pitaval, som i början av sjuttonhundratalet gav ut sin stora samling brottmålshistorier, framställda efter rättegångsprotokollen. Pitavals Causes célèbres hörde på sin tid till Schillers älsklingsläsning, och Paul Ernst, som är en utomordentligt lärd kännare, har själv för en ny upplaga kompletterat Schillers urval ur det stora verket. Något av den franske juristens klara, koncisa berättarstil, något av hans överlägsna, lugnt förstående blick på mänskliga passioner och förvecklingar tycker man sig återfinna även i Paul Ernsts egna noveller, som ofta utspelas i den juridiska processens form.

Redan i rent formellt-estetiskt avseende betecknar Paul Ernsts novellistik ett ytterst välgörande och fruktbart uppslag; det finnes en hel grupp av moderna tyska berättare, som anslutit sig till Ernst. I själva verket är en reaktion oundviklig mot den naturalistiska romantekniken och dess impressionistiska avläggare. Med sin bekväma pratsamhet, sin raffinerade skicklighet i återgivandet av det ytliga ögonblickslivet och sin oförmåga att fasthålla de konstruktiva sammanhangen i tillvaron har den faktiskt sjunkit ner till en veklig, effeminerad diktart; den slappa tekniken har blivit bärare av en slapp anda, och stämningskulten har utvecklats till irrationalism och immoralism. Skulle man söka upp ett berättigat moment i den expressionistiska rörelsen, så vore det utan tvivel att finna i en känsla av leda och ringaktning för den formlösa, halvt fotografiska moderna realismen. Att bristen skulle kunna botas med absurda pretentioner och simulerad förryckthet efter det expressionistiska receptet torde

däremot kunna sättas i fråga. Det ligger vida mera verklig originalitet och självständig kraft i Paul Ernsts försök att återuppliva novellens stränga traditioner; på det estetiska livets område består framåtskridandet ofta i tillbakagång, och i varje fall äger det alltid rum under intim andlig påverkan av de klassiska mästarna. Det ligger i öppen dag, att Paul Ernsts manliga, energiska, kärva novellkonst omedelbart fortsätter även den högsta tyska traditionen. Romantikerna från adertonhundratalets början hade alla skolat sin novellistiska stil hos de syd-romanska förebilderna, och Cervantes är det stora namnet för både Tieck, Arnim och Kleist. Det går en rak linje från *Michael Kohlhaas*, den väldigaste, strängaste, sakligaste av tyska noveller, till Paul Ernst; och även Kleist hade, när han skrev för Berliner Abendblätter, höjt den vanliga anekdoten till rang av konstverk.

Men det som ger åt de estetiska principerna och de stilistiska problemen deras stora betydelse är, att de i grunden äro uttryck icke blott för det artistiska hantverkets erfarenhetsrön utan också för konstnärens hela livsåskådning. I den stränga tragedien, i den klara välbyggda novellen speglar sig en fast och djup världsbild, en hög och sedlig syn på tillvarons strider, liksom den moderna impressionismen i själva sin form återger det halt- och hållningslösa, det förflackade och förvirrade i samtida själsliv. Man kan därför bestämma den anda, som lever i Paul Ernsts novellistik, från en annan sida än den estetiskt-formella, nämligen från den innehållsliga. Han har under krigsåren fullbordat en hel Decamerone, som innehåller blomman av hans berättarkonst; den består av

tre volymer, som bära titlarna *Die Hochzeit, Die Taufe, Der Nobelpreis.* Efter urgammal sed har han omgivit de talrika, fristående novellerna med en ramberättelse, utförd med en viss bister humor; Paul Ernsts leende är snabbt och flyktigt, och ibland liknar det mera en smärtsam förvridning av ansiktet, men det har sin egen tjusning — han har både kvickhet och komisk uppfinning i rikt mått. Till det yttre är novellsamlingen så brokig som en fjärilsvinge; den rör sig med stoff och motiv från alla tider och alla länder, och just den andliga enheten i den outtömligt skiftande mångfalden ger läsaren en särskild känsla av tillfredsställelse och ro. Men det finnes runtomkring i de tre volymerna kringströdda en grupp noveller, som ofelbart göra det starkaste och varaktigaste intrycket på läsaren; man har en känsla av att innehåll och form svara fullkomligare mot varandra i dessa noveller än i några andra. De skildra alla tyskt vardagsliv, i det förflutna och nutiden. Någon gång är det en episod från trettioåriga krigets dagar; en annan gång, såsom i den klassiskt sköna *Den vita rosenbusken,* föras vi till en bondgård på själva slagfältet vid Jena under Preussens stora olycksår 1806; ofta är det Berlins arbetarkvarter, som bilda skådeplatsen. Det är vissa samhällsklasser, som Paul Ernst med särskild förkärlek berättar om. Det är arbetarna, de små hantverkarna, som öva sitt yrke med en samvetsgrannhet och en äregirighet, varigenom det adlas till konst. Det är bönderna, som med järnhård arbetsflit bruka sin gård, och som strida de stora samvetsstriderna mot egennyttan och begäret efter orättfärdig vinning. Det är skogvaktarna och tjuvskyttarna, som

kämpa på liv och död i skogarnas mörker. Det är gruvarbetarna, som våga sitt liv i stollgångarna och vattna dem med sin svett. Det är den fader- och moderlöse drängen, som vuxit upp på församlingens bekostnad, som aldrig känt en solstråle av kärlek över sitt arma liv, men som utan en fras ger sitt blod för fosterlandet i skyttegraven — hur har han funnit kraften att ge, han som aldrig tagit emot, varifrån kommer överskottet? (*Den frivillige.*) Det är de lärda, universitetsmännen, själsarbetarna, över vilkas ansikten det faller en blek återglans av det rena idélivets lycka. Det är officerarna, som med lugn fattning göra sin plikt, det är deras svartklädda änkor och döttrar, som med tapper underkastelse bära de fruktansvärda slagen.

Alla dessa noveller, som med beundransvärd kraft och åskådlighet ställa fram för oss ett helt livsöde, sammanträngt i en enda situation, ha en sällsynt och harmonisk fulländning. Den ordknapphet, den stumhet, som den stränga novellistiska stilen kräver av huvudpersonerna, är här alldeles särskilt på sin plats, ty dessa människor äro av naturen förbehållsamma, de föredraga att uttrycka sitt inre genom handlingar, genom arbete, genom stilla pliktuppfyllelse. Deras liv har i sig självt en novellistisk prägel: de leva icke på måfå, de ta mot ödets skickelser med en intensiv uppriktighet, som icke vet av någon återvändo, de kämpa med sitt samvete, segra eller gå under; de uppleva rättvisan och orättfärdigheten med elementär styrka, och när de möta det ovärdiga, bryter tragiken fram med ohejdad öppenhet. Deras känslor och deras viljeimpulser ha en friskhet, en våldsamhet, som åt hela deras

sätt att leva och handla ger något av den stora konstens stil. Det är noveller i tragediens anda. Paul Ernst har också alltid teoretiskt förfäktat den satsen, att de båda diktarterna äro syskon.

Dessa noveller äro oefterhärmligt tyska, till både innehåll och form. De samhällsklasser, som de skildra, äro de som alltid varit den friska kärnan i den tyska organismen: hantverkaren, den lärde, officeren. I flit, sakligt intresse, oegennyttigt arbete, trofast pliktkärlek ha de aldrig överträffats. Blickar man nu tillbaka på det yppersta i den tyska novellistiken, alpkedjan, som tecknar sig över hela låglandet, de stora mästerverk, som för världen uppenbarat den tyska folksjälen i dess renaste och mest karakteristiska form, så skall man finna att Paul Ernsts noveller direkt ansluta sig till den klassiska traditionen. *Michael Kohlhaas* har sin motsvarighet i noveller sådana som *Förster und Wilddieb*. Immermanns *Der Oberhof* fortsättes i Ernsts berättelser ur bondelivet. Otto Ludwigs *Mellan himmel och jord* har aldrig haft värdigare efterföljare än de noveller, där Paul Ernst skildrar hantverkarnas hederskänsla och moraliska konflikter. Den ömhet, varmed han dröjer framför allt vid snickarna, är djup och ren, men det finns icke en skymt av sentimentalitet eller tillgjordhet däri. Hans konst och hans natur ha den klassiska andans saklighet och fasta enkelhet.

I själva verket är han en fullödig representant för det arbetande tyska borgardömet, som hade sina rötter hos bönderna och sin blomma hos hantverksmästarna. Hans djupa hat mot kapitalismen och hans instinktiva konservatism ha

sin enhetspunkt i denna hans ställning. I den biografiska inledningen till hans estetiska trosbekännelse *Der Weg zur Form* berättar han också, att han är ättling till bergsmän i Harz; på mödernet är han befryndad med Heinrich Schütz, föregångaren till Bach och Händel, på fädernet med en av Luthers medarbetare i reformationsverket. Stamtavlan har ett slags symbolisk innebörd. Det tyska hantverkets släktskap med den stora konsten och med protestantismens sannings- och sedlighetskrav bekräftas av hela hans verk. En av hans skönaste och innehållsrikaste noveller — den rymmes på fyra sidor — handlar om en bergsman, som på egen hand fortsätter arbetet i en gruva, där den metallförande ådran visat sig avbruten. Gruvledningen har redan förlorat hoppet att återfinna den rika ådran, och det är beslutat att gruvan skall nedläggas. Men den okuvlige bergsmannen sätter in allt vad han äger på att upptäcka den silverförande stenarten, han gräver sig allt djupare ned och längre in; hans medarbetare tröttna efter hand, och till slut är han ensam nere i berget. Men när han är vid yttersta randen av sina krafter, finner han silverådran på nytt och stiger upp till ljuset för att berätta, att arbetet kan tagas upp i full utsträckning; trygg i känslan att ha gjort sin plikt, avslår han alla belöningar.

Bergsmännens ättling har i andens värld utfört en liknande bragd; genom hans verk löper en återfunnen åder av den äkta tyska malmen, och när man betraktar det, blir man erinrad om att hans folk en gång med rätta bar det stolta namnet *das Volk der Dichter und der Denker.*

(Okt. 1921.)

FRÅN DONAUMONARKIEN.

Furst Windischgraetz' krigsmemoarer torde icke ha något epokgörande värde som historisk källskrift. Den som söker upplysningar om de inre förhållandena i Ungern, om intrigerna och partistriderna i Budapest under världskrigets sista skede, över huvud om den österrikisk-ungerska monarkiens dödskamp, kan givetvis finna åtskilligt att ta vara på i den förre ungerske livsmedelsministerns berättelse; men hans uppgifter böra sannolikt behandlas med stor kritisk försiktighet, ty varken naturanlag eller skolning ha gjort honom till en objektiv, pedantiskt sanningskär personlighet. Själv anser han sig vara en statsman av ovanliga mått, och han talar nästan med rörelse om att han, en man »med huvudet fullt av världspolitiska idéer och studier, som omfattade hela jordklotet», slösat bort sina krafter på »den smått skurna ungerska komitatspolitiken». Säkert är att det icke fattas honom energi, oförskräckthet, högt utvecklad självkänsla och storslagen fördomsfrihet; men några

Prinz Ludwig Windischgraetz: *Vom roten zum schwarzen Prinzen.* Verlag Ullstein & Co., Berlin und Wien 1920.

andra, icke oväsentliga egenskaper har han uppenbarligen saknat. Hos exkejsar Karl stod han ett ögonblick högt i ropet, och hans fingrar trevade länge kring rikets roder — men det var i skeppsbrottets förtvivlade stunder, då alla möjliga äventyrliga individer tjänstvilligt tränga sig fram som frivilliga mästerlotsar, de där med geniala manövergrepp försäkra sig kunna rädda det sjunkande fartyget. Michael Karolyi och Bela Kun voro hans lyckligare, om också icke skickligare, medtävlare.

Furst Windischgraetz blev i november 1918 skickad till Schweiz för att underhandla med ententen i kejsar Karls namn — illusionerna voro ytterst seglivade — och han fann det rådligast att stanna på schweizisk mark. I Ungern blev han utropad som reaktionär, som en av den Habsburgska dynastiens handgångne män, och det är till stor del för att vederlägga denna fruktansvärda beskyllning som han skrivit sina memoarer. Den något oklara titeln häntyder därpå: han vill ådagalägga, att han från början varit den *röde* prinsen, den djärve oppositionsmannen och sanningssägaren, den hänsynslöse kämpen mot hovkamarillan, och att det blott är fiendernas illvilja som målat honom *svart*. Ville man ta det hela skämtsamt — och mycket mera är det knappast värt — så skulle man kunna anmärka att utvecklingen från röd till svart är raka motsatsen till de bakåtsträvande kräftornas färgombyte, och att Windischgraetz alltså näppeligen kan kallas reaktionär. Någon större politisk originalitet har han säkerligen icke haft, ty han har icke kunnat hitta på något verkningsfullare än att framställa sig som en politisk martyr,

som ett offer för »det kungliga och kejserliga systemet». Det är onekligen en smula banalt, alldeles frånsett att det icke verkar särskilt övertygande.

Man har emellertid intrycket, att furst Windischgraetz som privatperson varit mycket uppfinningsrikare och mera överraskande än som politisk tänkare, och däri ligger den stora tjusning, som hans memoarer trots allt utöva. Hans bok är icke alltför respektabel, men den är sällsynt underhållande. Han ger oss en illusorisk föreställning om den kokande virveln i den ungerska politikens häxkittel, han ger oss oöverträffliga stämningsbilder, hastiga inblickar i mentaliteten hos de magyariska ädlingar, som ledde landets öden. Hans bok är full av levande detaljer, målande anekdoter, oavsiktliga smådrag; man vet ibland icke om det är det berättade eller berättaren, som mest roar en. Det må vara hur det vill med vederhäftigheten, och sannolikt har han funnit på en hel del; men totalintrycket har en omisskännlig prägel av äkthet, och man kan icke ljuga atmosfärer. I likhet med alla andra avslöjande skrifter, som sett dagen efter Österrike-Ungerns sammanstörtande, ger även denna ett överväldigande intryck av de oerhörda svårigheter, varmed monarkiens politik hade att kämpa. Jag undrar, om icke en opartisk bedömare, om han förmådde göra sig fri från den suggestion, som det slutliga nederlaget alltid utövar i denna snöda värld, skulle nödgas uttala sin beundran över vad den gamla Habsburgska monarkien trots allt lyckats åstadkomma — det var resultat, som med övermänskliga ansträngningar voro frånvridna en hopplöst växande inre förvirring, och de voro icke obetyd-

liga. Det måste dock ha funnits åtskilliga sunda krafter i en organism, som ännu på dödsbädden värjde sig mot angriparna med en sådan seghet.

Men det är icke meningen att anställa politiska betraktelser över Windischgraetz' memoarer. Det må i stället förlåtas, om de pittoreska enskildheterna här tränga sig fram på ett sätt, som närmar sig det frivola. Tragedien komma vi ändå icke från; att söka en smula förströelse och fantasiglädje bland ruinerna må väl räknas till de jämförelsevis oskyldiga turistsynderna.

Prins eller furst Ludwig Windischgraetz är född 1882 i Krakau och sonson till fältmarskalken Alfred Windischgraetz, som tog del i alla Österrikes fälttåg mot Napoleon, men vann sitt största rykte genom att slå ned revolutionen i Prag och Wien 1848. Hans ungdom tycktes ha varit något stormig, för att använda ett milt uttryck. Han ger icke heller någon sammanhängande skildring därav, men pekar med lätt genomskådad tillfredsställelse på några av de intressantaste punkterna. Under det rysk-japanska kriget smög han sig, förklädd till engelsk vinagent, genom de japanska linjerna och lyckades förena sig med en rysk kavallerikår. Han blev senare tillfångatagen och skickades till Japan på en norsk fraktångare, överraskades av en tyfon, men lät tillika med kaptenen binda sig fast på kommandobryggan, där de i flera dygn levde av champagne och käx. Dieten var nog delvis icke någon nyhet för den unge officeren. Under hemresan över Amerika råkade han ut för det missödet att på en nattlokal i Newyork nödgas beskjuta en mulatt, och tillbringade natten i ett fängel-

se samman med förbrytare och slinkor. Sällskapet var nog delvis icke någon nyhet. Furst Windischgraetz var sportsman och jagade vid givna tillfällen lejon i Afrika. Det ekonomiska utbytet av hans resor var tydligen föga gynnsamt, ty han försäkrar att hela hans förmögenhet runnit mellan fingrarna på honom. När en ungersk magnat är bragt till tiggarstaven, brukar han tydligen övertaga förvaltningen av sina gods — fattigdom är som bekant ett relativt begrepp —; i varje fall gjorde furst Windischgraetz så. Lyckligtvis synes han ha erinrat sig sin roll som vinagent i Mandschuriet, och då det på hans egendomar växte tokajer, grundade han ett aktiebolag, uppträdde själv som vinresande — fördomsfriheten har alltid utgjort den starka sidan hos denne husarofficer — och återförvärvade sig sin förmögenhet. År 1908 verkade han som kunskapare i Serbien, förklädd ömsom till polsk låssmed, ömsom till kypare. År 1910 började han ta del i den ungerska politiken; det var vid den tidpunkt, då Tisza med all kraft satte sig mot det från österrikiskt håll understödda förslaget om införandet av allmän rösträtt i Ungern. Syftet med detta förslag var, säger Windischgraetz, »att bryta våra nationella tendenser» — genom att ge politiskt inflytande åt folkminoriteterna — och alla magyariska patrioter stodo som en man för att göra detta attentat till intet.

Windischgraetz' politiska hållning synes ha skiftat något; han var ursprungligen en anhängare till Tisza, men blev sedan hans motståndare. I varje fall nekar han icke sin beundran åt Ungerns starke man, och han erkänner icke blott hans kraft, utan också hans ridderlighet. För visso var ock-

så Tisza, med sin begränsning, en imponerande människa, huvudet högre än alla de andra magnaterna. Windischgraetz skildrar honom under valkampanjen 1910: stor, skulderbred, slarvigt klädd, orocklig. I hotell Hungaria i Budapest kom fursten för att träffa ministerpresidenten, som åt middag samman med några av sina politiska adjutanter i ett enskilt rum, naturligtvis med taffelmusik av zigenare. Vid inträdet fann han Tisza i skjortärmarna, dansande, medan förste violinen spelade den ena ungerska visan efter den andra. Det fanns inga damer närvarande, de övriga herrarna åto, drucko och politiserade, men Tisza dansade, timme efter timme, stum, inspirerad, lycksalig, badande i patriotism och melodier från pusztan. Han var en grånad man på över femtio, han var rikets högste dignitär, men i fyra timmar följde han de trolska rytmerna. Han var ännu äldre, när han utkämpade en lång rad politiska dueller. Windischgraetz var sekundant, när Tisza för tredje gången korsade sin klinga med presidenten i deputeradekammaren Rakovsky. De båda sextioåringarna gingo löst på varandra 11 gånger med sannskyldigt raseri, och de slutade icke, förrän blodet flöt i strömmar från armar, ansikte och bål. När kriget bröt ut, gingo de också båda till fronten, Rakovsky som dragonlöjtnant och Tisza som överste. Windischgraetz är åtskilligt stolt över dem, och icke utan rätt. Hos Tisza fanns natur och drag av verklig storhet. Flärd och fåfänga voro honom okända. Vi minnas alla hur han dog, oböjlig, oförskräckt, trotsig, såsom han levat.

En vida betänkligare figur var Michael Karolyi. Win-

dischgraetz, som räknar släkt med honom, berättar om hans olyckliga ungdom: född med ett svårt fel i talorganen, hade han en konstgjord gom av silver, och lytet gav honom ett skimmer av löje. Anspråksfull och stolt över sin börd, svor han att hämnas — han skulle se alla på knä en gång! Det föreföll länge att vara en tom hotelse: han utvecklade sig till en klädsnobb och elegant narr, berömd på nattlokalerna och bland damer av halvvärld, en förkvinnligad, halvt patologisk figur, som ingen tog på allvar. Men han saknade icke energi; när ögonblicket var inne, blev han både talare och politiker, alla naturfel till trots, han red med bravur utan att egentligen behärska konsten, och fastän han aldrig var en skicklig automobilist, slog han alla med skräck genom sin djärvhet. Hans egensinnighet och hans maktlystnad gjorde den fege till dumdristig; han jagade icke i koppel, utan gick för sig själv vaktande på sin stund. Under världskriget kom den, det trodde både han och Ungern. Hans svarta ränker förde honom till maktens tinnar; och han, som under kriget tagit mot 5 millioner francs från Quai d'Orsay, stod i bengalisk belysning som ungersk ministerpresident med hemliga trådar till ententens huvudkvarter — han var mannen, som skulle skaffa landet en gynnsam fred, och runtomkring låg Ungern på knä, som han hotat och drömt. Det blev ett bittert uppvaknande: han trodde sig ha varit en statsman, och han fann sig vara en vanlig förrädare, en lejd agent, som brukats till att sprida gift och förruttnelse i samhällskroppen, men som ingen aktade högre än en spion vilken som helst. Han var ingen Caesar, bara en Catilina, och vad han börjat

fortsatte bolsjevikerna. Politiskt omdöme, ögonmått hade det aldrig funnits hos denna djupt tvetydiga natur, hasardspelare, falskspelare.

Det demoniska som finns hos både Tisza och Michael Karolyi, i god mening hos den förre och i dålig hos den senare, saknas fullständigt hos greve Berchtold. Fastän ungersk medborgare, är han till typen mera wienare än magyar. Windischgraetz ger ett utmärkt porträtt av denne ironiske, smidige, lättfärdige världsman; de båda herrarna räknade för övrigt släkt och ha betraktat varandra med kritisk släktkärlek. Han berättar för övrigt en förtrollande liten anekdot, som är ägnad att kasta ett försonande skimmer över den österrikiska frivoliteten. Scenen är på slottet i Budapest i april 1918. I salen befinna sig kejsar Karl, Tisza och Burian samtalande, vid dörren en lakej, i fönsternischen en generaladjutant. Berchtold gör sin entré, hälsar på generaladjutanten, och denne viskar till honom: »I denna salong skall det skapas en utrikesminister.» »Vem kan det vara?» viskar Berchtold tillbaka. »Inte jag», svarar generaladjutanten, »jag förstår mig inte på politik.» »För Guds skull, man ämnar väl inte gå tillbaka till mig?» replikerar Berchtold. »Tisza är det säkert inte», viskar generaladjutanten, »han vill inte låta sig trängas ut ur den ungerska politiken. Då återstår det bara lakejen — och eventuellt Burian; lakejen ser ganska intelligent ut.» »Jag håller två mot ett på lakejen», svarar Berchtold nästan i samma ögonblick som kejsaren närmar sig och meddelar Burians utnämning. — Det har alltid funnits

lättsinne och rivalitet vid hoven, men här har lättsinnet ett inslag av esprit, elakheten en nyans av grace och humor.

Furst Windischgraetz delade sig under kriget mellan skyttegravarna och de politiska salongerna; under krigets förra skede slogs han mest, under det senare intrigerade han mest; han stod också på den föga avundsvärda posten som ungersk livsmedelsminister. Att han var tapper finnes ingen anledning att betvivla, och han besatt i rikt mått den äkta ungerska husarandan; från fälttåget i Serbien berättar han också om oförvägna ryttarbragder. Men han är intressantast, när han redogör för episoder av annat slag än de rent militära. På nyåret 1916, då han led av tyfus, gjorde han en rundresa i Albanien för att på arm\u00e9kommandots vägnar draga de östalbanesiska stammarna över på österrikisk sida. Det var knappast någon tacksam uppgift; de albanesiska hövdingarna tyckas ha en stark benägenhet att ta mot pengar från alla tänkbara håll, från Bulgarien, från Grekland, från ententen, utan att detta i nämnvärd grad synes ha påverkat deras handlingssätt. De svarade med andra ord mot det etiska idealet från Sveriges frihetstid. Synnerligen stämningsfullt var besöket hos den mäktige Achmed Bej Zogolaj. Han bodde i en medeltida klippborg, hopfogad av stenblock och inbyggd i själva Karst. Expeditionen anlände nattetid och passerade två förgårdar, upplysta av facklor; vid öppna lägereldar grupperade sig albanesiska krigare, överhöljda med vapen från huvud till fotabjäll. Vandringen gick sedan uppför en trätrappa och över en kvaderstensbalustrad; de besökande väntade att möta en vild och romantisk hövding, men studsade då de

fördes in i en mattbelagd budoar, där det såg ut som hos en kokott, och hälsades av en smärt ung man i smoking, som talade franska. Det var Achmed Bej Zogolaj. Han bjöd på svart kaffe, och Windischgraetz bjöd på 50,000 leva; de båda furstarna skildes som allierade. Alla avgivna löften blevo naturligtvis senare av den albanesiske hövdingen med stor punktlighet svikna.

Nästan lika målerisk är Windischgraetz' skildring av det besök, som han sommaren 1917 avlade hos de ryska fronttrupperna — det var under Kerenskijregimen, och syftet var vad som helst mellan fraternisering, spioneri och fredsslut. Det gick utan svårighet att komma över linjerna, men tjerkesserna i den närmaste frontsektionen fingo icke ha någon aning om saken, de voro ännu krigiskt sinnade, och vid batterierna syntes engelska och franska officerare i fullt arbete. Underhandlarna stötte på en regementschef av den gamla typen, som hade ett krucifix på väggen, vägrade att skaka hand med fienden till det heliga Ryssland och klagade över att det icke längre fanns disciplin och någon Gud. Hos kårkommendanten, general Nekrassov, var mottagandet vänligt; generalen var hovman, ordnarna glänste på hans bröst, han bjöd på te, talade franska och förfrågade sig om sina vänner vid hovet i Wien. Tyvärr måste han bekänna, att han var beroende av soldatråden, och mycket riktigt infunno sig under tedrickningen soldater med röda armbindlar, som talade med honom som jämlikar; dessemellan rapporterade generalstabsofficerare i stramt givakt. Vid midnattstid anlände de österrikiska underhandlarna till Roman, en blomstrande stad

ett par mil söder om Jassy. I officersmässen påträffades ett utsökt sällskap, polska furstar och ryska adelsmän, en präktig måltid stod på bordet, vinet flödade i strömmar, och stämningen var utmärkt: det hölls tal för den österrikiska armén, »våra bästa fiender». I gryningen voro ryssarna färdiga, och i detta tillstånd gjorde de ingen hemlighet av att hela den ryska armén var i upplösning. Klockan tio på förmiddagen stor mottagning på rådhuset: till höger och vänster om generalen soldater med röda armbindlar, den ene en musjik med uttryckslöst ansikte, den andre en intelligent student. Generalen var hågad att betrakta underhandlarna som spioner och göra processen kort, men studenten var principiellt fredsvänlig, och soldatråden närvarande; österrikarna kommo oskadda tillbaka till sina linjer efter en utflykt på tre dagar.

Dylika komplicerade och äventyrliga expeditioner berättar Windischgraetz med utomordentlig verve och ordknapp humor. Denna utflykt i Ryssland var för övrigt avslutningen på hans militära liv; vid denna tid hade Tiszas diktatur nått sin ända, och Windischgraetz gick över till den aktiva politiken. Den stora tigerkatten var borta; råttorna kunde börja sin dans. Även av Windischgraetz' skildring framgår det, till stor del mot berättarens vilja, att allting blev sämre efter Tiszas avgång. Man har svårt att tänka sig något naivare och mera förblindat än de ungerska politici av Windischgraetz' typ. Med stor välmening och glödande iver verkade de som défaitister; de utvecklade lysande framtidsprogram, som alla gingo ut på ögonblickligt fredsslut,

naturligtvis på synnerligen fördelaktiga villkor. Att avskaka det tyska oket, det var deras innersta traktan, och ett anbud om separatfred var det stora universalmedlet, det var Ungerns politiska myndighetsförklaring, trollslaget som skulle lösa alla svårigheter. Den bittra och enkla sanningen, att Ungern var omgivet av lika oförsonliga dödsfiender som någonsin Tyskland, och icke hade det minsta hopp att slippa billigare undan, det tycks aldrig ha gått upp för den magyariska oppositionen; starren blev visst icke stucken förrän i Saint-Germain.

Vill man emellertid ha en föreställning om det fruktansvärda virrvarret under dubbelmonarkiens sista dagar, vill man ha ett intryck av hur planer, intriger, chimärer, utopier och förräderier korsade varandra ända till den sista sekunden, vill man bevittna hur den svage och karaktärslöse monarken slets mellan stridiga inflytelser, vill man bli yr i huvudet av telefonsamtal, audienser, rådplägningar och deputationer, så kan man med fördel läsa Windischgraetz' oförbehållsamma framställning av spelet bakom de ramlande kulisserna. Det gör ingenting att trådarna äro så sammantrasslade, att man nästan ingenting begriper; ty deltagarna ha säkerligen icke förstått mera än åskådarna. Furst Windischgraetz brukar någonstädes den för hans naturliga miljö karakteristiska bilden: man kan spela kort utan pengar, men man kan icke spela kort utan kort. De brokiga, målade korten, det var just vad man hade kvar under denna sista period — insatserna voro bortspelade, det låg icke längre några som helst realiteter bakom, men de feberdarrande händerna tröttnade icke

att blanda korten och spela ut dem, och bankruttörerna hade illusionen att partiet ännu icke var slut.

Windischgraetz var väl ingen politiker, och han är kanhända icke ett oangripligt sanningsvittne, men han är en berättartalang, och ibland ger han prov på verklig artistisk blick. Det finns en scen i hans bok som har konstnärlig uttrycksfullhet, ja, som närmar sig det monumentala. Efter Bulgariens kapitulation hade Windischgraetz haft en audiens hos kejsaren i Reichenau; det gällde att försona Tisza och Andrassy och bilda en ny regering i stället för Wekerles; Windischgraetz hade avböjt ministerpresidentskapet och hänvisat på Navay. Under automobilfärden tillbaka till Wien hade Windischgraetz försökt övertyga Tisza om nödvändigheten att införa allmän rösträtt för att hindra revolutionen. Trött och förbråkad, uppsökte han till slut fru Sachers berömda restaurang i Wien för att äta kväll. Till och med till detta kulinariska högkvarter hade den sociala jäsningen redan spritt sig: den förträffliga fru Sacher klagade över att till och med piccolos gjorde sig skyldiga till insubordination, och hon hade nyligen fått ge en av dem en örfil. Men lokalen var överfull, och alla de eleganta enskilda rummen voro besatta. Den gamle kyparen frågade med bekymrat ansikte: »Durchlaucht, hur skall allt detta sluta?» I det närgränsande rummet dinerade excellensen Tarnowsky, nyss återkommen från Varsjava med dåliga nyheter, samman med några polacker. I den stora festsalen skummade champagnen, en berömd aktör satt vid pianot, kjolarna frasade och sångerna klingade: det var officerare, som följande dag skulle tillbaka till fron-

ten och gjorde sig en sista glad afton hos fru Sacher. I korridoren öppnades en dörr till en chambre séparée: där satt Michael Karolyi samman med bolsjevikiska journalister, och den gamle kyparen försäkrade att greve Karolyi ofta brukade dinera i det sällskapet. Som i en glimt ser man revolutionens spöke i anmarsch . . .

Men i de offentliga matsalarna satt Wiensocieteten: bankirer, gulascher, militärer, polispresidenten, rikets äldsta familjer och yngsta baroner med sina damer. Här konfererade en polsk gesant med sina landsmän, där konspirerade en ungersk magnat med den röda internationalen, här jublade la jeunesse dorée på väg till skyttegravarna, där delade man ut ministerposter i det störtande imperiet. Över hela detta groteska skådespel, den Habsburgska monarkiens dödsryckningar, arrangerade till en stor restaurangfest, formar furst Windischgraetz den klassiska devisen: »Wahrlich, von Frau Sacher konnte man sagen: In deinem Lager ist Österreich!»

Det är ord med rik historisk klang för varje öra i den österrikisk-ungerska monarkien. När riket vacklade 1848, under krigets och revolutionens dubbla påfrestning, var det den under lagrar grånade fältmarskalken Radetzky, som hade högsta kommandot över armén och var patrioternas enda hopp. Till honom riktade Grillparzer de berömda orden:

Glück auf, mein Feldherr! Führe den Streich,
nicht nur um des Ruhmes Schimmer!
In deinem Lager ist Österreich,
wir andern sind einzelne Trümmer.

Den enhetspunkt, som Grillparzer fann i den rustade hären 1848, den fann vid världskrigets slut den ungerske livsmedelsministern i fru Sachers guldkrog. Ute vid fronterna böljade redan myteriet. Det var Belzasars gästabud, men devisen är icke hotfull och patetisk, utan full av självironi, kvickhet och respektlöst spefågelslynne.

(Jan. 1922.)

I RUMÄNIEN OCH ODESSA.

Schiller fann sig på sin tid nödsakad att skriva Wallenstein, för att teatern i någon mån skulle kunna uthärda konkurrensen med revolutionskrigens våldsamt patetiska skådespel. I våra dagar ha novellisterna fått fruktansvärda medtävlare i de många memoarverken från krigsåren. Naturligtvis icke i de memoarer, som skrivits av högt uppsatta personer i ansvariga ställningar — de äro icke tillräckligt omväxlande och icke tillräckligt uppriktiga för att ha värde som verklighetsskildringar. De intressantaste äro de böcker, där krigets offer berätta vad de var i sin stad erfarit och upplevat — det finns många av dem, som vida överträffa genomsnittet av modern novellistik, både i fråga om innehållets halt och kompositionens uttrycksfullhet. Att de genomgående äro bättre skrivna än de rent skönlitterära produkterna behöver knappast påpekas, ty nästan all dålig

---

Maude Parkinson: Twenty years in Roumania. London 1921, George Allen and Unwin.

Ethel Greening Pantazzi: Roumania in Light and Shadow. London 1921. T. Fisher Unwin.

stil kommer av tillgjordhet och dumma pretentioner hos folk, som ingenting ha att säga, men likväl vilja verka begåvade. Den dåliga stilen är med andra ord en skötesynd hos yrkesförfattarna; när vanliga olitterära medborgare sannfärdigt och anspråkslöst berätta sina egna upplevelser, skriva de nästan alltid bra, och i varje fall skriva de aldrig outhärdligt. I Tyskland kom det under kriget ut en hel rad små böcker om tyska öden och äventyr i alla jordens länder — Flygaren från Tsingtau var en av de yppersta. Om icke den tyska kritiken vore så häpnadsväckande dålig, borde den för längesedan ha upptäckt att den tyska nationallitteraturen därigenom fått en ny diktart, en fullt modern pikaresk novellistik, som i litterärt värde står långt över hela den expressionistiska riktningen, älsklingsföremålet för kriticis och litteraturprofessorernas svammel.

Det finns verk av motsvarande slag från nästan alla de krigförande länderna, och ett av de mest underhållande är det, vari Ethel Greening Pantazzi — en kanadensisk dam, gift med en rumänsk sjöofficer — berättar sina krigs- och revolutionsminnen från Rumänien och Sydryssland. De flesta nordbor ha väl jämförelsevis litet reda på hur det ser ut i den latinska Balkanstaten, som med all makt bestrider att den hör till Balkan. I Czernins memoarer finnas några spirituella och lustiga pennteckningar från livet i Bukarest; det österrikiska sändebudet var en fin och skarpsynt, fast icke överdrivet välvillig iakttagare, men hans synkrets var, liksom de flesta diplomaters, begränsad till den högre societeten. Man kan få mångahanda upplysningar i Maude Parkinsons

Twenty years in Roumania. Författarinnan är en dam från Ulster, som i sin ungdom föreställde sig att Rumänien var någonting i stil med Tusen och en natt. Hon beslöt att med egna ögon se den orientaliska sagoprakten och begav sig dit som språklärarinna. Hon stannade där hela sitt liv, och endast krigsutbrottet kunde förmå henne att återvända.

Något så romantiskt och österländskt som hon drömde sig fick Maude Parkinson visserligen icke uppleva, men hon har haft mycket sinne för de exotiska smådragen i rumänskt liv. Dit får man väl räkna, att ute på landsbygden, i burgna hus, en tjänstflicka går runt i sovrummen klockan 8 på morgonen med en liten vattenkanna och slår några droppar på gästernas framsträckta händer — någon annan tvättattiralj existerar inte. Hon hörde en gång omtalas en biskop av alldeles enastående helighet; som bevis på hans fromhet anfördes att han aldrig tvättat sig, från sin utnämning till sin död. Miss Parkinson har en gång besökt en lantarbetarbostad — den bestod av en jordhåla med ett bord i mitten och någonting som liknade bäddar längs väggarna, och hennes ciceron försäkrade att bondbefolkningen föredrog dessa bostäder framför alla andra, ty de äro svala på sommaren och varma om vintern. Bondflickorna pudra och sminka sig i lika stor utsträckning som stadsdamerna, och det vill icke säga så litet. Trots dessa förströelser och de angenäma jordhålorna torde bönderna icke alltid vara fullkomligt belåtna, ty år 1907 läto de narra sig av skollärarna och prästerna att företa ett uppror. En officer berättade för den engelska damen, att han varit med om att genom artilleribeskjutning tillintet-

göra en hel by med män, kvinnor och barn — det var för att statuera ett exempel. Man får det intrycket, att de bolsjevikiska idéerna borde finna en mycket fruktbar jordmån i den svarta rumänska myllan. I borgerliga hus är antalet tjänare mycket stort, minst fem eller sex, ofta trettio. Miss Parkinson fann en gång i tjänarskaran en person, som inom ett par veckor skulle ordineras till präst. Tjänarnas villkor »likna icke alls dem som äro vanliga i England». En rumänsk husmoder blev en gång tillfrågad, var husets manliga tjänare sovo, och svarade med gott samvete att hon icke hade reda på det. Om någon sak kommer bort, skickar man det misstänkta tjänstefolket till polisen, där vederbörande till att börja med få ett kok stryk, i hopp att en bekännelse skall bli följden och tjuvgodset komma till rätta. Det erinrar som man ser om Tusen och en natt, men icke om de allra mest förtrollande scenerierna däri.

Därmed är ingalunda sagt, att Rumänien i alla avseenden skulle vara ett efterblivet land. Parlamentarismen är utvecklad till en hög grad av fulländning. När en ny regering övertar makten, avsättas de gamla tjänstemännen och nya protegéer placeras. Om miss Parkinsons framställning är fullt exakt, så torde till och med Förenta staterna vara överträffade, ty hon påstår att man efter ett systemskifte möter nya ansikten icke blott på postkontoren, utan i kaféerna, där den liberale kyparen serverar kaffekoppen i stället för den konservative. Reformerna hagla: ha liberalerna infört en liggande skrivstil i skolorna, så skynda sig de konservativa att införa den upprättstående. Över huvud har man i Rumä-

nien mycket sinne för kulturens alla raffinemang. Miss Parkinson försäkrar, att man ingenstädes finner mera elegans än i Bukarest: toaletterna komma allmänt från Paris, och damerna lägga ner alldeles enorma summor på kläder, även om de icke äro rika. Madame Pantazzi bekräftar, att den lyx, som man ser utvecklas på gatorna, icke alltid motsvaras av komfortabla förhållanden i hemmen. Som ett bevis på damernas elegans får det väl också fattas, att de avlidnas statyer på gravstenarna äro utrustade med solfjädrar. Berömda äro också de rumänska uniformerna för sin klara och rika färgskala. Jag har hört en person, som kom från Bukarest, påstå, att officerarna alla lyste i »ätbara färger»: gurkgröna, plommonblå, aprikosgula.

Miss Parkinson är för övrigt full av sympati för både land och folk i Rumänien, och hon bemödar sig att låta alla goda sidor hos dem komma till sin rätt. Det är skada att hon, i likhet med så många andra kvinnliga författare, visar ringa motståndskraft mot vulgära krigspsykoser, nästan ännu mindre än manliga skribenter. Hon har ansett det nödigt att förse sin bok med åtskilliga utfall mot den tyska nationaliteten; hon är formligen generad över att det var en byrå i Dresden som på sin tid skaffade henne anställning i Rumänien, och hon försäkrar gång på gång, att tysk-österrikare, som hon haft en hel del att göra med, alls icke är detsamma som tyskar. Man tycker eljest, att en kvinna, som ju enligt vad som utlovats oss av feministerna borde företräda försonlighetens och människokärlekens höga principer även i politiken, skulle kunna ha en smula välvilja till övers även för den tyska ra-

sen, ehuru denna i begåvning och sympatiska egenskaper kanske icke uthärdar jämförelsen med den rumänska. Miss Parkinsons förhärdelse är så mycket mera påfallande, som hon även med den bästa vilja i världen icke kunnat åstadkomma några för tyskarna nedsättande vittnesbörd. Med blödande hjärta medger hon, att den tyske kronprinsen uppträdde på ett angenämt och flärdfritt sätt under sitt besök i Bukarest, och hon kan blott trösta sig med att hans karaktär sedermera undergått en ödesdiger försämring. När hon skall skildra den talrika tyska koloniens illdåd i Rumänien, kan hon egentligen icke finna något annat att berätta, än att de tyska skolorna voro mycket besökta och att det tyska sjukhuset var mönstergillt, en välgärning (a boon) för alla utlänningar, som där funno tillförlitlig vård, ypperliga sköterskor och samvetsgranna läkare. De rumänska sjukhusen voro nämligen något mindre tillfredsställande, måhända beroende delvis på en nationell egenhet, som miss Parkinson på ett annat ställe röjer: rumänerna lämna gärna de döende ensamma, även sina närmaste släktingar, ty de finna det så obehagligt att bevittna dödsscener (»The sick are generally left to die alone, even by their nearest and dearest, Roumanians having such a dread of witnessing death.»). — Kort sagt, miss Parkinson kunde ha låtit sitt kärleksfulla hjärta räcka till icke bara för rumänerna, utan också för hunnerna; en smula tacksamhet är också klädsamt.

Miss Parkinson lämnade Rumänien vid krigets utbrott, men madame Pantazzi stannade kvar och fick uppleva märkliga ting. Hennes man innehar numera en av de främsta posterna

i den rumänska marinen, och hon har rört sig i vida högre samhällskretsar än den goda språklärarinnan från Ulster. I den avdelning av hennes bok, som skildrar Rumänien i solsken, gör man bekantskap med societeten och hovet, man föres till de mondäna badorterna i Karpaterna, besöker Konstantinopel och företar turistutflykter till marskländerna vid Svarta havet, där det vimlar av vildsvin, bävrar, vildkatter och fåglar, och där man på de flytande öarna kan stöta åran genom jordskorpan, så att vattnet bubblar upp. Det var i dessa sumpiga trakter, som Ovidius framsläpade sitt sorgliga liv under förvisningen.

I de kretsar, som madame Pantazzi tillhörde, önskade man kriget och arbetade av alla krafter därför. Hennes man var en av de patrioter, som drömde om ett *Rumania Mare*, ett större Rumänien. Den drömmen är nu uppfylld, och när man ser med vilken ståndaktighet och vilket mod de uthärdade alla krigets lidanden, så har man intrycket att de skulle ha hållit fast vid sin politik, även om de kunnat förutse vad den skulle kosta dem i olyckor och prövningar. Det är ledsamt att den bild av rumänsk fosterlandskärlek, som madame Pantazzis bok skänker, vanställes av det obligatoriska och förnuftslösa tyskhatet. Hur nedslående är det icke att nödgas läsa de gamla rövarhistorierna om de hermetiskt förseglade glasflaskorna, som hittades nergrävda i tyska legationens trädgård, och som innehöllo gift med omsorgsfulla etiketter: för kreatur, för brunnar o. s. v.! Madame Pantazzi är både en intelligent och en behjärtad kvinna; hur kan hon utan blygsel, i nådens år 1921, trycka en bok med berättelser om

de förgiftade karamellerna, nedkastade på Bukarests gator av tyska flygare? Det är, med förlov, så dumt och oridderligt, att man tycker någon sorts engelsk renlighetskommission borde inskrida. Tyvärr ser man icke många spår av en spontan reaktion mot dylikt i England, och det är därför man känner det som en skyldighet att ta upp det uttröskade, otacksamma och tröstlösa ämnet.

Rumäniens militära nederlag nödgade madame Pantazzi att i december 1916 fly till Jassy, och därmed började äventyren. Det är ytterst karakteristiskt att flyktingarna icke mötte någon som helst gästfrihet i Jassy; där var man nämligen allt annat än entusiastisk över kriget och alliansen med Ryssland. I dessa trakter hade man ryssarna till närmaste grannar: man avskydde dem, fruktade dem och var övertygad om att de icke skulle kunna ge någon hjälp. Bundsförvanterna visade sig också fruktansvärda. Deras naturliga älskvärdhet hade ytterligare stegrats genom det i Ryssland rådande spritförbudet. När ett ryskt regemente skulle rycka in i Galatz, gavs det på förhand order om att allt vin i staden skulle tömmas i rännstenarna. Olyckligtvis runno de sista vinfaten just som soldaterna tågade genom gatorna, och när de sågo de röda strömmarna, bröto de leden och kastade sig på magen, sörplande ur rännstenarna. Priset på eau de cologne steg till 200 lei buteljen, och det dracks icke blott polersprit och träsprit, utan även filtrerad bensin. Sjukhusen blevo överfulla. Alla skandinaviska rekord äro som man ser distanserade.

Från Jassy reste madame Pantazzi i mars 1917 till Odessa;

i början var allt ett himmelrike, men snart mörknade himmelen, staden fylldes med flyktingar, och innan årets slut var allt en hopplös förvirring: rumänska desertörer, ukrajnska soldater, arbetare- och soldatråd, dödsbataljoner och alla andra revolutionära behagligheter, plundringar, rekvisitioner, stråtröverier. I januari 1918 äro ukrajnarna besegrade och staden i de rödas våld. Madame Pantazzi gör en reflexion som har en ofantlig räckvidd: enligt hennes iakttagelser var det en liten minoritet av befolkningen, som omfattade de bolsjevikiska idéerna och utförde morden och plundringarna. I Odessa fanns det massor av ryska officerare — hon uppskattar dem till 15,000, vilket väl måste vara överdrivet — och hon uttalar sin stora förvåning att det aldrig föll någon in att organisera ett väpnat motstånd. I själva verket gör man sig väl knappast skyldig till någon överdrift, om man påstår att bolsjevismen är en rent nationell företeelse, som har sina förutsättningar i den slappa ryska fatalismen. Farhågorna för bolsjevismens spridning till Europa ha säkerligen varit överdrivna; vi andra ha icke av naturen en så utpräglad talang för att spela slaktboskap, och bolsjevikkommissariernas roll skulle säkerligen i Europa bli mycket mera nervfrestande än i Ryssland.

Madame Pantazzi saknade icke mod, och hon fick tillfälle att visa det. Hon fick vara med om att bolsjevikbanden tågade in i hennes bostad, unga pojkar under tjugu år, med revolvrar och bajonetter, anförda av en jude; när de sökte genom barnkammaren, gjorde hennes lille gosse honnör för dem, och när de gått, utropade han med förtjusning: »Mamma,

detta var riktiga soldater.» Han kände i luften att det hela var stiligt, och det roade honom; men hur skall icke modershjärtat ha klappat. Det är vår gamla barnkammarvisa: *Mors lilla Olle i skogen gick* — i tidsenlig instudering.

Det finns många liknande scener i madame Pantazzis bok: tjänare som komma tillbaka likbleka efter att ha blivit korsförhörda med en revolvermynning mot pannan, medan deras kamrater förts bort att skjutas; förnäma damer med juveler dolda i håret eller nedsänkta i tekannan; husundersökningar och fällor, som komma en att tänka på De tre musketörerna; audienser hos bolsjevikkommissarier, som tala flytande engelska över skrivbord fyllda med banksedlar; den gamla tsaritsan i Yalta, som vägrade att låta rädda sig av den kanadensiske överste Boyle, och som icke kunde förmås att underteckna livsmedelskupongerna med något annat namn än Maria. Madame Pantazzis man blev arresterad och kvarhållen som gisslan, och ansträngningarna att befria honom ur fångenskapen utgöra den novellistiska höjdpunkten i boken. Fruktansvärda uppträden, med salvor som avlossas mot folkhoparna, med alla slag av hjältemod och gemenhet, omväxla med timmar av ångestfull passivitet.

I samma ögonblick som bolsjevikångaren förde bort Pantazzi och de andra fångarna, ryckte de tyska och österrikiska trupperna in i Odessa (mars 1918), och därmed var den röda terrorn slut för den gången. Det är överflödigt att säga, att madame Pantazzi ger prov på mycket ringa tacksamhet mot sina befriare. En österrikisk patrull begärde tillåtelse att söka lä i hallen till hennes bostad, och brukade sedan hålla

till där: det var nästan gossar, deras skor voro i trasor, deras rockar fodrade med papper, men de reste sig och hälsade artigt var gång hon passerade. Madame Pantazzi berättar, att hon även anlitade den tyske amiralen Hopmans välvilja för att söka rädda sin man, och hon är själv förvånad över sin storslagna fördomsfrihet: »I never dreamed I would hold out as willing hand to a German. Life is full of surprises.» Det är sådana drag av småsinnad fanatism och fräckt översitteri som göra att man något avkyles i den sympati, som boken för övrigt väcker. Amiralen, som talade engelska utan brytning och behandlade författarinnan med största artighet, kunde dock icke neka sig att med ett litet leende fråga, vilken hon föredrog, den tyska eller den bolsjevikiska regimen.

Det var ett telegram från amiral Hopman, som underrättade henne att Mackensen givit sitt bifall till de rumänska fångarnas landstigning i Sulina, och snart därefter fick hon visshet om att hennes man var räddad. I december 1918 kunde de återvända som segrare till Bukarest, för att börja jeremiader över alla de dyrbarheter, som försvunnit ur deras villa under den tyska ockupationen. Det var säkert mycket obehagliga upptäckter för en ordentlig husmoder, och det vare mig fjärran att vilja försvara de tyskar, österrikare och turkar, som huserat i den Pantazziska villan, så mycket mindre som de varit taktlösa nog att blanda upp inredningen med sina egna tillhörigheter. Men lägger man å andra sidan i vågskålen, att bolsjevikerna i Odessa redan delat upp staden i sektioner för att systematiskt mörda hela bourgeoisien, och att de tysk-österrikiska trupperna hunno fram kvällen före

den natt, då planen skulle ha satts i verket; tynger man ytterligare ned den med Mackensens och amiral Hopmans telegramväxling; erinrar man sig till slut att *Rumania Mare* hör till de ting som äro värda sitt pris, så förefaller det en som om madame Pantazzi borde ha kunnat tala generösare och med mindre bitterhet om »den svartnade, i trasor klädda hären», som med all sin tapperhet blott förmådde förlänga den militära dödskampen för centralmakterna.

(Jan. 1922.)

JUDISK HISTORIA.

Den av Judiska Litteratursamfundet utgivna skriftserien har en viktig mission att fylla och förtjänar att bli läst även utanför stamfrändernas krets. Det finnes många som ha ett visst intresse för judarna — icke alltid ett välvilligt intresse — och det finns många som med stor tvärsäkerhet uttala sig om rasens egenskaper. Men egendomligt nog finnes det ytterst få, som ha några som helst sammanhängande kunskaper om det judiska folkets levnadsvillkor och historia. Det skadar icke att veta en smula besked därom, innan man skaffar sig alltför många åsikter i vare sig den ena eller andra riktningen.

De båda nya volymer, vilkas titlar läsas härnedan, äro utmärkt ägnade för en orientering inom det rika ämnet. *Martin Bubers* framställning av chassidismens upphovsman

---

Judiska Litteratursamfundets Skriftserie III. Israel Baalschems Legender. Med inledning om den judiska mystiken av *Martin Buber.* Översättning av Anna Troili-Petersson. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag. — *IV. Judarnas historia* från den judiska statens undergång till våra dagar av *I. Elbogen.* Översättning av Ernst Klein. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag.

och av de legender, som knyta sig till Baalschems person och återge hans åskådning, utgör en välbehövlig erinran om att den judiska andan ingalunda är identisk med en torr rationalism eller en hänsynslös, praktiskt inställd utilism; Martin Buber följer i stället den djupa, världsfrånvända mystik och det lidelsefulla patos, som bilda de tvenne stora strömfårorna i den judiska kulturens historia. *I. Elbogens* arbete åter fördjupar sig varken i studiet av fromhetslivet eller i analysen av folkkaraktären, men ger en rask och saklig, trots knapphändigheten förvånande fullständig översikt av det judiska folkets öden efter Jerusalems förstöring.

Att se kända ting i ett nytt perspektiv är alltid lärorikt, och det är säkerligen icke utan överraskning som man följer Elbogens skildring av kristendomens utbredning och uppstigande till statsreligion i det romerska riket. Det finnes många andra punkter, som för läsaren ha ett säreget nyhetens behag. Knappast torde det vara oss svenskar medvetet, att våra förfäder krossat en av de mest blomstrande judiska stater, som någonsin funnits, nämligen chazarernas på Krim. Chazarerna voro icke egentligen semiter, måhända snarare av finsk stam, men de blandade nationaliteterna lydde under en mäktig judisk konungs spira och hade alla låtit omvända sig till Gamla testamentets tro. Det var de nordiska vikingarna i Kiev, som kuvade chazarerna och tvingade dem till dopet. För övrigt var det icke enda gången, som svenska erövrare blevo ödesdigra för Östeuropas judar. När Karl X Gustav 1656 besatte västra Polen, anställde han inga massakrer bland judarna, och denna hans mildhet väckte hos po-

lackerna misstanken om förrädiskt samförstånd mellan judar och svenskar. Följden blev, efter det svenskarna dragit sig tillbaka, ett fruktansvärt blodbad; under ett årtionde skola 675,000 judar ha blivit dödade och 100,000 bortsläpade i fångenskap hos tatarerna eller fördrivna.

Hävdens blad äro visserligen alltid blodiga, men ingenstädes är blodlukten mera kväljande än i det judiska folkets historia — det är icke ens fältslagens fasor under öppen himmel, det är slakthusets ljumma, kvava instängdhet. Med hemsk och förkrossande enformighet återvända ständigt samma fakta: plundring, mord, flykt, mord, flykt, plundring. Det finnes intet fruktansvärdare exempel på vad frånvaron av ett självständigt statsväsen betyder för en folkstam: yttre värnlöshet, inre ödeläggelse — ty många av de egenskaper, som gjort judarna hatade, ha vuxit fram som följder av deras maktlösa och förtryckta belägenhet. Det är sällsamt, att förskingringen näppeligen helt och hållet kan förklaras ur den judiska statens undergång i Palestina; ty redan dessförinnan hade utvandringen faktiskt börjat, och geografen Strabo skrev år 85 före Kristus, att »det icke är lätt att finna någon plats på jorden, där icke denna stam slagit sig ned». Det måste således ha funnits ett slags rotlöshet eller hemlöshet i själva den judiska mentaliteten. Legenden om den vandrande juden är en djupsinnig myt, även om Kristusgestalten icke har någonting att beställa därmed. Vandringen började som frivillig, men blev snart nog ett ohyggligt nödtvång. Det judiska folkets historia har i snart tvåtusen år varit en enda flykt, en förtvivlad, jäktad flykt med korta

andrum, kors och tvärs genom Europa, österut till de polska och ryska slätterna och tillbaka igen, och slutligen över Atlantiska oceanen. De verkliga judiska folkmassorna ha intill denna dag aldrig kommit till ro; man får icke döma deras öde och levnadsvillkor efter de assimilerade och nationaliserade judarna i Västeuropa, som blott utgöra en försvinnande bråkdel av stammen. Det är t. ex. en fullkomlig synvilla, då man inbillar sig att judarna äro ett rikt folk; det finnes säkerligen, om man ser tingen i stort, icke en fattigare, egendomslösare, i större elände levande ras än den judiska.

Martin Bubers essay om den judiska mystiken är, i all sin spekulativa tyngd, ett ytterst intressant aktstycke. Man kan vara hur tvivelsam som helst angående möjligheten att i begrepp formulera ett folks innersta väsen; det är dock orimligt att bestrida den judiska rasens underbara konstans, som trotsat alla diasporans prövningar och skiften, och man kan icke gärna förneka att mot den yttre säregenheten svarar en inre, som på sitt sätt är lika klart utpräglad. Man lyssnar trots allt med spänning till Martin Bubers djärva konstruktioner och subtila analyser, och icke blott med nyfikenhet, utan också med utbyte. Han betonar det extatiska i den judiska själen, det som klarast kommer fram hos profeterna, i Elias gudsvision. »Mitt i en osägligt begränsad tillvaro, ja just ur begränsningen, bryter det ändlösa plötsligt fram med en våldsamhet, som intet kan hejda, och överväldigar hans motståndslöst hängivna själ.» Buber anser att judarna uppfatta mycket litet av den yttre verkligheten och naturen; det finns ingen ro och ingen fruktbarhet i deras förhållande

till tingen. »Oändligt främmande för de av subjektet oberoende tingen i och för sig själva, och med förståelse för tingen endast för så vitt de äro underkastade subjektets funktioner (till och med enligt Spinoza kan naturen fattas *more geometrico*), lever juden mindre i en absolut verklighet än i de växlande relationerna tingen emellan. Han har i högsta grad känsla för de allmänna och uppenbara, för de hemliga och speciella relationerna mellan kosmos och psyke och kan fastslå dem i matematiska formler och logiska definitioner eller utsända dem på evighetens hav i rytmer och melodier. Men han har föga känsla för hela verkligheten hos ett träd, en fågel, en människa, som i sig innesluter en absolut, outtömligt rik, säreget beskaffad tillvaro. Så förlöper också hans eget liv mer i växelverkan med världen än i livets väsentlighet; han ägnar sig åt det nyttiga, om han har en trång själ, han offrar sig för en idé, om hans själ är vid: aldrig eller nästan aldrig lever han med tingen, vårdar och främjar dem i ro, kärleksfull mot världen och trygg i sitt eget bestånd.»

Det som i stället för det spontana och positiva förhållandet till verkligheten ger kärna åt den judiska själen är enligt Martin Buber en medfödd, underbar förmåga av patos. »Vill man omskriva det, så kan man måhända beteckna det som viljan till det omöjliga. Det breder ut armarna för att fånga det ändlösa. Det innebär en rent av ouppfyllbar fordran, liksom Moses' och profeternas patos fordran på absolut rättfärdighet, liksom Jesu och Pauli patos fordran på absolut kärlek; eller en alldeles oupphinnelig avsikt, såsom Spinozas patos avsikten att formulera varat; eller en helt enkelt oupp-

fyllbar trängtan, liksom Philons och Kabbalas patos trängtan efter den förening med Gud, som i Sohar kallas Sivvug. Sålunda förlöses den själ, som ej kan finna fäste i de verkliga tingen, från sin tomhet och ofruktbarhet genom att slå rot i det omöjliga.»

Om det verkligen ligger något träffande och sant i denna Bubers bestämning av judiskt väsen, så måste det falla envar i ögonen, till vilken grad hela den västerländska kulturens historia är bestämd av det judiska inslaget. Hela den paradoxala moralismen, hela den kristna ovärldsligheten, hela den hänsynslösa spiritualismen te sig som en utstrålning av den judiska själen, som icke slår rot i den yttre verkligheten och som blommar i den extatiska hängivelsen åt det omöjliga. Den åder av evig oro och otillfredsställdhet, som går genom den europeiska själen, skulle ha sitt källsprång i Jordanen, och kristendomen skulle te sig som den form, vari den judiska evighetsupplevelsen erövrat världen.

Månända har man rätt att sätta ett frågetecken för den judiska nationalism, som talar genom Martin Buber. Han liksom så många andra nationella profeter förvillas genom sin exklusivitet: att ett folk obestridligen äger vissa egenskaper betyder icke med nödvändighet att andra icke äga dem. Det nationella, även där det existerar med en påtaglighet som blott doktrinären kan vilja bestrida, är ofta dock endast en levande form för det allmänt-mänskliga. Den historiska utvecklingen har låtit en viss sida av det humana framträda med överväldigande och förebildlig klarhet hos ett visst folk; men det skulle dock icke talat så djupt till vårt hjärta och vår

fantasi, det skulle icke ha fått makten över oss, om vi icke däri känt igen vårt eget slumrande innersta och på samma gång något som är högre än vårt individuella jag. Nationaliteterna äro inga exotiska skrudar, de äro stycken av »der Gottheit lebendiges Kleid».

När man med blicken följer den judiska historien, så slår det en att det finns en företeelse som är på ett enastående sätt karakteristisk för folkets väsen: det är den extatiska utvandringen, exoden. Andra folk ha vandrat för att söka frodiga betesmarker eller glänsande erövringar eller brokiga äventyr, men judarna ha alltid brutit upp för att söka fullkomlighetens rike, det förlovade landet, frälsningen från all verklighetens träldom och nöd. De ha skuddat av sig stoftet i det land där de bott, som om det gällde att skudda av sig allt jordiskt, vattnet har delat sig för deras fanatiska tro, och en eldstod har lett dem på deras vanvettiga tåg genom öknarna. Om de hade haft förmågan att slå rot i världen, skulle de icke ständigt ha sökt det oupphinneliga. Exoden är hos judarna en form för deras brinnande längtan efter det absoluta, ett utflöde av deras messianism. Martin Buber berättar om Sabbatai Zewis uppträdande på sextonhundratalet: »De skenbart omedelbara värdena, det ordnade livet och egendomen, blevo plötsligt tomma och betydelselösa, och mängden förmådde övergiva ägodelarna såsom onödigt bråte och hålla fast vid livet blott med lätt hand, liksom man fasthåller en klädnad, som glider av den löpande och som han släpper och låter fara, om den hindrar honom för mycket, för att naken och fri skynda till målet.» Under hela medeltiden vimlar det

av dessa judiska utvandringar, då en profet förmådde skarorna att överge ghettots trånga, pinade värld och följa sig på vandringen mot ett nytt och okänt Messiasrike, som ingen jordisk karta återger. En svensk diktare har i en underbar och fascinerande dikt skildrat detta den judiska exodens språng ut i det omöjliga — det är Per Hallströms *Arsareth*. När man läser denna berättelse full av bottenlöst mörker och genomglödd av purpur, måste man erinra sig att fabeln, hämtad ur de medeltida krönikorna, är alldeles densamma som Ibsens Brand; skillnaden är blott att Menahem leder sin skara i havet, medan den norske profeten tågar ut på de isiga fjällvidderna. Men vad är Brands extas, vad är hans paradoxala etik, hela hans domedag över världsligheten annat än ett återsken av den judiska spiritualismen; själv är han Sabbatai Zewi i en ny gestalt.

Denna judiska spiritualism, detta radikala förnekande av verkligheten, denna oförmåga att leva trygg i växelverkan med tingen och naturen har fått många former, och Messiasidén, det absoluta rättfärdighetskravet, kan, när himmelen är stängd, förvandla sig till en destruktiv kraft av fruktansvärd styrka. Om den moderna materialismens stora sociala utopi är en skapelse av judiska tänkare — är det månne för djärvt att däri igenkänna den »vilja till det omöjliga» varom Buber talar? Om den ryska revolutionen i stort sett är ett verk av judar, är det förhastat att däri se ett nytt prov på den judiska själens hemlöshet och rotlöshet? Vad likna bolsjevikernas hövdingar, som med sitt flammande patos, med list och våld, lockat folkskarorna att bryta sönder hela det

konkreta samhällslivets verklighet och lett dem ut i mörkret och undergången på jakt efter den absoluta rättfärdighetens ständigt flyende chimär, vad likna de så mycket som exodens profeter? De ha lovat som Moses och hållit som Sabbatai Zewi, vilken i fjärran Östern lät hylla sig som Messias, medan judarna världen runt i andlös spänning väntade på förlossningen, på det stora underverket — tills allt upplöste sig i smutsiga intriger, vidriga kompromisser och blodiga nederlag.

Huru som helst, det judiska folkets själ har trängt Europas alla stammar in i märgen, hela vår odling är genomsyrad därav, vårt förflutna har sugit krafter därur och vår framtid kan icke lösgöras därifrån, hur mycket kamp och spänning som än må följa. Från vilken utsiktspunkt man än försöker överblicka den västerländska kulturens hävder, aldrig kan man förneka, att judarna äro det historiska folket *kat' exochän*, framför alla andra.

(Dec. 1922.)

SAINTE-BEUVE.

I den bekanta franska serien av litterära monografier har Sainte-Beuve äntligen också fått sin volym. Det finnes knappast någon av adertonhundratalets författare, vars verk trotsat tiden som hans, vars storhet och betydelse för varje nytt årtionde te sig mera överväldigande. Anatole France har kallat honom det nittonde århundradets Thomas ab Aquino, den moderna kulturens *Doctor universalis*, och en författare av så djup bildning och så enastående historisk överblick som Irving Babbitt var år 1912 hågad att sätta i fråga, om icke Sainte-Beuve var det gångna seklets mest representativa personlighet. De sextio volymer, som utgöra hans skrifter, äro än i dag fullkomligt levande; ingenting som han har skrivit är föråldrat, och man måste söka uppmärksamt blott för att finna de svagare punkterna i detta jättelika livsverk. Det är sällsamt att konstatera hur mycket större motståndskraft denne kritikers skapelser visat sig äga än de samtida diktarnas. Hur litet är det icke, som på allvar

---

G. Michaut: Sainte-Beuve. (Les grands écrivains français.) Librairie Hachette, Paris 1921.

kan sysselsätta och gripa oss av de berömda verk, som bära t. ex. Lamartines eller Victor Hugos stolta namn! *Port-Royal* och *Causeries du lundi* äro större upplevelser.

Man kan tolka detta faktum på olika sätt. Man kan däri se en bekräftelse på den klassiska konstläran: ingenting är beståndande och oförstörbart, ingenting är giltigt för alla tider och länder mera än Förnuftet, Intelligensen. Sainte-Beuve var till hela sitt väsen det kritiska förståendet, man kan söka genom hans böcker med förstoringsglas, och man skall icke finna skuggan av en dumhet, en banalitet, en pompös truism, en naiv korttänkthet. Man vandrar genom Sainte-Beuves rika parker med en befriande känsla av absolut trygghet: det är lika omöjligt att stöta på en bêtise som att trampa på en orm i gräset på Island — det finnes inga. Ett verk, som är genomdränkt av intelligens, är impregnerat. Det vita, klara ljuset slocknar icke, under det att så många brokiga färgfyrverkerier blekna bort. Hur naiv verkar icke vid sidan av Sainte-Beuve även en stor poet som Lamartine — *Lamartine ignorant, qui ne sait que son âme,* heter det i en av Sainte-Beuves dikter. Hur vulgär och enfaldig ter sig icke det vidunderliga trumpetarsnillet Victor Hugo, oöverträffad i lungornas styrka och kindernas svällande bredd! Naturligtvis, han är ett slags den poetiska metaforens Jupiter, han kan åska och blixtra som ingen annan, rulla med ögonen och rynka ögonbrynen, han har *makten,* liksom den homeriske guden, men vis är han icke — när Pallas Athene sprang fram ur hans huvud, lämnade hon bara tomhet kvar, och han döljer bristen med fraser och kopparklang.

Att Sainte-Beuve blivit en av de centrala figurerna i sitt århundrades litteratur kan givetvis också ses ur den synpunkten, att den moderna tidsåldern icke är den konkreta fabuleringens, utan den medvetna analysens, icke den blomstrande och skapande fantasiens, utan den prövande reflexionens. Det är icke poesiens guldålder vi levat i, utan kritikens, vetenskapens, historiens. Det är denna det nittonde århundradets genius, som varit Sainte-Beuves sånggudinna. Hans store lärjunge Ernest Renan framkastade också den paradoxen, att diktens och sagans tider hörde till det förflutna: framtiden skulle blott intressera sig för det kritiska konstverket, för den historiska själsframställningen. Det är lätt att se vad som fört Renan in på denna tankegång. Forskningen i de mänskliga trossystemens och trossymbolernas hävder hade lett honom till den övertygelsen, att det icke längre kunde födas några nya religioner, att den skapande naiviteten dukat under för kritiken, och att det enda som återstod var religionshistorien och religionsfilosofien. Låtom oss akta oss för att godtaga hans överord; Sainte-Beuve skulle varit den förste att bestrida dem. Poesien är icke död, och den skall icke dö; så länge morgonhimlarna stråla klarhet och glädje och kvällshimlarna bada oss i längtan och vemod, så länge vårblommorna fylla oss med rörelse och havets anblick med storhet och kraft, så länge fantasien har lust att leka med våra minnen och skapa gestalter av skuggorna, så länge mörkret omger oss med oro och döden andas ångest, så länge skall också mänskligheten i toner och syner söka utlopp för sitt jubel och sin klagan. Men det finnes en positiv sida i Renans

paradox, som är värd att taga fasta på. Adertonhundratalets litteratur har riktats med en ny genre, som är det trogna uttrycket för några av tidens djupaste tendenser. Med Sainte-Beuve har kritiken blivit en självständig diktart. Sainte-Beuve är ingalunda blott en estetiker, diktverkens domare och tolk. Ämnet för hans undersökningar är ingalunda böckerna, utan människonaturen. Hade han sysslat först och främst med böckerna, hur likgiltiga och grå skulle icke många av hans egna sidor vara, ty bokdammet har redan lägrat sig tjockt över åtskilliga av de volymer, som voro honom förtrogna. Men det finnes icke en ointressant detalj i hans ändlösa galleri, ty vad han efterspanar, genomskådar och återger, det är det enda som aldrig kan upphöra att intressera och gripa: det mänskliga i alla dess mångfaldiga förgreningar och i dess inre enhet. Det var därför ingen tillfällighet, att han efter hand kom att vidga sitt arbetsområde så att det omfattade icke blott de egentliga författarna. Man har förebrått Sainte-Beuve, att han till slut föredrog att behandla politici, vetenskapsmän, militärer, präster, memoarskribenter, ja, fullkomligt privata personer, som genom brev eller andra litterära dokument voro tillgängliga för forskningen. Beskyllningen är alls icke graverande. Mot slutet av sitt liv skrev han: »Tout ce qui est d'intelligence générale et qui intéresse l'esprit humain appartient de droit à la littérature.» Ur den synpunkt som var Sainte-Beuves tedde det sig som jämförelsevis oväsentligt, om det var genom skrifter med vittra ambitioner eller genom handlingar, om det var genom filosofiska system och lärda mödor eller genom förtroliga brev,

som personligheterna bragt sitt väsen till uttryck: det var för honom alltsammans dokument, vilka för honom avslöjade själarnas hemligheter. Om han rent av föredrog de mindre estetiskt präglade aktstyckena, så var det naturligtvis därför att de föreföllo honom uppriktigare, lärorikare, sannare; och om han föredrog handlingsmänniskor framför så många litterära ambitioner av andra klassen, så var det naturligtvis därför att han fann deras mänskliga innehåll djupare, starkare och väsentligare än de renodlade artisternas.

Denna Sainte-Beuves litterära genre intar en mellanställning, den är hälften vetenskap och hälften konst. Den är fylld av det nittonde århundradets vetenskapliga anda: den är baserad på det metodiska studiet, den har en vördnad för det faktiska, en kärlek till den minutiösa detaljen, som aldrig en sekund viker för frestelsen till avrundning eller försköning. Det finns ingen som älskat sanningen, den fördomsfria, hänsynslösa sanningen, så trofast och stilla som Sainte-Beuve. Det var en kärlek utan stora ord och många fraser. Den har också blivit besvarad; det är som om sanningens gudinna bevarat hans steg. Ett fullkomligt mysterium är det, hur en författare, som skrivit mer än trettio tusen sidor, en brödarbetare, en litterär proletär, som varje vecka lämnade sitt manuskript, har kunnat undvika misstag och fel i den utsträckning, som det lyckats Sainte-Beuve. Hur ytterst sällan finner man hos honom en positiv oriktighet, en kännbar lucka, ett oriktigt årtal, ett påstående som måste bestridas eller modifieras; hur pålitliga äro icke hans generella omdömen, hur säkra och oryggliga hans domar om människor, hur

ofelbara hans smak och hans estetiska värderingar? Det har varit ett slags sport att söka upp exempel på hans orättvisa mot de stora samtida diktare, som han av avundsjuka skulle ha underskattat: Balzac, Flaubert, Chateaubriand, Musset. Jaktutbytet har i själva verket blivit ytterst fattigt, och det kan sättas i fråga, om icke Sainte-Beuve i längden skall behålla sista ordet på varenda en av de omstridda punkterna. Sannerligen, om det funnes ett land, där Högsta domstolen hade så litet på sitt samvete som Sainte-Beuve, så måste det prisas lyckligt.

Den nyktra och misstrogna positivistiska tidsåldern har på den allmänna kulturens område icke haft en värdigare talesman än Sainte-Beuve. Han älskade sanningen, och ingenting avskydde han så djupt som att bli duperad. Hade det en gång lyckats någon att förblända honom, hade han genom omständigheternas makt tvingats att låta udda vara jämnt, att hålla god min till ett spel, som han redan genomskådat — ty han var dock som vi alla en människa — så vilade icke hans rastlösa kritik, hans outtröttliga analys, förr än han grusat den sista illusionen och rivit bort den sista slöjan framför idolen. Det var detta drag hos honom, som blivit kallat för trolöshet och skadeglädje, som gjorde honom till Lamennais' och Chateaubriands och V. Hugos kritiker, som satt sitt märke på själva *Port-Royal,* där de sista volymerna äro så mycket illusionslösare och närgångnare än de första. Det är sant, han var kanske icke fri från elakhet, och han var icke någon överdrivet chevaleresk natur. Men man må heller icke glömma, att sanningen icke är ridderlig, och att sannings-

lidelsen var hans härskande passion. Han var en cyniker. Han betonar själv, att den stora essay, som han i januari 1840 offentliggjorde över La Rochefoucauld, betecknar en av de avgörande vändpunkterna i hans intellektuella liv. Men det ligger ingenting oädelt i hans cynism, ingenting lättfärdigt i hans djupa skepsis. Han hade i sin ungdom varit en vek, svärmisk natur, benägen för mystisk extas, med ett kvinnligt behov att beundra och hänge sig. Fjällen hade fallit från hans ögon, han hade mist lusten att ligga på knä för mänsklig storhet — det låg sårad idealitet i hans pessimism, det låg sorg i den milda, svala bitterhet, som fyllde hans hjärta. Han blev aldrig mer en doktrinernas man, ty han ville icke duperas; i den kritiska empirismen fann han jämvikt.

I denna mening hör Sainte-Beuves genre till vetenskapen, och han kände på 1860-talet sin samhörighet med den unga positivistiska generationen, med Taine och Renan. Men å andra sidan hör den till konsten, och Sainte-Beuve var fullt medveten därom. När Taine ville förvandla kritiken till en exakt vetenskap, protesterade han; och han fylldes av förfäran över den själlösa lärdomens mästerprov. I sin ungdom hade han drömt om att bli en stor diktare; senare hade han resignerat. I själva verket gick ungdomsdrömmen trots allt i uppfyllelse. Han har skapat människor, lika många som Balzac, lika sanna som Flauberts, oändligt finare och mera omväxlande än Zolas. Zola drömde om en experimentell roman, ett mellanting mellan exakt vetenskap och diktning. Hans egna fantastiska och grova jättefresker ha bra litet med vetenskapens anda att göra, trots Claude Bernard och några

missförstådda medicinska termer; men hos Sainte-Beuve skulle man utan överdrift kunna påstå att den noggranna psykologiska analysen, den såvitt möjligt exakta undersökningen av rasen och miljön förmäla sig med den poetiska intuitionen, med diktarens inlevande och fantasi. Det är ett slags konst, som samvetsgrant respekterar varje verklighetsfragment, det där står att uppleta, som skapar nytt, men i den trognaste anslutning till det faktiskt givna, som hellre lägger ner fantasiens trollspö än att våldföra sig på en enda detalj. Det är en poet, som arbetar med laboratorns gränslösa försiktighet, som hanterar kirurgens vassaste instrumenter och dock är full av aning och medkänsla inför alla människolivets hemligheter. Sainte-Beuve hade i sin ungdom tillhört både den medicinska fakulteten och den romantiska cenakeln, och den moderna vetenskapens anda har aldrig smält samman med dikten så innerligt som hos författaren till Causeries du lundi. Fatta vi romantikens stora poetiska renässans och den moderna empiriska vetenskapens genombrott som adertonhundratalets båda största andliga tendenser, så är Sainte-Beuves livsverk för visso seklets själva höjd- och knutpunkt; ty hos honom, och hos honom ensam, flyta de båda strömmarna tillhopa.

G. Michauts lilla bok gör långt ifrån Sainte-Beuve rättvisa. Författaren har förut ägnat en ytterst omfångsrik och grundlig doktorsavhandling åt Sainte-Beuves ungdom; det var ett nyttigt arbete, grundat på trägna forskarmödor. Tyvärr har Michaut icke de egenskaper, som skulle tillåta honom att från det litteraturhistoriska hantverket höja sig till den verkliga

kritiken. Sainte-Beuve klagade en gång över Cousins lärjungar, som trodde sig kunna med arkivforskningar och detaljlärdom ersätta bristen på stil och tankeförmåga; man kan blott lyckönska honom till att han sluppit läsa denna biografi över sig själv. Den viktigaste invändning man har att göra mot Michauts framställning är, att han visar ett fullkomligt oförstående för Sainte-Beuves humanism. Vad som fanns kvar av idealism hos den oinskränkte skeptikern, hos den stränge pessimisten, det var ett humanistiskt patos. Han hade närmat sig det religiösa livsplanet, han hade haft kristna aspirationer, men till slut hade det blivit klart för honom att han icke var skapad till att tro. I stället trädde han i allt djupare förbindelse med den vetenskapliga positivismen. Men han gick icke helt upp i den naturalistiska strömningen; han gjorde sina viktiga förbehåll, han reagerade mot överdrifterna och doktrinerna, han trodde aldrig på de nya idolerna. För Michaut ter sig denna Sainte-Beuves hållning som vacklande och oklar; han söker förklaringen i opportunism, i yttre hänsyn, han är icke långt ifrån att beskylla Sainte-Beuve för hyckleri. Man häpnar över att se dylika insinuationer mot en man, vars hela levnadsbana är ett bevis på oavhängighet, stolt värdighet och absolut sanningskärlek. Den verkliga förklaringen ligger däri, att Sainte-Beuve på höjden av sin bana rörde sig på det humanistiska planet, som varken är det religiösa eller det naturalistiska, och att hans biograf icke ens tyckes ana att detta plan existerar.

Sainte-Beuve var icke kristen, men han visste icke blott

vad kristendomen under århundraden betytt för den mänskliga odlingen, han visste att några av de ädlaste och högsta former, vari det mänskliga själslivet blommat, hade sina rötter i helig jord, och han fruktade den utarmnings- och söndersmulningsprocess, som skulle bli följden, om hela denna sida av den mänskliga naturen vissnade bort. Det var därför han fann en viss torka hos en irreligiös författare av så hög rang som Fredrik den store, en viss poesilöshet och brist på idealitet hos en så genial tänkare som Montesquieu, vilken icke förmår betrakta religionen ur en högre synpunkt än statsnyttans. Han älskade icke hädelsen och hånet, han kunde bli antiklerikal, men han kunde aldrig glömma Port-Royal, och han fann med rätta Stendhals bravader smaklösa. Han var varken kristen eller hedning; han var en religiös natur, som förklarade sig dela Aristoteles' och Goethes tro. »Cette gravité respectueuse et muette de l'homme qui pense est à sa manière une religion, un hommage rendu à la majesté de l'univers», skrev han den 17 april 1867 i ett brev till Louis Viardot. Han kunde utan hyckleri instämma i Johannes von Müllers humanistiska trosbekännelse, att det är religionen »som fullkomnar mänskligheten och förmänskligar varje storhet».

Han delade icke den rena naturalismens förhärligande av människan. La Rochefoucaulds lärjunge visste, att människan icke är god av naturen, han inbillade sig icke att allt vad som behövdes var att ge alla instinkter och känslor fria. Däri ligger en av hans överensstämmelser med kristen livsåskådning. I politiskt avseende blev han därför alltmer

konservativ; han som svärmat med Saint-Simonisterna och Lamennais, som livet igenom bevarade intresse och sympati för P.-J. Proudhon, som till hela sitt väsen var demokrat, hyste dock en djup misstro mot alla sociala utopister, avskydde revolutionärerna, sökte knyta an vid traditionen och strävade med full medvetenhet efter det »samhällsbevarande» — det var för honom intet löjligt, han hade sett samhällen upplösa sig. Utan all förställning kunde han därför skriva: »Det fordras någon stödjepunkt, någon princip, jag är färdig att säga någon fördom i livet: disciplin, underordning, religion, fosterland, ingenting är överflödigt; och av allt detta måste vi åtminstone skapa oss en garanti mot oss själva.» Även i detta följer han humanismens klassiska traditioner — den har aldrig varit revolutionär, ty den vet att odlingen likaväl som samhället är en dyrbar kulturprodukt, ett väldigt träd, som behöver århundraden för att bli lummigt och skuggrikt, men kan brytas en ovädersnatt. Därför upplevde han också att 1855 bli nedhyssjad av den intelligenta ungdomen vid Sorbonne såsom en politisk reaktionär.

Det var icke heller senilitet, att han förhöll sig kritiskt mot den litterära naturalismen, att han gentemot bröderna Goncourt och Flaubert och Zola vågade yrka på en strimma av det ideala. Ty denne mästare i relativitet, så litet doktrinär, så smidig och påverkbar, hade dock bevarat humanismens estetiska grundövertygelse, att det verkligt stora och sköna är allmängiltigt, oförgängligt, bestående för alla tider och länder. Han var icke hågad att kapitulera inför den moderna kulten av det bisarra, det excentriska, det vilda, det brutala.

Han trodde icke heller att estetiken och moralen ingenting hade att göra med varandra; han var fördomsfri nog att hålla fast vid fördomarna. I en biografi över Sainte-Beuve borde man icke förgäves söka ett utdrag av den inträdesföreläsning över den litterära traditionen, som han höll vid École normale den 12 april 1858. Ett citat må här vara tillåtet: »Varen försäkrade, mina herrar, de stora männen av vilket slag som helst — och framför allt de stora på det andliga området — äro aldrig vansinniga eller barbarer. Om en författare ter sig för oss, i sitt uppförande och i hela sin person, våldsam, oförnuftig, stötande mot all god sed och allt naturligt omdöme, så kan han äga talang (ty talangen, en stor talang till och med, kan förenas med många fel), men varen förvissade om att han icke är en författare av första ordningen, av mänsklighetens högsta rang. Homeros slumrar till någon gång; Corneille är trög i konversationen och slumrar till; La Fontaine slumrar till; de ha frånvarande ögonblick, de glömma sig; men de största männen äro aldrig extravaganta, löjliga, groteska, anspråksfulla, inbilska, cyniska, anstötliga. För min del, hur fritt spelrum jag än vill ge åt de individuella egendomligheterna, kommer jag aldrig att föreställa mig den vördnadsvärda gruppen av de fem eller sex stora författare och skapande snillen, som mänskligheten berömmer sig av, och som när allt kommer omkring måste vara de fem eller sex främsta gentlemännen i världen — jag kommer aldrig att föreställa mig dem som ett rövarband, en flock av besatta och monomaner, som med böjt huvud störta på sitt rov; icke ens om de gripa rovet. Nej, traditionen säger oss det, och medvetandet om

vår egen mänskligt odlade natur ropar det ännu högre: förnuftet måste sitta i högsätet, till och med bland dessa inbillningens gunstlingar och lidelsens utvalda; och om förnuftet icke alltid intar sin plats, om det någon gång ger temperamentet fritt, så får det aldrig vara långt borta, det måste stå bredvid, leende, vaktande på sitt ögonblick att ta tillbaka ledningen. Detta är vår litterära religion, mitt ibland de djärvaste utsvävningar, och den vilja vi bevara för evigt.»

Denne Sainte-Beuve, som i nästa andedrag betygar sin vördnad för den störste av alla kritici, för Goethe, har blivit ställd i skuggan av naturalismens och impressionismens Frankrike, och det är mycket mera än en slump, att hans sista biograf visar så litet sinne för hans innersta och djupaste patos. Vad Sainte-Beuves franska efterföljare tagit upp av mästaren har varit smidigheten, relativismen, men de ha icke haft ankargrunden i hans odogmatiska humanism, de ha icke haft hans känsla för de mänskliga normerna, och de ha drivit redlösa kring. Anatole France hör till dem som förfäktat den intellektuella frigörelsen, men som komprometterat sig genom att förväxla friheten med libertinismen — formuleringen är Stuart P. Shermans —; det är alldeles i sin ordning att han hamnat i något slags bolsjevism. Jules Lamaître hade friheten, charmen, kvickheten, leendet, men han var en dilettant, som köpt behaget för priset av allvaret; och hans impressionistiska odyssé slutade med att han gick i nödhamn hos en fanatisk politisk-religiös sekt, för att finna den enhet och det sammanhang, som han lekt bort.

Söker man Sainte-Beuves legitima arvtagare i våra dagar,

så finner man dem icke i Europa. Georg Brandes hör icke till dem och kan förväxlas med den store kritikern blott av dem som icke förstått Sainte-Beuve: den stränga sanningskärleken, den absoluta redligheten, friheten från vulgär fanatism äro oskiljaktiga från typen. I Tyskland fanns för några decennier sedan Karl Hillebrand, som var sin lärare värdig, men som aldrig vunnit den berömmelse han förtjänat. Hans studie över Sainte-Beuve (*i Zeitgenossen und Zeitgenössisches*) är måhända en nyans förskönad; men idealiseringen till trots ger den mera av mannen än de flesta volymer som skrivits över författaren till Causeries du lundi. Det yppersta är dock de tvenne kapitel, som Irving Babbitt i The Masters of French Criticism ägnat åt Sainte-Beuve. De äro mera präglade av filosofiska doktriner än något som Sainte-Beuve själv författat — ty han älskade icke systemen och abstraktionerna — men de äro fulla av visdom i släkt med hans egen; och det är amerikanerna, Irving Babbitt, Paul Elmer More och Stuart P. Sherman, som för ögonblicket ge prov på att den stora kritiken, Sainte-Beuves konst, icke hör till de förlorade.

(Jan. 1922.)
